

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ
наукової конференції
за результатами роботи фахівців
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за фундаментальними темами
у 2018 р.

(м. Харків, 26 березня 2019 р.)

Харків
«Право»
2019

УДК 343(477):001.89
М34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 4/3 від 17 квітня 2019 р.)*

Редакційна колегія:

*В. С. Батиргарєєва (співголова редколегії),
В. І. Борисов (співголова редколегії),
Д. П. Євтеєва (відповідальний секретар редколегії),
В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, А. Ф. Степанюк, В. В. Голіна,
Б. М. Головкін, О. Г. Шило, В. Ю. Шепітько, П. Л. Фріс, С. С. Шрамко*

Відповідальна за випуск: *А. Є. Симкіна*

Відповідальність за достовірність даних несуть автори публікацій.
Точка зору редколегії може не збігатися з позицією авторів

Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців
М34 Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Багиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. – Харків : Право, 2019. – 212 с.

ISBN 978-966-937-702-9

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2019

ISBN 978-966-937-702-9

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	9
----------------------------	---

СЕКЦІЯ № 1 ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Демидова Л. М.

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	12
---	----

Борисов В. І., Демидова Л. М.

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВАЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО- ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ЗМІСТУ ТЕРМІНА «СХОВИЩЕ», ПЕРЕДБАЧЕНОГО ЧАСТИНОЮ 3 СТАТТІ 185 КК УКРАЇНИ	16
--	----

Борисов В. І., Демидова Л. М., Шепітько М. В.

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВАЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 259 КК УКРАЇНИ	20
---	----

Борисов В. І., Пащенко О. О.

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОЗНАКИ «МАЙНОВА ШКОДА У ВЕЛИКОМУ РОЗМІРІ» У ПРАВАЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА ЗА Ч. 2 СТ. 194 КК	24
--	----

Борисов В. І., Євтсева Д. П.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КАМКОРДИНГ» І «КАРДШЕЙРІНГ»: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО- ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ПЕРЕЛІКУ ПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 176 КК	26
---	----

Гуторова Н. О., Житний О. О.

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМ (НА ПРИКЛАДІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ МЕДИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ)	30
---	----

Демидова Л. М., Пащенко О. О., Новікова К. А.

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ АМНІСТІЇ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК НА ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АМНІСТІЮ У 2019 р.»	34
---	----

<i>Демидова Л. М., Шульженко Н. В.</i> ДОКТРИНАЛЬНІ, ЗАКОНОДАВЧІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНИМИ ФОРМАМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	37
<i>Демидова Л. М., Попович О. С.</i> ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ З ТЕРОРИСТИЧНИМИ ЗЛОЧИНАМИ: КВАЛІФІКАЦІЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ, ВЧИНЕНОГО УЧАСНИКОМ ЗЛОЧИННОГО ОБ'ЄДНАННЯ	40
<i>Євтєєва Д. П.</i> ЩОДО ФОРМ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ ЗА СТ. 164 КК УКРАЇНИ (УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ)	45
<i>Пащенко О. О.</i> ПОВНОТА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ – ОДНА ІЗ ДОКТРИНАЛЬНИХ ОСНОВ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ	49
<i>Новікова К. А.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ.....	53

СЕКЦІЯ № 2
ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

<i>Степанюк А. Ф.</i> ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ДО ОBOB'ЯЗКОВОЇ ПРАЦІ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	58
<i>Яковець І. С.</i> ЗНАЧЕННЯ ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	61
<i>Автухов К. А.</i> МАЙБУТНЄ ПРИВАТНИХ В'ЯЗНИЦЬ В УКРАЇНІ.....	65
<i>Гальцова О. В.</i> ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНТАКТІВ З РОДИНОЮ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	68
<i>Кутєпов М. Ю.</i> СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ	72
<i>Костецька О. Я.</i> ДО ПИТАННЯ ЩОДО МЕТИ ПРОБАЦІЇ	76

СЕКЦІЯ № 3
СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ
ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

<i>Голіна В. В.</i> «КРИМІНОЛОГІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ» В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	79
<i>Батургарєєва В. С.</i> ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ РОЗРОБКИ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ У МІСТІ ХАРКОВІ СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ ПРАКТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ	82
<i>Колодяжний М. Г.</i> ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЧИННИКА ПРИ ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	87
<i>Шрамко С. С.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	91
<i>Калініна А. В.</i> КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ	94
<i>Маршуба М. О.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРАТЕГІЙ «COMMUNITY POLICING» І ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ	97
<i>Кібальник С. О.</i> СТРАТЕГІЇ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕПРАВЛЕННЮ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН: ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ	99

СЕКЦІЯ № 4
КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

<i>Головкін Б. М., Новіков О. В.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ	103
<i>Христич І. О.</i> ОЦІНЮВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	107
<i>Дзюба А. Ю.</i> УПРАВЛІННЯ КОРУПЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	110

Симкіна А. Є.

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ	115
--	-----

СЕКЦІЯ № 5
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЯКОСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Шило О. Г.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЯКОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	119
--	-----

Глинська Н. В.

ЗАГАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЯК КОРЕКТНИЙ ВИМІР СУТТЄВОСТІ ПОРУШЕНЬ, ДОПУЩЕНИХ ПРИ УХВАЛЕННІ ПІДСУМКОВОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ	122
--	-----

Москвич Л. М.

ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТУ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	125
--	-----

Назаров І. В.

ПРАКТИКА РОБОТИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ ТА ОЦІНКА ЇЇ ЯКОСТІ	128
--	-----

Марочкін О. І.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	131
---	-----

Кленка Д. І.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	135
--	-----

Дунаєва Т. Є.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ	139
--	-----

СЕКЦІЯ № 6
НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Шенітько В. Ю.

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	144
--	-----

<i>Шевчук В. М.</i>	СТАДІЙНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ	147
<i>Авдєєва Г. К.</i>	СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	151
<i>Гетьман Г. М.</i>	ПІЗНАВАЛЬНА СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ТА ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ	154
<i>Павлюк Н. В.</i>	ФІКСАЦІЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМ 3D-ВІЗУАЛІЗАЦІЇ	158
<i>Соколенко М. О.</i>	ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ АЛГОРИТМІВ СЛІДЧИХ ДІЙ ЯК ЗАСОБІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	161

СЕКЦІЯ № 7
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

<i>Фріс П. Л.</i>	КРИМІНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ І КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА	164
<i>Козич І. В.</i>	ДЕЯКІ ДУМКИ З ПРИВОДУ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	168
<i>Медицький І. Б.</i>	КАТЕГОРІЯ «НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ» У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ: ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ	171
<i>Микитин Ю. І.</i>	НОВЕЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІДНОВНОГО ПІДХОДУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ	175
<i>Петечел О. Ю.</i>	БУЛІНГ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ	177
<i>Кернякевич-Танасійчук Ю. В.</i>	ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ»	181

<i>Шніляревич В. В.</i>	ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ВІДМІННИХ ВІД ПОКАРАННЯ, ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	185
<i>Кадук С. В.</i>	ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСОБИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАТУРНИХ КОЛЕКЦІЙ	188
<i>Круль С. М.</i>	ДЕЯКІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗБОЇВ	192

СЕКЦІЯ № 8
ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ
ІНШИХ ЮРИДИЧНИХ УСТАНОВ
ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

<i>Смельянов В. П.</i>	ДЕЯКІ ПИТАННЯ УСУНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПЛУТАНИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ	195
<i>Бабич А. О.</i>	ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ У КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ	197
<i>Квітка О. О.</i>	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОПЕРАТОРІВ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН	201
<i>Волков С. В.</i>	КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ	204
<i>Байдалінова А. Ю.</i>	ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗАНЯТОСТІ ОСОБИ	206
<i>Пазій Б. А.</i>	ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОРУШЕННЯМ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ З МЕТОЮ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ, ЯК АКТУАЛЬНА КРИМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	209

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Там, де колись були кордони науки, тепер її центр.

Г. К. Лихтенберг

Потужний колектив висококласних фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від початку свого створення у червні 1995 р. успішно став проводити ґрунтовні дослідження з метою розв'язання фундаментальних і прикладних проблем боротьби зі злочинністю. Основна мета чисельних наукових розвідок – професійний супровід державної політики у вельми важливій сфері життєдіяльності українського суспільства, якою є забезпечення наших співвітчизників від будь-яких злочинів. На теперішній час розробками дослідників Інституту охоплюються всі основні напрями цієї складної проблеми.

Разом із тим велике значення для оцінки соціального ефекту від діяльності Інституту має та обставина, що наша установа діє не лише для забезпечення відповідного сегменту політики на загальнодержавному рівні. Принцип роботи її фахівців – завжди допомагати *urbi et orbi* (всім і кожному). Тому вагомими здобутками діяльності колективу науковців є не лише законопроекти, науково-правові висновки на запити органів влади, наукові публікації, а й проведення кропіткої дослідницької роботи за конкретними кримінальними провадженнями, відповіді на запити пересічних громадян, якомога повніша допомога всім нужденним, які зіштовхнулися з явищем, ім'я якому «злочинність».

Сьогодні з гордістю можна стверджувати, що НДІ вивчення проблем злочинності на 24 році свого життя активно розвивається, розширюючи географію своєї діяльності. Інститут успішно виконує покладені на нього завдання завдяки ініціативності та наполегливості його науковців, сміливості у постановці завдань, виходу за межі шаблонів у процесі мислення, тим самим досягаючи високоякісних результатів у різних напрямках протидії злочинності.

З огляду на розуміння тієї ролі, яку покликаний відігравати такий унікальний науково-дослідницький центр, яким є наш Інститут, у розвитку суспільно-політичного життя України, виникла ідея дати можливість

кожному нашому спеціалісту сказати своє наукове слово на підтримку законності, правопорядку та справедливості, які завжди мають бути міцним фундаментом безпечного життя у нашій любій Україні.

За минулий рік фахівцями нашої установи виконано значний обсяг науково-дослідницької роботи. Її результати набули практичного втілення у монографіях, науково-практичних посібниках і коментарях до законів, статтях та тезах доповідей, проектах нормативно-правових актів, науково-правових висновках, рекомендаціях і пропозиціях, надісланих до органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних і судових органів щодо проблем застосування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, розслідування злочинів та інших питань правозастосування.

Книга, що тримає у руках шановний читач, стане першою в серії подібних видань, якими позначатимуться наші здобутки щороку. У збірнику акумульовано роботи з усіх дисциплін кримінально-правового циклу і віддзеркалено доробки з тих тем фундаментальних досліджень, які проводять творчі колективи установи, а саме: «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України», «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування», «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», «Кримінологічні проблеми запобігання корупції у приватній сфері», «Теоретичні основи якості кримінального процесуального законодавства України», «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу». Гордістю нашої установи є наявність декількох наукових шкіл, сформованих у творчих колективах. Кожна з них відрізняється підходами до бачення проблем, їх викладення, процесу дослідження та розв'язання, що наочно проявляється у збірнику.

Фахівці інституту представили тези доповідей, в яких аналізуються традиційні проблеми наук кримінально-правового циклу (А. Ф. Степанюк «Залучення засуджених до позбавлення волі до обов'язкової праці в історичному розрізі», О. О. Пашенко «Повнота складу злочину – одна із доктринальних основ встановлення кримінально-правової заборони» тощо), а також питання, що виникли на сучасному етапі розвитку суспільства (Н. В. Павлюк «Фіксація доказової інформації за допомогою систем 3d-візуалізації», К. А. Автухов «Перспективи приватних установ виконання покарань в Україні», К. А. Новікова «Кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів» та ін.). На сторінках збірника

ка досліджено як широкі проблеми (В. В. Голіна «Кримінологія повсякденності» в теорії і практиці запобігання та протидії злочинності в Україні», Л. М. Москвич «Концепція судового права», А. В. Калініна «Кримінологічне законодавство в Україні: до постановки питання» тощо), так і гострі точкові питання (Д. І. Клепка «Деякі аспекти вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в частині регулювання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», А. Ю. Дзюба «Управління корупційними ризиками підприємства як передумова запобігання корупції» та ін.). Низка робіт присвячена міждисциплінарним проблемам (А. Є. Симкіна «До питання міжнародних стандартів протидії корупції в приватній сфері» та ін.). При цьому більшість публікацій мають яскраво виражений прикладний характер.

Матеріали, розміщені у цьому виданні, є нашим звітом перед громадськістю й портфолію, що демонструє внесок кожного співробітника у справу Інституту в боротьбі зі злочинністю. Водночас збірник дає змогу популяризувати нелегку працю українського науковця, якому доводиться творити в умовах виживання вітчизняної науки. Але ж ми віримо, що злочинність, яка експертами ООН визначена як друга за значущістю загроза безпеці людства після ядерної війни, ніколи не перетворить нашу державу на суцільний хаос і безлад. Для цього ми, науковці, й маємо сконцентрувати наші зусилля на приборканні хвилі злочинності, яка останнім часом накопчується, як дев'ятий вал, на наше суспільство. Разом із практиками ми створимо той тандем, що виявиться спроможним не лише стабілізувати ситуацію зі злочинністю у країні, а й забезпечити сталість досягнутих успіхів у цій площині.

Виданню цієї книги сприяв і зростаючий інтерес суспільства до діяльності нашої установи. Тож представляємо на його огляд своєрідний альбом, що висвітлює наші успіхи за попередній рік і сподівання, що наш труд принесе користь громаді та державі у цілому.

Владислава Батургарєєва, директор Інституту

*Дарина Євтєєва, в. о. заступника директора
з наукової роботи*

СЕКЦІЯ № 1

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

З початку нового тисячоліття спостерігається зростання уваги науковців до результативності і значення доктринального підходу у вирішенні сучасних проблем кримінального права. При цьому не вщухає дискусія щодо сутності доктрини як явища й співвідношення понять «наука» і «доктрина». Не вдаючись у полеміку стосовно цих предметів наукових дебатів, зазначу, що в цій доповіді йдеться про системну сукупність поглядів, ідей, принципів, основних напрямів і заходів, які є ключовими для формування сучасної доктрини кримінального права України. Термін «доктрина» не ототожнюється з наукою, а вживається у вужчому значенні, аніж наука. Визначальною ознакою доктрини є її об'єктивізація (визначеність в об'єктивному світі), концептуальність, системність і визнання у науковому колі, суспільстві і державі.

Доктрина є систематизованими і структурованими знаннями, які мають відповідати вимогам сьогодення. Вона частково впроваджена в чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України. Відстоюючи позицію щодо досить високого рівня якості й ефективності багатьох норм цього кодексу, закладеного ще в період майже десятирічної роботи над його проектом, чисельні й переважно безсистемні зміни законодавцем змісту КК погіршили ситуацію стосовно правового забезпечення боротьби з кримінальними правопорушеннями. Така ситуація вимагає розробки сучасної кримінально-правової доктрини, зокрема, зі з'ясуванням питань про її джерела.

Загальновідомо, що судова практика має важливе значення для доктрини кримінального права й така точка зору відстоюється в багатьох юридичних публікаціях. При цьому науковці доводять, що практика є одним з її центральних елементів або джерел, визначаючи останніми не кожні набутки судової практики, а тільки такі, з якими пов'язано формування єдиного підходу. Можна стверджувати, що створення або обґрунтування функціонування більшості інститутів кримінального права України та їх норм здійснювалось і здійснюється з урахуванням або на підґрунті судової практики. Практична апробація, тобто визнання практикою, є необхідною умовою для визнання доктрини кримінального права «життєздатною», інакше доктринальні новели чи інші її складники приречені на «вимирання». Така апробація здійснюється судовими інституціями: Конституційним Судом України, Верховним Судом, іншими національними судами, а також Європейським Судом з прав людини.

Одним із ключових джерел сучасної доктрини кримінального права є *акти (рішення й висновки) Конституційного Суду України*. Цей висновок підтверджується повноваженнями Суду (ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України») та їх межами (ст. 8 цього Закону)¹. Так, у ст. 7 зазначеного законодавчого акту до повноважень цієї судової інституції віднесено: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування

¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 №2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 15.12.2008)

і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; 6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; 8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою ст. 137 Конституції України; 9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Як передбачено у ст. 8 вказаного Закону України, Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) чинних актів (їх окремих положень), а з метою захисту та відновлення прав особи Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності¹.

Результати аналізу наведених законодавчих положень є підставою для висновку, що Конституційний Суд України може визнати неконституційним будь-який закон України або його окремі положення, а також інші нормативно-правові акти, зазначені в статтях 7 і 8 Закону України «Про Конституційний Суд України». У свою чергу, такі акти Суду безпосередньо впливають на процес формування і удосконалення сучасної доктрини кримінального права. Приміром 26 лютого 2019 р. Рішенням Конституційного Суду України визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), статтю 368² КК України і що ця стаття втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Виключення ст. 368² («Незаконне збагачення») з КК України значно впливає на головні інститути кримінального права – інститут зло-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 р. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2019.pdf (дата звернення: 01.03.2019)

чину і інститут кримінальної відповідальності. Так, наслідком набрання чинності цього акту є звуження змісту поняття «корупційні злочини», що впливає з примітки до ст. 45 КК, а також обмеження кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинювані корупційні злочини, ними не можуть бути особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які набули у власність активи з значним перевищенням їх законних доходів.

Вплив на сучасну доктрину кримінального права актів Конституційного Суду України за своїм значенням є різним. Він може бути: (1) *обмежувально-остаточним*; (2) *детермінантним для подальшого удосконалення кримінального законодавства і/або удосконалення правозастосування його норм*.

Щодо наведеного Рішення Конституційного Суду України, то, враховуючи: (а) міжнародні зобов'язання нашої країни, яка підписала і ратифікувала у встановленому порядку Конвенцію ООН проти корупції, де передбачено ст. 20 «Незаконне збагачення», а також (б) позицію представників міжнародних організацій інших країн, зокрема посла США в Україні з негативним ставленням до цього Рішення та (в) низку нових законопроектів щодо введення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, серед яких проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне збагачення» (реєстр. № 10110 від 28.02.2019 р.), поданий Президентом України П. Порошенком, цей судовий акт має детермінантне значення для подальшого удосконалення кримінального законодавства щодо незаконного збагачення як різновиду корупційного злочину. Водночас сучасна доктрина кримінального права України отримує нові результати науково-правових досліджень стосовно незаконного збагачення, зокрема ті, що викладені у науково-правовому висновку, підготовленому автором доповіді на законопроект реєстр. № 10110 від 28.02.2019 р.), де запропоновано авторську дефініцію незаконного збагачення. Таким злочином визнано умисне незаконне набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі або умисна передача нею таких активів будь-якій іншій особі.

В. І. Борисов, д. ю. н., професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ЗМІСТУ ТЕРМІНА «СХОВИЩЕ», ПЕРЕДБАЧЕНОГО ЧАСТИНОЮ 3 СТАТТІ 185 КК УКРАЇНИ

Протягом останніх десяти років злочинні посягання на власність складають майже 70% від кількості усіх зареєстрованих злочинів та кримінальних правопорушень, інформацію про вчинення яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Серед них кожний четвертий злочин, що заподіює не менш ніж істотну шкоду власності або створює загрозу такого заподіяння, попередньо кваліфікується як крадіжка за ст. 185 Кримінального кодексу України (надалі – КК). Така ситуація потребує поглибленого наукового аналізу та розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності боротьби зі злочинами проти власності кримінально-правовими засобами. Тому одним із напрямів дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» є вивчення та аналіз доктринальних проблем кримінально-правової охорони власності з розробкою концептуальних підходів до її вирішення.

У межах здійснення наукових пошуків членами авторського колективу аналізується судова практика, яка, як відомо, є одним із найважли-

віших джерел доктрини кримінального права. Позиції науковців щодо спірних питань кваліфікації злочинів проти власності висвітлюються в різних наукових публікаціях, а також у науково-правових висновках, підготовлених відповідно до ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» за дорученнями (запитами) Верховного Суду. Однією з проблем у судовій практиці залишається визначення змісту терміна «сховище», передбаченого в ч. 3 ст. 185 КК України, як це підтверджується у запиті Верховного Суду.

Зміст доручення (запиту): До Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України надійшов запит судді Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду М. В. Мазура з дорученням підготувати науково-правовий висновок стосовно терміна «сховище» у ч. 3 ст. 185 КК. У запиті були поставлені питання: чи може вважатися сховищем територія подвір'я, яка має огорожу? Якщо може, то за наявності яких умов?

Результати науково-правового дослідження: У п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року, № 10 зазначено, що «Під сховищем слід розуміти певне місце чи територію, відведені для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей, які мають засоби охорони від доступу до них сторонніх осіб (огорожа, наявність охоронця, сигналізація тощо), а також залізничні цистерни, контейнери, рефрижератори, подібні сховища тощо.

Не може визнаватися сховищем неогороджена і така, що не охороняється, площа або територія, на яку вхід сторонніх осіб є вільним, а також та, що була відведена та використовується для вирощування продукції чи випасу тварин (сад, город, ставок, поле тощо)».

Отже, сховище характеризується сукупністю таких обов'язкових ознак: 1) функціональна призначеність – зберігання матеріальних цінностей; 2) просторова ознака, яка передбачає наявність місця чи території, де здійснюється або може здійснюватися зберігання матеріальних цінностей, що не є житлом або іншим приміщенням; 3) відокремленість місця чи території у просторі від інших об'єктів (предметів) за допомогою засобів охорони (огорожа, сигналізація, наявність охоронця-людини або сторожової собаки, відео-спостереження тощо); 4) неможливість (заборона, ускладненість) вільного доступу без згоди власника або особи, яка на законних підставах користується, наприклад, будинком і земельною ділянкою з огорожею, шляхом використання таких засобів охорони матеріальних цінностей.

При цьому під житлом потрібно розуміти приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються також ті його частини, в яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо). А поняття «інше приміщення» включає різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель, тощо) (див. п. 22 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України).

Місця, відведені для зберігання майна, – це споруди, пристрої, ємності для зберігання майна, а території, відведені для зберігання майна, – це ділянки призначені для зберігання майна. При цьому цистерни, контейнери, рефрижератори, салон автомобіля можна віднести до місць, відведених для зберігання майна.

Огорожа є господарською спорудою (див. пп. 2.2 п. 2 «Об'єкти, що підлягають технічній інвентаризації» наказу Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24 травня 2001 р. № 127). Про наявність охорони матеріальних цінностей від доступу сторонніх осіб за допомогою огорожі свідчить те, що використовуваний засіб охорони *суттєво ускладнює доступ до майна і має своїм завданням забезпечення схоронності майна, унеможливлення вільного зовнішнього проникнення до нього* поза волею власника або іншої особи, яка має законне право щодо такого майна і способів його охорони.

Слід також мати на увазі, що відповідно до санітарних норм СН 441-72 «Вказівки по проектуванню огорож майданчиків і ділянок підприємств, будівель і споруд», огороження слід проектувати тільки у випадках, коли це потрібно за умовами експлуатації та охорони підприємств, будівель і споруд. Отже, призначення огороження експлуатаційне й охоронне (сукупне). Конкретну відповідь щодо відповідності огорожі такому призначенню можливо надати лише шляхом вивчення та аналізу технічних характеристик цієї господарської споруди. У запиті ця інформація відсутня.

За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Територія подвір'я, яка має огорожу, може визнаватися сховищем (у контексті ч. 3 ст. 185 КК України) у випадку, якщо такій території й

огорожі притаманна сукупність обов'язкових ознак поняття «сховище». Такими ознакам є: 1) *функціональна призначеність* – зберігання матеріальних цінностей; 2) *просторова ознака, яка передбачає наявність території, де здійснюється або може здійснюватися зберігання матеріальних цінностей, що не є житлом або іншим приміщенням*; 3) *відокремленість території у просторі від інших об'єктів (предметів) за допомогою засобів охорони (огорожі)*; 4) *неможливість (заборона, ускладненість) вільного зовнішнього доступу на цю територію без згоди власника або особи, яка на законних підставах користується, наприклад, будинком і земельною ділянкою, з таким засобом охорони матеріальних цінностей*.

2. Рекомендується вивчити та проаналізувати технічні характеристики огорожі на предмет її здатності виконувати охоронну функцію – ускладнювати вільний зовнішній доступ на територію подвір'я без згоди відповідної(-их) особи(-іб), яка(-і) має(-ють) законне право щодо такого дозволу.

Висновок підготували: доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України В. І. Борисов і доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник, керівник наукових робіт сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Л. М. Демидова. Висновок спрямовано до Верховного Суду.

В. І. Борисов, д. ю. н., професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. В. Шенітько, д. ю. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 259 КК УКРАЇНИ

Одним із напрямів дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» є вивчення актуальних проблем кримінально-правової охорони громадської безпеки. Отримані членами творчого колективу результати наукових пошуків використовуються при підготовці науково-правових висновків, що виконуються за дорученням (запитом) Верховного Суду стосовно неоднакового застосування судами норм законодавства України про кримінальну відповідальність. Одним із таких питань, що було поставлено перед науковим колективом, є тлумачення та застосування ст. 259 КК України.

Зміст доручення (запиту): до Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України надійшов запит від судді Касаційного кримінального суду Верховного

Суду О. П. Могильного з дорученням підготувати науково-правовий висновок за такими питаннями: «1. Чи можна вважати «підготовкою» як закінченою дією у визначеному диспозицією ч. 2 ст. 259 КК України розумінні повідомлення про те, що особа вчинить висловлені дії в майбутньому під умовою виконання або невиконання її вимог? 2. Чи можна розуміти як тотожні за змістом поняття частини об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 259 КК України, «підготовка» з визначенням «готування до злочину» вказаного за ст. 14 КК України? 3. Чи однакова кримінально-правова кваліфікація в діянні особи у випадках: а) коли особа повідомляє про «підготовку» вибуху; б) коли особа повідомляє про те, що в майбутньому здійснить вибух, якщо не будуть виконані її вимоги? 4. Чи містяться в діянні особи за викладених вище обставин ознаки іншого кримінального правопорушення та чи потребують такі діяння додаткової кримінально-правової кваліфікації?».

Результати науково-правового дослідження. Відповідно до отриманого звернення вважаємо можливим зазначити таке:

1. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 259 КК, полягає у неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками. Неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, що загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, можна вважати доведенням вказаної інформації до відома будь-якої особи (юридичної чи фізичної), органів влади тощо. Особа, яка вчиняє злочин, передбачений вказаною статтею, своїм діянням посягає на суспільні відносини у сфері забезпечення громадської безпеки. Момент закінчення суспільно небезпечного діяння за ч. 1 пов'язується із моментом повідомлення, що містить загрозу загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Така загроза сприймається особою, яка отримує таке повідомлення, як реальна. Разом із тим для суб'єкта злочину таке повідомлення не становить реальної загрози загибелі людей чи інших тяжких наслідків, що усвідомлюється суб'єктом повідомлення. Тому *суб'єкт злочину фактично не вчиняє і не здійснює готування до вибуху, підпалу або інших дій, зазначених у ч. 1 ст. 259 КК України, і здатних безпосередньо заподіяти шкоду громадській безпеці. Шкода громадській безпеці за ч. 1 ст. 259 КК України спричиняється не через те, що особа готується до вчинення вибуху, підпалу або інших дій, що містять реальну загрозу загибелі людей чи інших тяжких наслідків, а через те, що особа, яка сприймає цю інформацію, вважає, що такі дії відбудуться й їх тяжкі наслідки є неминучими.*

Способом вчинення злочину є обман. Форми неправдивого повідомлення можуть бути різними: усна, письмова, електронна, через телефон тощо. Таке неправдиве повідомлення може бути анонімним, відкритим або таємним, із використанням вигаданого або чужого імені. *Вина – прямий умисел.*

2. Злочин, передбачений частиною 2 статті 259 КК України, передбачає таке ж діяння (порівняно із ч. 1 ст. 259 КК України) з обтяжуючими кримінальну відповідальність обставинами: 1) якщо воно спричинило тяжкі наслідки; 2) якщо воно вчинене повторно. Спричинення тяжких наслідків при цьому слід розуміти не як ймовірну шкоду у формі загрози загибелі людей або інших тяжких наслідків, а як реальну. Тому спричинення шкоди може охоплювати реальну шкоду життю, здоров'ю, майну, честі та гідності, волі людей (людини) як наслідок паніки чи іншого подібного стану. Діяльність щодо відвернення таких наслідків (виклик поліції, швидкої допомоги, служб порятунку, блокування шляхів сполучень та інші фактичні марні дії) мають інтерпретуватися як шкода у сфері забезпечення громадської безпеки. Повторність при цьому слід розуміти з урахуванням визначення повторності за ст. 32 КК України (вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України).

3. *«Підготовка» вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, якщо таке суспільно небезпечне діяння спричинило тяжкі наслідки або вчинене повторно, слід розуміти не через поняття «готування до злочину» за ч. 1 ст. 14 КК України (підшукування або пристосування засобів, знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину).* Такий підхід зумовлено тим, що вчинення дій, які б свідчили про створення умов для вчинення реального вибуху, підпалу або інших дій (терористичного акту або подібного суспільно небезпечного діяння) не здійснюється. *Мова йде лише про неправдиве повідомлення щодо дій, тобто які в реальній дійсності не готувалися, а отже, значить не можуть відбутися.* Повідомлення про вчинення вибуху, підпалу або інших дій, передбачене ст. 259 КК України, може містити додаткову інформацію – правдиву або неправдиву. У цьому разі не виключена кваліфікація дій такого суб'єкта злочину за сукупністю (наприклад, за вчинення завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, здійснення різного роду погроз, публічних закликів тощо). *Диктування певних умов, що регулюють дії*

особи, яка отримує повідомлення, рівень умовної реальності здійснення вибуху, підпалу або інших дій *охоплюються ст. 259 КК України, якщо вони включаються в неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.*

Якщо особа повідомляє про те, що в майбутньому здійснить вибух, у разі коли не будуть виконані її вимоги, і така інформація є *правдивою*, то *кваліфікація дій за ст. 259 КК виключається*. Вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 258 КК, якщо: 1) погроза вчинити вибух є реальною; 2) висока ймовірність реалізації такої погрози (на тілі особи є вибухівка і достатньо виконати певні дії, щоб вона вибухнула, або поряд з особою розташована вибухівка і пристрій, за допомогою якого у встановлений час буде здійснено вибух, тощо); 3) реалізація такої погрози є загально небезпечною, тобто створює реальну небезпеку для життя чи здоров'я невизначеного кола фізичних осіб, заподіяння не менш ніж значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків; 4) погроза спрямована на залякування населення або окремих соціальних груп; 5) метою такої погрози є вплив на прийняття рішення органами державної влади або місцевого самоврядування, їх службових осіб, об'єднань громадян чи юридичних осіб. За відсутністю сукупності зазначених ознак погроза вчинити вибух щоб вплинути на прийняття певного рішення на користь особи не може бути кваліфікована як погроза вчинення терористичного акту. У такому випадку також необхідно здійснити оцінку усіх обставин справи стосовно наявності складу іншого злочину. Наприклад, коли особа погрожує вчинити вибух, що пошкодить майно, якщо їй не будуть передані гроші, то в її діях може бути наявний склад вимагання (ст. 189 КК) тощо.

Висновок підготовлено членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді, директором НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктором юридичних наук, професором, академіком Національної академії правових наук України В. І. Борисовим, головним науковим співробітником НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктором юридичних наук, професором Л. М. Демидовою та провідним науковим співробітником НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктором юридичних наук, старшим науковим співробітником М. В. Шепітьком. Висновок спрямовано до Верховного Суду.

В. І. Борисов, д. ю. н., професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. О. Пащенко, к.ю.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОЗНАКИ
«МАЙНОВА ШКОДА У ВЕЛИКОМУ РОЗМІРІ»
У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ
НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ
ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА ЗА Ч. 2 СТ. 194 КК**

Ефективність застосування законодавства про кримінальну відповідальність залежить від сукупності різноманітних чинників, серед яких важливе місце займає *мовна форма нормативного припису*. Дефекти належної визначеності законодавчих приписів породжують нестабільність і суперечливість правозастосовчої практики, ускладнюють реалізацію завдань, визначених у ст. 1 Кримінального кодексу України (надалі – КК).

У межах фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» члени творчого колективу відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України проводять значну роботу з дослідження змісту та форми понятійного апарату законодавства України про кримінальну відповідальність, у тому числі при наданні науково-практичних висновків на запити державних і громадських організацій, адвокатів, окремих громадян із питань роз'яснення норм КК України та їх застосування.

Зміст доручення (запиту): до Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на ім'я професора В. І. Борисова надійшов запит від судді Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду Н. В. Білик із доручен-

ням підготовувати науково-правовий висновок за таким питанням: «Чи є обов'язковою ознакою складу злочину заподіяння майнової шкоди у великих розмірах при кваліфікації дій особи за ч. 2 ст. 194 КК України?»

Результати наукового дослідження. Вивчивши це питання, фахівці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України вважають за необхідне відповісти на поставлене запитання так:

Частиною 1 ст. 194 КК встановлено відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах. Аналіз цього нормативного положення свідчить про те, що законодавець зазначив у ньому дві ознаки об'єктивної сторони злочину: суспільно небезпечне діяння («знищення або пошкодження чужого майна») та суспільно небезпечні наслідки («шкода у великих розмірах»). Водночас у частині 2 цієї ж статті КК встановлено відповідальність за те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

На думку окремих науковців та практичних працівників, словосполучення «те саме діяння», що застосоване законодавцем у ч. 2 ст. 194 КК, віддзеркалює повністю положення частини 1 цієї статті, тобто охоплює умисне знищення або пошкодження чужого майна і заподіяння шкоди у великому розмірі. За такого підходу кожна із обставин, зазначених у ч. 2 ст. 194 КК, що обтяжують кримінальну відповідальність (наприклад, до обставини – «спричинило загибель людей»), потребує як попередню умову її застосування встановлення заподіяння шкоди у великому розмірі. Таке вирішення питання вкрай обмежує можливості застосування цієї частини, залишаючи за межами кримінальної відповідальності випадки, коли умисне знищення або пошкодження чужого майна не супроводжувалося заподіянням шкоди у великому розмірі, але було вчинене за обставин, зазначених у ч. 2 ст. 194 КК (у нашому прикладі – «спричинило загибель людей»). Такий підхід є вкрай суперечливим, не може бути рекомендованим, оскільки є наслідком мовної невизначеності, пов'язаної з порушенням техніки посилання у ч. 2 на частину 1 цієї статті. Вважаємо, що під словами «те саме діяння», зазначеними у ч. 2 ст. 194 КК, законодавець мав на увазі в ч. 1 лише ознаки, що пов'язані із «суспільно небезпечним діянням», які окреслені словами «умисне знищення або пошкодження чужого майна». При цьому звертаємо увагу, що конструкція ч. 2 ст. 194 КК містить декілька альтернативних обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність. Це стосується також і вказівки на наслідки у вигляді «майнової шкоди в особливо великих розмірах»,

що свідчить про необхідність установлення саме такого розміру шкоди, безвідносно від наявності інших обтяжуючих обставин і, головне, «великого розміру», зазначеного у ч. 1 ст. 194 КК. Якщо ж стати на позицію, що і тут потрібно встановити шкоду у великих розмірах (як у ч. 1 досліджуваної норми закону), то вийде, що спочатку слід встановити *великий*, а потім ще й *особливо великий* розмір шкоди. За таким розвитком алогічного судження може постати питання щодо ідеальної сукупності злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 194 КК. Такий підхід суперечить вимогам системності побудови закону про кримінальну відповідальність, логіці формулювання в нормі нової якості (особливо великий розмір шкоди) та правилам кваліфікації злочинів. Для того, щоб зняти суперечливе сприйняття у ч. 2 ст. 194 КК словосполучення «те саме діяння», вважаємо можливим запропонувати законодавцю замінити його словами «умисне знищення або пошкодження чужого майна».

Висновок підготовлено головним науковим співробітником НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктором юридичних наук, професором, академіком Національної академії правових наук України В. І. Борисовим та провідним науковим співробітником НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України кандидатом юридичних наук, доцентом О. О. Пашенком. Висновок спрямовано до Верховного Суду.

В. І. Борисов, д. ю. н., професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Д. П. Євтєєва, к. ю. н., в. о. заступника директора з наукової роботи НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КАМКОРДИНГ» І «КАРДШЕЙРІНГ»: ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ЩОДО ПЕРЕЛІКУ ПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 176 КК

Доцільність кримінально-правової заборони та чіткість її формулювання є одними з важливих передумов ефективності законодавства про

кримінальну відповідальність. Законодавчі новели нерідко відрізняються незрозумілістю, непослідовністю та нелогічністю й породжують проблеми у правозастосовній практиці.

Фахівці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (надалі – НДІ) надають консультативну підтримку вищим органам судової влади, у тому числі й шляхом підготовки науково-правових висновків із питань застосування норм чинного законодавства. Зокрема, до НДІ на ім'я професора В. І. Борисова надійшов запит судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду А. П. Буценка з дорученням підготувати науковий висновок щодо тлумачення змін, внесених до ст. 176 Кримінального кодексу (надалі – КК) України Законом України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23.03.2017 р. № 1977-VIII (надалі – Закон № 1977-VIII) у частині введення до диспозиції вказаної норми таких діянь, як камкординг та кардшейрінг. У матеріалах запиту було поставлено питання: чи означає внесення до ст. 176 КК України термінів «камкординг» та «кардшейрінг» Законом № 1977-VIII створення додаткового складу злочину, який не був охоплений цією статтею до внесення змін згаданим законом, чи діяння, передбачені термінами «камкординг» та «кардшейрінг», охоплювалися іншими складами злочинів, визначених у ст. 176 КК до внесення згаданих змін, зокрема, таким, як «незаконне розповсюдження програм мовлення»?

Результати науково-правового дослідження. Законом № 1977-VIII було внесено зміни до ч. 1 ст. 176 КК України «Порушення авторського права і суміжних прав». У редакції цієї статті до внесення в неї змін передбачалася відповідальність за незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі. Чинну редакцію цієї статті було доповнено, зокрема, зазначенням на такі порушення авторського права, як камкординг і кардшейрінг.

Як у попередній, так і в чинній редакції ст. 176 КК перелік кримінальних караних порушень авторського права і суміжних прав був відкритим і залишився таким. Також треба підкреслити, що диспозиція вказаної норми є бланкетною, а тому для встановлення ознак кожного з діянь, зазначених у законі про кримінальну відповідальність або таких, що ви-

пливають із його змісту, необхідно звертатися до норм цивільного законодавства.

Перелік порушень авторського права та їх ознаки наведені у ст. 50 Закону «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. №3792-ХІІ (надалі – Закон «Про авторське право...» №3792-ХІІ), згідно з чинною редакцією якої порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для захисту таких прав, у тому числі судового, є:

а) вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав, визначені статтями 14 і 38 цього Закону, та їхні майнові права, визначені статтями 15, 17, 27, 39–41 цього Закону, з урахуванням умов використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, передбачених статтями 21–25, 42, 43 цього Закону, а також зловживання посадовими особами організації колективного управління службовим становищем, що призвело до не виплати або неналежних розподілу і виплати винагороди правовласникам; б) піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав - опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне оприлюднення програм організацій мовлення, *камкординг*, *кардшейрінг*, а також Інтернет-піратство, тобто вчинення будь-яких дій, які відповідно до цієї статті визнаються порушенням авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет; в) ...; г); д) ...; е) будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу; є) ...; ж) ...; з) *камкординг*, *кардшейрінг*.

При цьому у пунктах «б» та «з» наведеної ст. 50 Закону «Про авторське право...» №3792-ХІІ такі види порушень авторського права, як камкординг та кардшейрінг, також, як і в ст. 176 КК, з'явилися внаслідок прийняття Закону №1977-VIII. Зазначеним Законом було введено і визначення вказаних термінів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право...» №3792-ХІІ камкордингом є відеозапис аудіовізуального твору під час його публічної демонстрації в кінотеатрах, інших кіновидовищних закладах особами, які перебувають у тому самому приміщенні, де відбувається така публічна демонстрація, для будь-яких цілей без дозволу суб'єкта авторського права або суміжних прав. Кардшейрінг – забезпечення у будь-якій формі та в будь-який спосіб доступу до програми (передачі) організації мовлення, доступ до якої обмежений суб'єктом

авторського права і (або) суміжних прав застосуванням технічних засобів захисту (абонентська карта, код тощо), в обхід таких технічних засобів захисту, в результаті чого зазначена програма (передача) може бути сприйнята або в інший спосіб доступна без застосування технічних засобів захисту.

Особливістю переліку порушень авторських прав, закріплених у ст. 50 Закону «Про авторське право...» № 3792-ХІІ, є те, що в п. «а» встановлено «загальний різновид порушення авторського права, а саме вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права та/або суміжних прав, та їх майнові права, з урахуванням передбачених законом обмежень майнових прав. Це положення охоплює будь-які дії, за винятком тих, що визначені у законі окремо, а також бездіяльність, наслідком яких є завдання тієї чи іншої шкоди особистим немайновим та/або майновим авторським та/або суміжним правам»¹.

Аналіз чинної та попередньої редакції ст. 50 Закону «Про авторське право...» № 3792-ХІІ дозволяє зробити висновок, що камкординг та кардшейрінг до того, як були спеціально передбачені в цій статті, підпадали під ознаки порушень, що були в ній зазначені, зокрема:

– охоплювалися її п. «а» як порушення особистих немайнових та майнових авторських і суміжних прав, передбачених нормами цього Закону. Приміром, камкординг є одним із способів виробництва контрафактної продукції, «сам факт такого виробництва без розповсюдження відтворених примірників порушує майнові авторські та/або суміжні права, оскільки використання відповідного об'єкта не було санкціоноване суб'єктом авторського права та/або суміжних»²;

– підпадали під інші порушення, передбачені ст. 50 вказаного Закону (так, кардшейрінг є різновидом дій для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав (п. «е» ст. 50 Закону)³.

Таким чином, оскільки норма ст. 176 КК встановлює кримінальну відповідальність за фактично будь-яке умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, включення до її диспозиції камкордингу або кардшейрінгу не означає створення додаткового складу злочину, який не був передбачений цією статтею до внесення в неї змін. Диспозиція цієї норми сконструйована таким чином, що вказані діяння підпадали під ознаки злочину, передбаченого ст. 176 КК, ще до внесення в неї змін Законом № 1977-VIII, зокре-

¹ Штефан А. С. Авторське право і суміжні права. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 123.

² Там само. С. 122, 128.

³ Там само. С. 122.

ма й тому, як було вже зазначено, що перелік порушень, наведений у ч. 1 ст. 176 КК, був відкритим і залишається таким.

Таким чином, введення камкордингу та кардшейрінгу до диспозиції норми ст. 176 КК України не змінило змісту цієї норми – закріплене в ній суспільно небезпечне діяння лише набуло видової конкретизації.

Висновки:

1) камкординг та кардшейрінг являли собою порушення авторського права і суміжних прав навіть до їх виокремлення в Законі України «Про авторське право...» № 3792-ХІІ як різновидів таких порушень;

2) камкординг та кардшейрінг підпадали під ознаки злочину, передбаченого ст. 176 КК, ще до виокремлення їх в диспозиції цієї норми як різновидів зазначених у ній порушень;

3) перелік порушень, передбачених у ст. 176 КК, був і залишається відкритим.

Висновок підготовлено доктором юридичних наук, професором, академіком НАПрН України, членом Науково-консультативної ради Верховному Суді В. І. Борисовим і кандидатом юридичних наук Д. П. Євтеєвою та направлено до Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Н. О. Гуторова, д. ю. н, професор, академік НАПрН України, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. О. Житний, д. ю. н, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМ (НА ПРИКЛАДІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ МЕДИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ)

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є

частиною національного законодавства України. Зазначене положення Основного закону нашої держави є вельми важливим для авторитету України на міжнародній арені, вступає запорукою успішного міжнародного співробітництва, заснованого на повазі та довірі, спільного вирішення складних для світової спільноти проблем. Повною мірою це стосується і міжнародних договорів щодо спільної протидії тим або іншим злочинам, які визнаються світовою спільнотою надзвичайно небезпечними й такими, що потребують об'єднання зусиль багатьох країн для протидії цим негативним явищам. Разом із тим, специфіка міжнародно-правових угод, на підставі яких країни-учасники зобов'язуються криміналізувати певні види суспільно небезпечних діянь, потребує певного механізму їх імплементації у національне законодавство. Це пов'язано з тим, що країни-учасниці міжнародно-правової угоди беруть за себе зобов'язання встановити караність цих діянь відповідно до норм і принципів національного кримінального законодавства. Тобто, однієї лише ратифікації Верховною Радою України міжнародно-правової угоди у сфері боротьби зі злочинністю недостатньо для того, щоб положення цієї угоди могли застосовуватися як норми національного законодавства; потрібні відповідні зміни і доповнення до чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), на підставі яких буде встановлена злочинність певного діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки.

Ці начебто очевидні речі, нажаль, або не бачить, або не хоче бачити вітчизняний законодавець. Не рідкістю є випадки ратифікації Верховною Радою України міжнародно-правових угод, що передбачають криміналізацію певних видів діянь, без приведення у відповідність до них вітчизняного кримінального законодавства. Одним із прикладів такої безвідповідальної поведінки народних обранців є ухвалення Закону від 7 червня 2012 року № 4908-VI «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я».

Зазначимо, що країни – члени Ради Європи, усвідомлюючи надзвичайну небезпечність виготовлення та розповсюдження підробленої медичної продукції та маючи рішучість здійснювати ефективну боротьбу з цими діяннями, у тому числі шляхом встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності, 28 жовтня 2011 року у м. Москві підписали Конвенцію про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я. Україна також підписала цю Конвенцію, а 7 червня 2012 року першою з країн-членів Ради Європи ратифікувала

її (без будь-яких застережень). Із 1 січня 2016 року цей документ набрав чинності для нашої держави. Враховуючи положення ст. 9 Конституції України, а також ч. 5 ст. 3 КК (ця норма вказує, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України) можна було б припустити, що на момент ухвалення закону про ратифікацію цієї Конвенції КК містить всі необхідні норми, які повною мірою відповідають положенням зазначеного міжнародного договору. Чи відповідає це дійсності?

Відповідно до статей 5 та 6 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, кожна сторона взяла на себе зобов'язання визнати злочинами умисне виготовлення, постачання або пропозиції стосовно постачання, у тому числі посередництва, торгівлі, у тому числі зберігання на складі, імпорту та експорту підробленої медичної продукції (лікарських засобів для людського та ветеринарного використання та пристроїв медичного призначення), активних речовин, ексципієнтів, частин, матеріалів та аксесуарів.

Ст. 321-1 КК «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» передбачає відповідальність за виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів. Але в цій нормі йдеться лише про лікарські засоби для людського використання, визначення яких містить абз. 1 ч. 1 ст. 2 Закону «Про лікарські засоби» від 4 квітня 1996 р. № 123/96-ВР. Положеннями ст. 321¹ КК наразі не охоплюються фальсифікація та обіг фальсифікованих лікарських засобів для ветеринарного використання, пристроїв медичного призначення, а також активних речовин, ексципієнтів, частин, матеріалів та аксесуарів.

Аналіз КК показує, що окремі випадки фальсифікації цих предметів можуть бути кваліфіковані за ст. 227 КК України «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції», але відповідальність за цією статтею настає лише за умови, що продукція не відповідає вимогам щодо безпечності, встановленим нормативно-правовими актами, а її загальна вартість перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (у 2019 році – це щонайменше 475 250 грн.). Також дол. Окремих подібних випадків може бути застосована ст. 229 КК України «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару» за умови такого незаконного використання або іншого умисного порушення права

на ці об'єкти, якщо це завдало шкоди у розмірі, який у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (у 2019 році – 1901 грн.). Тобто, як бачимо, наявність встановлених в ст. 227 та ст. 229 КК вартісних критеріїв предмету (фальсифікованої медичної продукції) не дає підстав вважати, що наша держава повною мірою виконала взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо встановлення кримінальної відповідальності за фальсифікацію медичної продукції (окрім таких дій, вчинених щодо лікарських засобів, призначених для використання людиною). Крім того, ст. 227 та ст. 229 КК передбачають покарання за ці злочини у виді штрафу, тоді як відповідно до ч. 1 ст. 12 зазначеної Конвенції санкції до фізичних осіб за правопорушення, передбачені статтями 5 та 6, мають містити покарання у виді позбавлення волі.

Ще один важливий аспект відповідальності за підроблення медичної продукції – це заходи, які застосовуються до юридичних осіб, про які йдеться в ст. 11 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я. Розділ XIV¹ КК «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» передбачає можливість застосування таких заходів у межах кримінального законодавства. Втім, ст. 96³ КК «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» містить вичерпний характер злочинів, при вчиненні яких зазначені заходи можуть застосовуватися. Незважаючи на наявність міжнародно-правових зобов'язань, ст. 321¹ КК «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» до цього переліку не включена. Отже, юридичні особи (а практика свідчить, що саме на їх основі, а не завдяки зусиллям злочинців-одинаків, розвиваються злочинні практики фальсифікації різноманітних виробів медичного призначення) сьогодні перебувають за межами кримінально-правового впливу при використанні їх для вчинення вказаного роду посягань на безпеку здоров'я населення.

І останнє. Стаття 13 розглядуваної Конвенції містить перелік обтяжуючих обставин, серед яких є і ті, які не враховані чинним КК ані в ст. 321¹ КК «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів», ані в ст. 67 КК «Обставини, які обтяжують покарання». Йдеться про такі обставини, як вчинення злочину шляхом зловживання довірою, наданою як професіоналам, виробникам або постачальникам медичної продукції, в також вчинення таких злочинів за допомогою засобів великомасштабного поширення, зокрема інформаційних систем, у тому числі Інтернету.

Таким чином, викладене дає підставу для наступних висновків:

1. Механізм імплементації в кримінальне законодавство України положень міжнародних договорів потребує вдосконалення. Ратифікація таких документів Верховною Радою Україною, як неодноразово підкреслювалося науковцями, має відбуватися одночасно з приведенням КК у відповідність до міжнародних договорів.

2. Кримінальне законодавство України необхідно привести у відповідність до положень Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я.

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. О. Пащенко, к. ю. н., доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. А. Новікова, к. ю. н., старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ АМНІСТІЇ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК НА ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АМНІСТІЮ У 2019 Р.»

У межах дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» члени творчого колективу приймають активну участь у законотворчому процесі шляхом

підготовки науково-правових висновків на законопроекти за запитами суб'єктів законодавчої ініціативи. Об'єктом аналізу був і Закон України «Про амністію у 2019 р.». Так, за дорученням керівництва Національної академії правових наук України (вих. №217 від 13.02.2019 р.) науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України: головним науковим співробітником, доктором юридичних наук, професором Л. М. Демидовою, провідним науковим співробітником, кандидатом юридичних наук, доцентом О. О. Пащенко, науковим співробітником, кандидатом юридичних наук К. А. Новіковою було вивчено та проаналізовано зазначений законопроект, що дозволило висловити такі зауваження та пропозиції.

1. У Проекті слід дотримуватися належної термінології, яка актуальна на сьогоднішній день. У зв'язку з цим, у п. е) ст. 1 після слів «анти-терористична операція» у відповідних відмінниках потрібно записати «, операція об'єднаних сил» (у відповідних відмінниках).

2. Стаття 2 законопроекту зазначає, що звільнити від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, осіб, крім тих, які підлягають звільненню від відбування покарання на підставі статті 1 цього Закону, засуджених за злочини, що не є тяжкими та особливо тяжкими та не поєднані з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, якщо вони на день набрання чинності цим Законом відбули не менше однієї чверті призначеного строку основного покарання. Таким чином ця стаття (як і ст. 1) законопроекту поширюється на осіб, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості. Зважаючи на те, що згідно ст. 12 КК злочином середньої тяжкості є, зокрема такий, за який передбачене основне покарання на строк, не більше п'яти років, – прийняття норми в такій редакції призведе до того, що ці особи відбудуть максимум один рік і три місяці позбавлення волі (і то, в разі призначення судом максимального покарання – п'яти років позбавлення волі). А якщо буде призначено два роки позбавлення волі, то особі достатньо буде відбути шість місяців. Така ситуація видається несправедливою, оскільки принцип гуманізму, закладений в основу амністії фактично перетворюється на безкарність. Ураховуючи принцип справедливості, пропонуємо слова «не менше однієї чверті призначеного строку основного покарання» замінити словами «не менше половини призначеного строку основного покарання».

3. У зв'язку з викладеним у п. 2 Висновку підлягають зміни і строки відбування основного покарання, зазначені у статтях 3 і 4 Законопроекту, де слова «не менше половини призначеного строку основного покарання»

ня» замінити словами «не менше трьох чвертей призначеного строку основного покарання».

4. Стаття 8 передбачає коло випадків, коли не застосовується амністія. Пропонуємо у п. б ч. 1 ст. 8 слова «тяжкий або особливо тяжкий» виключити, адже серед категорій осіб, до яких не застосовується амністія доцільно передбачити не лише тих, хто вчиняє злочин певної категорії тяжкості. Саме по собі вчинення **нового умисного** злочину (після того, як за попередній особу було звільнено умовно-достроково) свідчить про наявність антисоціальної установки особи (для обох видів умислу – прямого і непрямого – притаманне усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння і передбачення його наслідків) і має ставати перепорою для застосування до відповідних осіб такого пільгового інституту як амністія. Тим паче, якщо до них раніше вже застосовувався пільговий інститут – умовно-дострокове звільнення.

5. Стаття 10 Проекту повинна містити вимоги, що забезпечують захист прав потерпілих від злочинів, які вчинили особи, котрі можуть бути амністовані. У абз. 1 названої статті законопроекту після слів «відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання» слід записати «, зокрема щодо відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому від злочину, вчиненого цією особою».

6. Не зрозумілим є речення «виходячи із строку покарання встановленого відповідними актами» (ст. 13 законопроекту). Які акти маються на увазі? У тому разі коли йдеться про часткове звільнення від основного покарання в порядку *помилування* – все ясно, а коли йдеться про осіб, покарання яким було скорочено в порядку амністії? Виходить, що маються на увазі ситуації, коли особі раніше вже було скорочено покарання в порядку амністії (до якогось строку), і зараз, у 2019 р. до такої особи знову застосовується такий пільговий інститут як амністія (бо треба виходити із раніше вже скороченого строку покарання). Принаймні таке тлумачення впливає із наведеного положення законопроекту. У зв'язку з цим виникає запитання, чи є такий підхід обґрунтованим і справедливим? Якщо ж законодавець має на увазі якийсь інший зміст, формулюючи аналізоване положення, на це слід прямо вказати, бо наведена редакція суперечить вимогам чіткості й ясності мови закону.

За результатами аналізу Проекту сформульовано загальний висновок: законопроект «Про амністію у 2019 році» потребує доопрацювання.

Науково-правовий висновок на проект Закону України «Про амністію у 2019 р.» направлено до Національної академії правових наук України для ініціатора запиту.

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор,
головний науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

Н. В. Шульженко, старший науковий
співробітник відділу дослідження про-
блем кримінального та кримінально-
виконавчого права НДІ вивчення про-
блем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ДОКТРИНАЛЬНІ, ЗАКОНОДАВЧІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНИМИ ФОРМАМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Боротьба з організованою злочинністю є одним із визначальних напрямків державної політики в сфері боротьби зі злочинністю, яка в сучасних умовах характеризується зростанням кількості злочинів, вчинених у співучасті, і, у першу чергу, стійкими злочинними об'єднаннями (організованими групами і злочинними організаціями). Ця ситуація потребує наукової уваги, тому одним із напрямків дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» є вирішення доктринальних проблем боротьби зі створенням і діяльністю стійких злочинних об'єднань. Визначальною рисою таких об'єднань є їх організованість.

Аналіз кримінального законодавства і міжнародних документів з питань боротьби з організованими формами злочинної діяльності, теоретичних здобутків щодо кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та злочини, вчинені ними, а також судової практики, дає підставу для висновку про існування низки проблем як в науковій, так і в законодавчій та правозастосовній площині. У першу чергу, для підвищення якості і ефективності нормативно-правового забезпечення охорони прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб, держави і суспільства від злочинів, вчинених у співучасті, зокрема стійкими злочинними об'єднаннями, необхідно **здійснити удосконалення низки статей КК України:**

1) у частині визначення сучасних форм співучасті у ст. 28 КК України щодо: вчинення злочину групою осіб з розподілом ролей (як нова норма); вчинення злочину організованою групою (удосконалення редакції ч. 3 вказаної статті); вчинення злочину злочинною організацією (удосконалення редакції ч. 4 цієї статті); вчинення злочину бандою (як нова норма); вчинення злочину терористичною групою (як нова норма) та вчинення злочину терористичною організацією (як нова норма).

Пояснюємо, що відсутність у ст. 28 КК, а також в інших статтях цього Кодексу, дефініції:

– «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб з розподілом ролей» приводить до труднощів кваліфікації злочинів, що вчиняються за попередньою змовою групою осіб за відсутністю співвиконавства;

– поняття «вчинення злочину бандою» (вказівки на озброєність банди непотрібно. враховуючи етимологію слова «банда») не сприяє однозначному розумінню обов'язкових ознак бандитизму (ст. 257 КК), у першу чергу, ознак злочинного об'єднання у виді банди (її мінімальної чисельності; стійкості та ін.);

– «вчинення злочину терористичною групою», «вчинення злочину терористичною організацією» унеможливує впровадження принципу верховенства права при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 258³ КК.

Крім того, потребують удосконалення норми, зазначені в частинах 3 і 4 ст. 28 КК України з уточненням фіксації, приміром, обов'язкових ознак стійких злочинних об'єднань (терористичної групи й терористичної організації;

2) статті 29 КК України з передбаченням кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у співучасті якщо такий злочин передбачений в Кодексі із спеціальним суб'єктом.

Конкретні законопроекти із зазначених питань розробляються авторами цієї наукової доповіді в межах дослідження зазначеної фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» на підставі **накопичення і поглиблення теоретичних знань у цьому напрямку**. Так, щодо стійких злочинних об'єднань, зокрема, пропонується визнати:

– терористичну групу – стійку групу з двох або більше осіб із ознаками суб'єкта злочину, які попередньо зорганізувалися з метою вчинення не лише терористичного акту, а й, можливо, провадження іншої терористичної діяльності. У такій групі обов'язково є хоча б один організатор (на етапі створення), а також хоча б один організатор і виконавець (одна

особа може бути і організатором і виконавцем) на етапі здійснення терористичної діяльності; вона стійка (зорганізована – є визначеність мети об'єднання, яка визначає спрямованість злочинної діяльності кожного учасника та їх взаємодію; наявність плану, кожний із учасників має свої функції та має виконувати відповідні ролі, а також ця група існує певний проміжок часу, який достатній для підготовки та вчинення хоча б одного терористичного акту або інших терористичних злочинів, що потребують ретельного готування); метою її створення є провадження терористичної діяльності. При чому на етапі створення терористичної групи така ознака як стійкість лише закладається шляхом визначення плану, розподілу функцій та ролей, окреслення мети об'єднання декількох осіб, а проявляється стійкість вже на етапі провадження терористичної діяльності будь-якого її різновиду;

– терористичну організацію – стійке злочинне ієрархічне об'єднання трьох і більше осіб із ознаками суб'єкта злочину, які попередньо зорганізувалися для здійснення терористичної діяльності. Ієрархічність означає наявність не менш, ніж 2-х рівнів в структурі терористичної організації, які характеризуються присутністю відносин «керівник – підлеглий», зокрема, визначенням прав та обов'язків таких осіб (можливо керівним є певний колективний орган, як і підлеглим, приміром, група осіб), а також правил взаємозв'язку між ними.

Критерієм відмежування терористичної групи від організованої групи (як різновиду стійкого злочинного об'єднання) є мінімальна чисельність їх учасників. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК для організованої групи достатньо 3 особи, а для терористичної групи – 2 (див. Закон України «Про боротьбу з тероризмом», який є спеціальним законодавчим актом). В інших випадках терористична група є організованою групою. Відповідальність учасників такої групи настає залежно від її виду: за створення терористичної групи та/або участь в її діяльності – ч. 1 ст. 258³ КК, а якщо це організована група за наявності інших ознак фінансування тероризму – ще і за ч. 3 ст. 258⁵ КК.

Злочинна організація (теж різновид стійкого злочинного об'єднання) відрізняється від терористичної організації: (а) за мінімальною чисельністю учасників (для злочинної організації – це 5 осіб з ознаками суб'єкта злочину, а для терористичної організації – 3), а також (б) різновидами мети (для злочинної організації вони зазначені у ч. 4 ст. 28 КК, а для терористичної організації такою метою є здійснення терористичної діяльності).

Відповідальність керівника та учасника терористичної організації настає: за створення терористичної організації та/або участь в її діяльності (ч. 1 ст. 258³ КК), а також за фінансування тероризму за ч. 3 ст. 258⁵ КК. Якщо злочинна організація створена для вчинення іншого злочину, не пов'язаного з терористичною діяльністю, і реалізують таку мету, та, наприклад, одноразово профінансувала захід, що проводила терористична організація, то керівник злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 255 та ч. 3 ст. 258 КК, якщо це охоплювалося його умислом. Інші учасники злочинної організації притягуються до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 255 КК, а за кваліфіковане фінансування тероризму – за умови, що в їх діях є усі обов'язкові ознаки цього злочину.

Наведені та інші висновки проведеного дослідження проблем боротьби з організованими формами злочинної діяльності знайшли відображення в низці наукових публікацій, а також науково-правових висновках, пропозиціях та зауваженнях, направлених до органів законодавчої і виконавчої державної влади та судові інституції.

Л. М. Демидова, д. ю. н., професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. С. Попович, молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ БОРЬБИ З ТЕРОРИСТИЧНИМИ ЗЛОЧИНАМИ: КВАЛІФІКАЦІЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ, ВЧИНЕНОГО УЧАСНИКОМ ЗЛОЧИННОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Окремим напрямком дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» обра-

но розв'язання доктринальних проблем кримінальної відповідальності за терористичні злочини. Актуальність здійснення наукових пошуків у такому напрямку підтверджується сучасною криминогенною ситуацією в країні з масштабним поширенням терористичних загроз, які стають серйозною перешкодою на шляху розвитку України як соціальної, демократичної й правової держави з євроінтеграційним курсом. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури за період 2014 р. – 11 місяців 2018 р. в Україні було обліковано 26570 кримінальних правопорушень з попередньою кваліфікацією за ст. 258 КК, з яких 67 злочинів учинені групою осіб. При цьому вивчення та аналіз судової практики дає підстави для висновку про труднощі в кваліфікації терористичного акту, вчиненого учасником злочинного об'єднання.

При кваліфікації злочинів разом з дотриманням правил, що стосуються точності встановлення властивостей учиненого діяння, важливо точно встановити норму Особливої частини КК, яка містить схожі обов'язкові ознаки складу вчиненого злочину і довести їх ідентичність. Правозастосувачам належить правильно розмежовувати цей злочин та інші злочини, що мають схожі ознаки. Правила розмежування злочинів містяться в юридичних публікаціях дослідників з різними підходами й рівнями визначення критеріїв розмежування¹, що віддзеркалює предмети наукових пошуків дослідників. Їх напрацювання складають цінне методологічне й теоретичне підґрунтя для розмежування терористичного акту та інших злочинів.

Теоретичні засади розмежування злочинів висвітлюються в низці наукових праць дослідників², проте залишаються дискусійними або невивченими проблеми розмежування терористичного акту, вчиненого загальним суб'єктом (ст. 258 КК) і терористичного акту, скоєного членом терористичної групи (терористичної організації), тобто спеціальним суб'єктом.

Розмежування – це родове поняття, що відображає процес і результат розрізнення відповідних об'єктів, якими визнаються склади злочинів, не-

¹ Броч Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : моногр. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 752 с.; Бурчак Ф. Г. Кваліфікація преступлений. Киев : Политиздат Украины, 1983. 120 с.; Гаухман Л. Д. Кваліфікація преступлений: закон, теория, практика : моногр. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2001. 576 с.

² Смельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи удосконалення складу злочину. *Вісн. Асоц. кримін. пра-ва України* : електр. вид. 2015. №1 (4). С. 233–244 та ін

залежно від типу їх співвідношення¹. Критеріями розмежування є ознака складу злочину, а в окремих випадках – частина ознаки складу злочину, яка має самостійне змістовне наповнення².

Вивчення матеріалів кримінального провадження із кваліфікацією вчиненого діяння за ч. 1 ст. 258³ КК (участь в терористичній групі (терористичній організації)) дає підстави для твердження, що суди, вчинені членами таких злочинних об'єднань закінчені або незакінчені терористичні акти додатково кваліфікують за ч. 2 ст. 258 КК як терористичний акт (закінчений або незакінчений), вчинений за попередньою змовою групою осіб або вчинений за попередньою змовою групою осіб і повторно. Так, вироком від 8 листопада 2017 р. Київського районного суду м. Харкова ОСОБА_2 була визнана винною у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 258–3, ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 258, ч. 1 ст. 14, ч. 2 ст. 258, ч. 1 ст. 263 КК України. Судом було встановлено, що невідома ОСОБА_5 (матеріали щодо якого виділені в окреме провадження), у період з 24 грудня 2014 р. по 31 вересня 2015 р. перебувала на посаді керівника 1-го відділу розвідки ДУК «Правий Сектор». Вона мала умисел на вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну конституційного ладу в Україні, на створення на її території терористичної групи, участь у ній, на особисте керівництво незаконними діями членів цієї групи, із серпня 2015 р. по жовтень 2015 р. здійснила заходи щодо пошуку радикально налаштованих осіб, які ставляться до діючої влади в країні негативно, поділяють його радикальні думки щодо подальшого державотворення українських органів влади й на зміну останніх. У результаті зазначених дій нею створено стійке злочинне об'єднання – терористичну групу, членами якої стали ОСОБА_2, ОСОБА 4, ОСОБА 3, які були громадянами України та ОСОБА 1, ОСОБА 5 та ОСОБА 2 – громадяни Російської Федерації. Їх метою було подальше вчинення терористичних актів саме на території України з розподілом ролей. Вказаним учасникам терористичної групи ОСОБА_5 (невстановлена особа) довіла до відома загальні правила поведінки й дисципліни, а також особисті злочинні плани³.

¹ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : моногр. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 708.

² Там само. С. 709.

³ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 08.11.2017 р. Справа № 640/10366/16-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70218596> (дата звернення : 18.11.2018)

Отже, судом злочинне об'єднання у складі 6-ти осіб з наявним розподілом ролей, правилами поведінки, планами злочинної діяльності, з терористичною метою діяльності і з наявним керівництвом визнано терористичною групою. Разом з тим, виходячи з керівної ролі ОСОБА_5 і підпорядкованості керівнику усіх учасників, це злочинне об'єднання є терористичною організацією¹, адже терористична група з ієрархічною структурою (з відносинами «керівник–підлеглий») є терористичною організацією².

Суд встановив, що ОСОБА_2, беручи участь у терористичній групі і сприяючи її діяльності, на виконання завдання керівника групи – невідновленої особи ОСОБА_5 щодо вчинення терористичних актів у м. Харкові 6 грудня 2015 р. приблизно о 18 год. кинув одну гранату РГД-5 праворуч від в'їзних воріт Київського районного суду м. Харкова (м. Харків, вул. Блюхера, буд. 7-Б), однак вибух не відбувся за невідновлених слідством обставин. У цей же день ОСОБА_2 повідомив ОСОБА_5 (невідновлену особу) про цей факт.

Описаний епізод злочинної діяльності ОСОБА_2 містить дані про його діяльність саме як учасника терористичного об'єднання. Як учасник останнього, ОСОБА_2 вчиняла й інші терористичні акти. Так, продовжуючи виконання злочинного завдання, отриманого від невідновленої особи ОСОБА_5, 9 грудня 2015 р. приблизно о 1 годині 30 хвилин кинув ще одну гранату в один із магазинів, розташований на території торговельно-розважального центру «Дафі» по вул. Героїв Праці, 9, яка через декілька хвилин вибухнула. У цей же день 1 годині 29 хвилини ОСОБА_2 повідомив про цей факт невідновленій особі ОСОБА_5, направивши

¹ Демидова Л. М. Проблема відповідальності за фінансування тероризму, вчиненого стійкими злочинними об'єднаннями. *Боротьба з організованою злочинністю: актуальні проблеми та шляхи вирішення в умовах реформування правоохоронних органів*: зб. матер. міжвідом. наук.-практ. семінар. (м. Київ, 10 черв. 2016 р.). Київ: Міжвід. наук.-досл. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді нац. безпеки і оборони України, 2016. С. 61–62; Ї ж. Фінансування тероризму: проблеми законодавства та правозастосування. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 верес. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 92–94; Ї ж. Поняття «терористична група» і «терористична організація» (продовження дискусії про їх ознаки). *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід та його актуальність для України*: матеріали II міжнар.наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 грудня 2017 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2018. С. 181–183.

² Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: моногр. Харків: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. С. 55.

смс-повідомлення мобільним зв'язком, на що отримав підтвердження про отримання інформації від ОСОБА_5.

Учинене ОСОБА_2 було кваліфіковано судом не тільки за ч. 1 ст. 258³ КК як участь у терористичній групі, а й за вчинені терористичні злочини з окремою кваліфікацією. Цей підхід відповідає позиції ВСУ, викладеній у п. 15 постанови ПВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. за № 13¹, де вказано, що «злочини, вчинені у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах (ч. 1 ст. 255 КК)».

Разом із тим участь у злочинному об'єднанні передбачає згоду особи на її особисту участь у злочинній діяльності такого об'єднання і усвідомлення особою того, що вона дає свою згоду на вчинення у цьому складі будь-яких злочинів як учасник цього об'єднання. Законодавець у ч. 1 ст. 258³ КК встановив кримінальну відповідальність не тільки за вступ до терористичної групи (терористичної організації), за участь у ній, тобто за діяння, яке охоплює вступ до злочинного об'єднання й злочинну діяльність у його складі. Таке розуміння участі у злочинному об'єднанні впливає з уже згадуваної постанови ПВСУ від 23 грудня 2005 р. за № 13, де стосовно участі в банді роз'яснено, що це «не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування».

Ураховуючи наведене, можемо констатувати подвійний підхід ПВСУ щодо кваліфікації злочинів, учинених учасниками злочинних об'єднань у їх складі. З одного боку, визнається, що участь у банді – це вступ до неї й участь у вчинюваних нападах, з другого – злочини, скоєні у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю з нормою, що передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній або у вчинюваних нею злочинах. Використання останньої рекомендації призводить до подвійного

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова ПВСУ від 23.12.2005 р. № 13. URL : [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3B543AF765817453C2257B33004F4141](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3B543AF765817453C2257B33004F4141) (дата звернення : 03.10.2018)

інкримінування винній особі вчиненого нею злочину у складі злочинного об'єднання. На наш погляд, додаткова кваліфікація потрібна, якщо санкція статті, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинений злочин у складі терористичної групи (терористичної організації) карається більш суворо, аніж це передбачено санкцією ч. 2 ст. 258³ КК, тобто якщо йдеться про злочини з покаранням у виді довічного позбавлення волі, наприклад, при вчиненні терористичного акту, що призвів до загибелі людини (ч. 1 ст. 258³ і ч. 3 ст. 258 КК України).

При кваліфікації терористичних актів, вчинених учасниками терористичних організацій, важливо звертати увагу і на міжнародні документи, зокрема, прийнятих і оприлюднених ОБСЄ.

Д. П. Євтєєва, к. ю. н., в. о. заступника
директора з наукової роботи НДІ
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН Украї
ни

ЩОДО ФОРМ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ ЗА СТ. 164 КК УКРАЇНИ (УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ)

Щодо предмета злочину за ст. 164 КК України точаться дискусії. Перш за все слід відзначити, що одні науковці відмічають наявність цієї ознаки в указаному складі, другі взагалі її не виокремлюють, треті прямо заперечують. На нашу думку, предмет є обов'язковою ознакою розглядуваного злочину, визначити його можна з аналізу відповідного діяння. В нормі ст. 164 КК встановлено два види діянь: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Виходячи з цього, загальним предметом розглядуваного злочину слід вважати засоби утримання. При цьому предметом першої форми досліджуваного діяння є призначені судом аліменти як одна з форм утримання, а другої – інші засоби утримання.

У літературі існують спори щодо визначення поняття утримання, аліментів, а також їх співвідношення. За своєю семантикою утриманням є

кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування¹. Під аліментами (від лат. *alimentum* – харчування, утримання) у сімейному праві традиційно розуміють кошти, надані у встановлених законом випадках одними особами на утримання інших осіб, які потребують матеріальної допомоги². Водночас деякі дослідники наголошують на можливості двоякого розуміння аліментів – з одного боку, аліментами є утримання, яке надається добровільно одним членом сім'ї іншому й може полягати як у наданні їжі, забезпеченні одягом, доглядом та іншим у природі, так і грошей; з другого ж боку, аліментами є виключно кошти на утримання, що примусово надаються аліментозобов'язаною особою³. Співвідносячи розглядувані поняття, одні вчені їх ототожнюють, інші ж розрізняють. На наш погляд, слід підтримати саме дослідників, які розрізняють утримання та аліменти, вважаючи, що перше поняття ширше за друге⁴, адже за чинним законодавством утримання окрім аліментів також охоплює зокрема, добровільне надання коштів та інших засобів утримання у позасудовому та позадоговірному порядку, а також додаткові витрати (що не вважаються аліментами).

Проведений аналіз положень сімейного законодавства та дослідження розробок сімейно-правової доктрини дозволив дійти висновку, що предметом злочину за ст. 164 КК є засоби утримання у таких формах: 1) засоби утримання, що надаються у позасудовому та позадоговірному порядку; 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів.

1. *Засоби утримання, що надаються у позасудовому та позадоговірному порядку.* У сімейно-правовій літературі, виходячи з положень законодавства, виділяють добровільний та примусовий порядки надання батьками утримання дитини. У свою чергу, добровільне виконання такого обов'язку поділяють на фактичне та договірне⁵. У першій виділеній нами формі засоби утримання (кошти, харчові продукти, одяг, речі

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. С. 1521.

² Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. URL: https://ukreferat.com/chapters_book/pravo/zhilinkova-iv-ta-in-2008-simejniy-kodeks-ukraini-naukovo-praktichnij-komentar-kniga.html.

³ Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання: Конспект лекцій. Львів: Львів. ун-т, 1973. С. 7.

⁴ Там само. С. 177.

⁵ Сімейне право України : підручн.; Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред.: В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 184.

домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки та ін.) стосуються саме фактичного добровільного виконання обов'язку з утримання, адже їх розмір та порядок виплат не закріплюються ані в договорі між батьками, ані в рішенні суду. За нормальних умов батьки добровільно, за власною ініціативою утримують своїх дітей. При спільному проживанні батьків і дітей обов'язок щодо їх утримання зазвичай просто виконується без додаткових домовленостей, виходячи з можливостей окремої родини¹. Разом із тим такий обов'язок може порушуватися при розлученні батьків, у випадку окремого їх проживання, а також у неблагополучних сім'ях, в яких батьки недбало ставляться до виховання й опікування своїми дітьми.

У ст. 181 та 272 Сімейного кодексу (далі – СК) України визначені способи виконання обов'язку утримувати дитину. Зокрема, згідно зі ст. 181 СК за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь в її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. При цьому слід відмітити, що розмір мінімального утримання законодавець не визначає.

2. Аліменти за рішенням суду або за договором.

Аліменти за рішенням суду. Відповідно до ст. 181 СК України за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом із яким проживає дитина. Згідно з ч. 2 ст. 182 СК України, розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Водночас законодавець установлює мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину, що відповідно до чинної редакції вказаної статті не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Окрім того, у абз. 3 ч. 2 ст. 182 СК визначено, що мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів.

Аліменти за договором. У ст. 189 СК України передбачено право батьків укласти договір про сплату аліментів на дитину. У такому договорі мають бути визначені розмір та строки їх виплати, він укладається

¹ Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Станом на 01.09.2011 р.; С. Б. Булеца, Ю. Ф. Іванов, О. В. Ієвіня та ін. Київ: Професіонал, 2011. С. 220.

в письмовій формі і нотаріально посвідчується. Умови такого договору не можуть порушувати встановлені в СК права дитини. У випадку невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ) у п. 16 постанови «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. №3 зазначив, що розмір аліментів сторони визначають за домовленістю між собою, але за жодних обставин він не може бути меншим від передбаченого у ч. 2 ст. 182 СК. Якщо розмір аліментів визначено у твердій грошовій сумі, до договору треба включати умови про індексацію, як вимагає ч. 2 ст. 184 СК.

3. *Додаткові витрати (призначені судом або передбачені договором).* Відповідно до ст. 185 СК батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно. Пленум ВСУ України у п. 18 зазначеної постанови указав, що додаткові витрати на утримання дитини, викликані особливими обставинами, є фактично зазначеними або передбачуваними витратами, які необхідно визначати у твердій грошовій сумі. При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат їх має бути визначено у рішенні окремо.

Таким чином, розмір та порядок несення додаткових витрат встановлюється в рішенні суду одночасно з розміром та порядком стягнення аліментів. Разом із тим батьки мають право врегулювати участь у додаткових витратах у договорі про сплату аліментів на дитину. Хоча таке право безпосередньо в законі не закріплено, воно впливає із передбаченого у ч. 1 ст. 10 СК положення про можливість застосування аналогії закону¹. При виникненні спору розмір цієї участі визначає суд, враховуючи обставини, які мають істотне значення (ч. 2 ст. 185 СК).

Розглянувши особливості засобів утримання як предмета злочину за ст. 164 КК України, вбачається доцільним провести їх класифікацію за способом визначення їх форми та розміру, виділивши такі групи:

1. Засоби, форма та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати).

¹ Сімейне право України : підручн.; за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2004. С. 291.

2. Засоби, форма та розмір яких встановлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі).

3. Засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку.

Така класифікація має значення для кваліфікації розглядуваного злочину на практиці, оскільки:

– призначені судом аліменти (засоби першої групи) утворюють предмет злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) (першої форми об'єктивної сторони розглядуваного злочину), який відповідно до чинної редакції ст. 164 КК України вважається закінченим із моменту заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів;

– призначені судом кошти на додаткові витрати (засоби першої групи), а також засоби другої та третьої групи слід відносити до предмета злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацевдатних дітей, що перебувають на їх утриманні (другої форми об'єктивної сторони досліджуваного злочину), що вважається закінченим із моменту набуття діянням ознак злісності¹.

О. О. Пащенко, к.ю.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОВНОТА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ – ОДНА ІЗ ДОКТРИНАЛЬНИХ ОСНОВ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ

1. Необхідність виділення аналізованої основи встановлення кримінально-правової заборони пояснюється тим, що склад злочину виступає

¹ Детальніше про це див.: Євтеєва Д. П. Про деякі питання застосування норми щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України). Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. Вип. 1 (6). С. 117–131. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/06_Evteeva.pdf.

однією з найважливіших і найзмістовніших категорій у кримінальному праві України. За його допомогою здійснюється нормативне позначення злочину конкретного виду, опис відповідних елементів та ознак, а також реалізація провідних завдань, без яких неможливе існування галузі кримінального законодавства та доктрини кримінального права¹. Завдяки складу злочину при застосуванні кримінального закону забезпечуються такі принципи кримінального права, як законність та індивідуалізація кримінальної відповідальності. Крім того, також за його допомогою вирішується питання щодо підстави кримінальної відповідальності та кваліфікації злочинів на всіх етапах руху кримінальної справи². А. В. Іванчин цілком слушно порівнює кримінальне право з будівлею, у фундамент якої покладено склад злочину, що на правах юридичної підстави кримінальної відповідальності виступає найважливішим інструментом правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю³. З урахуванням різноманіття функцій, які склад злочину виконує в кримінальному праві, його відкриття в юриспруденції не без підстав порівнюється зі створенням у хімії таблиці Менделєєва⁴.

2. Як зауважує В. І. Борисов, склад злочину можна розглядати як спрощену правову модель, необхідну для встановлення відповідності реального злочину нормі кримінального закону. При цьому, переконує правник, термін «правова модель» кращий за «юридична модель» чи «юридична конструкція» оскільки слово «юридичний» у загальновизнаному його значенні пов'язується з законодавством та правовими нормами, в той час, як склад злочину є саме *правовою* категорією, джерелами формування якої є не лише закон, а й теорія кримінального права та практика, в першу чергу судова⁵.

3. Кожний злочин характеризується безліччю індивідуальних особливостей. Немає абсолютно однакових злочинів. Разом із тим усі злочини певного виду, незалежно від власних індивідуальних особливостей, воло-

¹ Савченко А. В. Склад злочину: проблеми визначення конструктивних елементів та ознак. Вісн. акад. адвокатури України. 2009. № 1. С. 261.

² Борисов В. І. Склад злочину як правова модель. Вісн. акад. адвокатури України. 2009. № 1. С. 255.

³ Іванчин А. В. Конструирование состава преступления: теория и практика: монография. М.: Проспект, 2014. С. 5.

⁴ Кругликов Л. Л. Этапы становления учения о составе преступления. Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Пятой Междунар. научн.-практ. конф. (Москва, 24–25 янв. 2008 г.). М.: Проспект, 2008. С. 126.

⁵ Борисов В. І. Склад злочину як правова модель. С. 254, 255.

діють певною єдністю. Оскільки закон про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за конкретний злочин, є абстрактним, узагальнюючим нормативно-правовим утворенням, то основна умова подолання негативного боку його абстрактності полягає в правильній побудові кримінально-правової норми. Разом із тим ціла низка загальних ознак не набуває свого безпосереднього відображення в конструкції конкретної норми кримінального закону. Висновок щодо необхідності їх встановлення вимагає комплексного аналітичного підходу¹ і робиться на основі положень Загальної частини кримінального законодавства, теорії кримінального права, практики застосування кримінального закону.

Викладене дозволяє заключити, що не всі ознаки складу злочину закріплюються у відповідній кримінально-правовій нормі Особливої частини КК. Проте це не означає, що під час конструювання таких норм було порушено досліджувану доктринальну основу встановлення кримінально-правової заборони (повноту складу злочину). Відповідні ознаки можуть впливати із Загальної частини КК, теорії кримінального права та практики застосування закону про кримінальну відповідальність.

4. Слід зауважити, що велика кількість ознак повторюється, є характерною для усіх без винятку злочинів (наприклад, три ознаки загального суб'єкта), або їх великого масиву (наприклад, у багатьох статтях Особливої частини КК зазначено лише «умисне», «умисні дії», «умисно вчинені» тощо (ст. ст. 110, 111, 171, 175, 365 та ін.), а от розкривається поняття умислу у ст. 24 Загальної частини КК стосовно всіх подібних випадків, що містяться в Особливій частині. Те саме можна сказати і про необережність). Подібна ситуація щодо неперереобтяження тексту норми Особливої частини КК зайвими ознаками пояснюється, як вже зазначалося, і тим, що певні положення вже напрацьовані теорією кримінального права і є загально визнаними на практиці. Зокрема, вважаємо, що було б недоречним закріплювати у кожній нормі, яка передбачає відповідальність за вчинення злочину з матеріальним складом, правила встановлення причинного зв'язку. Це питання набуло вирішення в доктрині. Більш того, за нашими даними, не те, щоб правила, а навіть *поняття* причинного зв'язку не закріплене в жодному із чинних КК.

¹ Панов М. І. Встановлення протиправності діяння як необхідна умова правильної кваліфікації злочинів. Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф. (Харків, 15 трав. 2008 р.) / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2008. С. 17.

Прикладом використання положень науки кримінального права для розуміння складу злочину є її положення щодо необхідності встановлення в особи, яка притягується до відповідальності за злочинну бездіяльність, не лише обов'язку, а і реальної можливості вчинити необхідну дію. У деяких випадках законодавець прямо вказує на це. Так, у ч. 1 ст. 135 КК міститься вказівка на те, що суб'єкт «мав змогу надати допомогу» особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, у чч. 1 та 2 ст. 136 КК законодавець указує, що відповідальність настає «при можливості надати таку допомогу», ч. 1 ст. 139 КК передбачає відповідальність за «ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником». А от, скажімо, у диспозиціях ст. 165 КК (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків), ст. 166 КК (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування), 197 КК (порушення обов'язків щодо охорони майна) про можливість виконати відповідний обов'язок взагалі не згадується. Необхідність її встановлення міститься в кримінально-правовій доктрині¹.

Іноді ознаки складу в диспозиціях не вказуються, проте це не означає, що вони можуть бути будь-якими. Про зміст таких ознак можна судити шляхом системного тлумачення КК. Так, психічне ставлення суб'єкта до наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 135 КК (у випадку коли він сам поставив потерпілого у небезпечний для життя стан), може бути виключно необережним, хоча в диспозиції про це нічого і не сказано. Проте у разі наявності умислу щодо смерті потерпілого в таких ситуаціях має застосовуватися не розглядувана норма, а ст. 115 КК, що передбачає відповідальність за умисне вбивство. У відповідних випадках створення небезпеки (поставлення в небезпечний для життя стан) перетворюється на один із способів умисного заподіяння смерті іншій людині. Надбання теорії кримінального права дозволяють уникнути необхідності передбачення однакових ознак і у злочинах проти власності. Доктрина поділяє такі злочини на корисливі й некорисливі. Останні, своєю чергою, поділяються на такі, що пов'язані з заволодінням (обертанням) на свою користь або користь третіх осіб чужого майна, та ті, що з заволодінням (обертанням) не пов'язані. Тому застосування статей про крадіжку, грабіж,

¹ Пащенко О. О. Повнота складу злочину як обставина соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Право і суспільство. 2016. №2. Ч. 3. С. 164, 165.

розбій, вимагання, шахрайство тощо зумовлює наявність у винної особи корисливого мотиву та мети заволодіння майном (обертання майна), хоча у диспозиціях ст. ст. 185–191 КК таких ознак і не передбачено. Вказівка на корисливий мотив відсутня також і у ст. ст. 192, 193 КК, проте віднесення теорією кримінального права відповідних злочинів до числа корисливих вимагає встановлення названої ознаки складу злочину¹.

К. А. Новікова, к. ю. н., старший науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Законом України від 06 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набув чинності 12 січня 2019 року, здійснене чергове реформування системи передбачених КК заходів кримінально-правового характеру. Названим законом до таких заходів віднесено також обмежувальні заходи (стаття 91¹ КК України). Поява нового елемента у системі заходів кримінально-правового характеру обумовлює необхідність аналізу змісту такого елемента, його місця та ролі у зазначеній системі, визначення перспектив його функціонування в кримінальному праві та ін.

Сукупність різноаспектних чинників (складових) одного з елементів системи заходів кримінально-правового характеру слід іменувати «кримінально-правовою характеристикою» відповідного заходу (або групи

¹ Пашенко О. О. Щодо передбачення ознак складу злочину в диспозиції кримінально-правової норми. Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Миколаїв, 26 трав. 2016 р.) / упоряд. Є. О. Письменський. Миколаїв: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 166.

споріднених заходів) кримінально-правового характеру. Констатуючи, що теоретичне розроблення питань про кримінально-правову характеристику заходів кримінально-правового характеру ще лише започатковується, слід віднести до обов'язкових (але не вичерпних) чинників цієї характеристики такі ознаки: поняття, місце в системі, особливості законодавчого встановлення, коло осіб, яким можна застосовувати, підстава застосування, порядок застосування та мета відповідного заходу кримінально-правового характеру.

1. Поняття відповідного заходу кримінально-правового характеру. Обмежувальні заходи – це передбачені законом про кримінальну відповідальність заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються судом в інтересах потерпілого від злочину одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності чи покарання за злочини, пов'язані із домашнім насильством.

2. Місце відповідного заходу кримінально-правового характеру в системі таких заходів. Відомо, що усі заходи кримінально-правового характеру поділяються на кримінальну відповідальність та інші заходи кримінально-правового характеру. Очевидно, для того, щоб визначити місце обмежувальних заходів, слід провести відмінність між кримінальною відповідальністю та заходами, які не є нею. Для проведення такої відмінності необхідно визначити спільні та відмінні ознаки кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру.

Їхні *спільні ознаки* є такими. Усі заходи кримінально-правового характеру, у тому числі й обмежувальні заходи, передбачені законом про кримінальну відповідальність, застосовуються у примусовому порядку судом, у зв'язку із вчиненням фізичною особою суспільно небезпечного діяння, і мають публічно-правовий та індивідуальний характер.

Натомість, їхні *відмінні ознаки* полягають у наступному. Кримінальна відповідальність – це встановлений кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і являє собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами (Ю. В. Баулін). Інші заходи кримінально-правового характеру – це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь (Ю. А. Пономаренко).

З огляду на сказане, обмежувальні заходи не є кримінальною відповідальністю, а повністю збігаються саме з ознаками інших заходів кримінально-правового характеру. Дійсно, вони хоч і передбачені законом про кримінальну відповідальність та застосовуються судом до особи, яка вчинила злочин, проте змістом і метою їх застосування є усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з домашнім насильством. З огляду на це, обмежувальні заходи слід відносити до інституту інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до фізичних осіб.

3. Особливості законодавчого встановлення заходу кримінально-правового характеру. Поділ законодавства про кримінальну відповідальність на Загальну та Особливу частини обумовлює варіативність встановлення заходів кримінально-правового характеру: розміщення їх у тій чи іншій частині КК. І хоча на сьогоднішній день в Особливій частині КК України визначені лише покарання, історія розвитку українського законодавства про кримінальну відповідальність та зарубіжне законодавство знає випадки передбачення в Особливій частині і інших заходів кримінально-правового характеру. У той же час деякі види покарань не передбачаються у санкціях і застосовуються виключно на підставі статті 54 Загальної частини (Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу). Обмежувальні заходи встановлюються тільки в Загальній частині КК України (ст. 91¹) і застосовуються виключно на її підставі.

4. Коло осіб, до яких може бути застосований захід кримінально-правового характеру. Відповідно до закону, до кола осіб, яким можна застосувати обмежувальні заходи, належать особи, які на момент вчинення домашнього насильства досягли 18-річного віку (ч. 2 ст. 91¹ КК України). Позаяк ці особи визнаються такими, що вчинили злочин, значить вони мають бути осудними (повністю або обмежено). Жодних обмежень на застосування обмежувальних заходів, пов'язаних з різними статусами такої особи (як-то: військовослужбовець, службова особа, вагітна жінка, особа з інвалідністю тощо) закон не передбачає.

5. Підстава застосування відповідного заходу кримінально-правового характеру. Обмежувальні заходи застосовуються тільки за злочин, більше того – не за будь-який злочин, а за злочин, пов'язаний із домашнім насильством. Відповідно до назви статті 91¹ КК України «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». Але за змістом частини 1 вказаної статті вони застосову-

ються за злочин, *пов'язаний із домашнім насильством*. Домашнім насильством є злочин, передбачений ст. 126¹ КК України, тобто – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Поняття злочину, пов'язаного із домашнім насильством, закон не визначає, але очевидно, що це поняття є більш широким і його зміст слід встановлювати з урахуванням положень ст. 1 закону «Про запобігання й протидію домашньому насильству», відповідно до п. 3 якої домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

З огляду на це, слід вважати, що обмежувальні заходи можуть застосовуватися до особи не лише тоді, коли її діяння кваліфіковане за статтею 126¹ КК України, а й тоді, коли вона вчинила інший злочин (заподіяння тілесного ушкодження, зґвалтування, злочин проти власності тощо), але вони були пов'язані із домашнім насильством.

6. Порядок застосування відповідного заходу кримінально-правового характеру. У самому законі про кримінальну відповідальність визначається, що обмежувальні заходи застосовуються тільки судом одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності чи покарання. Отже формальне закріплення судового рішення може відбуватися у формі вироку або ухвали.

7. Мета застосування відповідного заходу кримінально-правового характеру. Закон визначає, що метою обмежувальних заходів є інтереси потерпілого від злочину. Це означає, що обираючи особі той чи інший обмежувальний захід (чи їх сукупність) суд не повинен переслідувати досягнення такими заходами мети відплати (кари) особі за вчинення злочину, пов'язаного із домашнім насильством. Натомість, суд повинен

з'ясувати, у чому полягають інтереси потерпілого від цього злочину (а це може бути, зокрема, тимчасова ізоляція від винного, забезпечення особистої безпеки потерпілого, стабілізація його матеріального становища тощо) і з урахуванням цього вирішити питання про вид (види) обмежувальних заходів, що застосовуються до винного.

* * * * *

Таким чином, не можна стверджувати, що наведений перелік властивостей є вичерпним для кримінально-правової характеристики того чи іншого заходу кримінально-правового характеру. Вочевидь, до таких властивостей ще можуть бути віднесені й особливості звільнення від заходу кримінально-правового характеру; особливості його заміни; особливості його застосування до окремих соціальних груп; ефективність застосування заходу кримінально-правового характеру; відповідальність за невиконання обмежувальних заходів (ст. 390¹ КК України) та ін. Проте кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів хоча б за цими сімома наведеними ознаками (складовими) вже дає відначальне уявлення про них і визначає напрями їх подальших досліджень.

СЕКЦІЯ № 2

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

А. Ф. Степанюк, д. ю. н., професор,
завідувач відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ДО ОBOB'ЯЗКОВОЇ ПРАЦІ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ

За часів царату тих, хто виступав проти влади називали «політичними». Коли у 1917 році бувши «політичними» самі стали уособлювати владу, то одним з перших їх заходів було прийняття політичного рішення про створення у кожній губернії концентраційних таборів, розрахованих не менше ніж на 300 осіб, для утримання там тих, хто мав «буржуазне походження», а також тих, хто після 1917 року був віднесений до ворогів Радянської влади. Відповідальність за організацію таких таборів була покладена на губернські Надзвичайні комісії, які власне і визначали кого з бувших «мироїдів» запроторити у табір, який мав офіційну назву «Табір примусових робіт». Для відбування покарання у виді позбавлення волі ув'язненими з числа трудящих були запроваджені фабрично-заводські і сільськогосподарські колонії і колонії масових робіт. У 1929 році було прийнято ще одне політичне рішення, за яким постановою Політбюро ЦК ВКП (б) «Об использовании труда уголовно-заключенных», яку підписав Секретар ЦК І. Сталін, концентраційні табори перейменовувалися у виправно-трудова табори. Тим самим у 1929 році був започаткований ГУЛАГ як відображення сутності Радянської влади, влади трудящих, яка вимагала від усіх громадян працювати в обов'язковому порядку, тим більше це стосувалось громадян «ув'язнених», ізоляція яких мала поєднуватися з суспільно-корисною працею, що передбачалось Положенням про виправно-трудова табори 1930 року. Кожний ув'язнений, як це було

визначено Тимчасовою інструкцією про режим тримання ув'язнених у виправно-трудовах таборах НКВС СРСР 1940 року, був зобов'язаний працювати за призначенням адміністрації табору.

У Положенні про виправно-трудові табори і колонії Міністерства внутрішніх справ СРСР 1954 року вказувалось, що тримання засуджених у виправно-трудовах таборах і колоніях має своєю метою їх виправлення і перевиховання на основі залучення до суспільно-корисної праці. Кожний придатний до праці ув'язнений зобов'язаний чесно і добросовісно працювати.

Наступним політичним рішенням у цій царині була Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 25 жовтня 1956 року «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР», де було визнано недоцільним подальше існування виправно-трудовах таборів через те, що вони не забезпечували виконання надважливого державного завдання - перевиховання ув'язнених у праці. Як недолік відмічалось, що більшість ув'язнених у виправно-трудовах таборах використовуються на загальних роботах без врахування їх спеціальностей. У зв'язку з цим було прийнято рішення реорганізувати виправно-трудові табори у виправно-трудовах колонії. Виправно-трудовах колонії мали бути створені на базі промислових і сільськогосподарських підприємств. Нагадаємо, що фабрично-заводські і сільськогосподарські колонії для відбування покарання у виді позбавлення волі ув'язненими до трьох років були запроваджені в СРСР з 20-х років ХХ сторіччя і праця ув'язнених в цих установах організовувалась за напрямками відповідно до їх функціонального призначення, яке відображалось у відповідній назві.

Положенням про виправно-трудовах колонії та тюрми МВС СРСР 1958 року передбачалось відбування позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях загального, полегшеного і суворого режиму, а також у тюрмах. Праця для всіх здатних до неї засуджених була обов'язковою. Праця визначалась як один з основних засобів виправлення і перевиховання ув'язнених.

Згідно з Положенням про виправно-трудовах колонії і тюрми 1961 року виправно-трудовах табори були реорганізовані у виправно-трудовах колонії загального, посиленого, суворого та особливого режиму, у яких кожен ув'язнений зобов'язаний добросовісно виконувати роботу за призначенням адміністрації. Положення виходило з того, що виправлення і перевиховання ув'язнених ґрунтується на залученні їх до суспільно корисної праці.

Обов'язок працювати осіб, позбавлених волі, був закріплений і у ст. 49 Виправно-трудового кодексу УРСР 1970 року, що так само, як і наведені вище нормативні акти, визначав суспільно-корисну працю у якості основного засобу виправлення і перевиховання засуджених.

Прийнятий Верховною Радою України у 2003 році Кримінально-виконавчий кодекс теж відносить суспільно-корисну працю до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. При цьому частина 1 ст. 118 КВК містила положення, згідно з яким засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії. Безпідставна на думку адміністрації відмова від праці (не менше трьох разів на рік) давала змогу застосовувати до засудженого суворі стягнення, як до злісного порушника встановленого порядку відбування покарання. За такого підходу КВК України не відповідав ст. 43 Конституції України, яка не передбачає обов'язку громадян працювати, а частина 3 ст. 43 взагалі забороняє примусову працю. Не відповідала редакція частини 1 ст. 118 КВК і Конвенції Міжнародної Організації праці (№ 29) про примусову чи обов'язкову працю.

У квітні 2014 року Верховна Рада України внесла зміни у частину 1 ст. 118 КВК, де закріплено положення, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати. З 2016 року згідно змін у ст. 133 КВК відмова від праці не розглядається як злісне порушення режиму. Отже про запроваджене ще у 1919 році примусове залучення ув'язнених до обов'язкової праці, яке послідовно втілювалось у практику виконання-відбування позбавлення волі у створених спеціально для цього виправно-трудовах таборах, виправно-трудовах колоніях, виправних колоніях з 2014 року можна було б забути.

Зміни 2014 року підірвали економічне підґрунтя існування виправних колоній, просторова структура яких і на сьогодні за типовими проектами ще радянських часів передбачає поділ на житлову і виробничу зони, що відображають функціональну спрямованість на залучення засуджених до обов'язкової праці. Однак не так сталося, як гадалося. З липня 2018 року Верховна Рада України знову запровадила обов'язкову працю засуджених до позбавлення волі, оскільки частина 2 ст. 118 КВК тепер передбачає, що «засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначені адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості». Переважна більшість позбавлених волі мають заборгованості за виконавчими документами, отже тепер майже всі, хто відбуває покарання у виді позбавлення волі, зобов'язані працювати, що знову ж таки про-

тирiчить ст.43 Конституцiї України i Конвенцiї Мiжнародної Органiзацiї працi (№29) про примусову чи обов'язкову працю. Обов'язок працювати будь-яких категорiй позбавлених волi не передбачається у вироках судiв до цього виду покарання, яке згiдно ст.63 КК України полягає «в iзоляцiї засудженого та помiщеннi його на певний строк до кримiнально-виконавчої установи», тобто нi про нiякий обов'язок засуджених до позбавлення волi у ст. 63 КК не йдеться. Це означає, що ст. 118 КВК необхідно привести у вiдповiднiсть до ст.43 Конституцiї України, Конвенцiї Мiжнародної Органiзацiї працi (№29) про примусову чи обов'язкову працю i до ст. 63 КК України, оскiльки в змiст покарання не входить обов'язкове залученнi позбавлених волi до працi.

I ще один аспект. Вживана у частинi 2 ст. 118 КВК в редакцiї вiд 3 липня 2018 року термiнологiя: позбавленi волi «зобов'язанi працювати в мiсцях i на роботах, якi визначенi адмiнiстрацiєю колонiї», була характерною для часiв ГУЛАГУ. Саме на таких засадах, як було вище показано, залучалися до працi ув'язненi за Тимчасовою iнструкцiєю про режим тримання ув'язнених у виправно-трудовах таборах НКВС СРСР 1940 року. На нашу думку при регулюваннi працi позбавлених волi слiд орієнтуватися не на ГУЛАГiвськi документи, а на Європейськi тюремнi правила, за якими ув'язненi можуть вибрати тип зайнятостi, у якiй вони бажають брати участь.

І. С. Яковець, д. ю. н., старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

ЗНАЧЕННЯ ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

1. Останніми роками в українське право активно втілюються європейські та міжнародні норми й стандарти. Водночас, вочевидь, цей процес має відповідати правовому менталітету українського народу, цін-

ностям і самобутності його правової культури. Ті проблеми, які виникають на шляху становлення України як сильної держави, мають знаходити своє вирішення у процесі впорядкування українського законодавства. Як відомо, насильство є однією з форм суспільно небезпечної поведінки людини, що обумовлено соціально-економічними, політичними і морально-психологічними умовами життя суспільства, яке є іманентним будь-якій поведінці людини. Саме цей факт є причиною вчинення значної кількості злочинів та умовою диференціації кримінальної відповідальності за них. Домашнє насильство – одна з найсерйозніших форм порушення прав людини та один із найпоширеніших злочинів. На жаль, воно є занадто травматичним видом насильства.

2. Статтею 6 Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено, що уповноважені органи з питань пробації належать до числа інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Цим же Законом встановлено, що у разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено *обов'язок пройти пробаційну програму* відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 КК України (частина 12 статті 28). Аналогічна норма міститься й у статті 28¹ Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Таким чином, головне завдання уповноважених органів з питань пробації при роботі з кривдниками – це *забезпечення реалізації пробаційних програм*, тобто програм, що призначаються за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачають комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити (стаття 2 Закону України «Про пробацію»).

3. Статтею 91¹ КК України передбачено, що в ряді випадків обов'язок пройти пробаційну програму входить до змісту обмежувальних заходів, але при цьому загальні підстави його призначення встановлюються нормами статті 76 КК України.

Так, стаття 91¹ КК України встановлює, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, *або звільненням з підстав*, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє

насильство, один або декілька **обмежувальних заходів**, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладено такі обов'язки:

заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.

Усі інші види обмежувальних заходів, визначених у ст. 91¹ КК України, відносяться до категорії «спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству» (стаття 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), *контроль* за виконанням яких та профілактичний облік за кривдниками належить до компетенції уповноважених підрозділів органів Національної поліції України (статті 25–28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

4. Відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, у разі покладення судом на кривдника, звільненого від відбування покарання з випробуванням, обов'язку проходження пробачійної програми уповноважений орган з питань пробачії *інформує про таке рішення суду* районні, районні у м. Києві і Севастополі держадміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, за місцем проживання (перебування) кривдника у триденний строк з дня надходження рішення суду, а також *про закінчення проходження пробачійної програми* - у п'ятиденний строк (п. 54).

Нині на обліку уповноважених органів з питань пробачії відсутні суб'єкти, що були б засуджені за ст. 126¹ КК України («Домашнє насильство»), що зумовлюється нетривалим періодом дії цієї норми.

5. Потрібно звернути увагу, що пробачійні програми є доволі новим інструментом роботи з правопорушниками, який застосовується органами

пробації. Пробаційні програми мають інформаційно-профілактичний характер, і хоча розроблені на принципах когнітивно-поведінкового втручання, не є глибоко психотерапевтичними, і не обов'язково мають призвести до ґрунтовних змін у свідомості клієнта.

Нині розроблено три види пробаційні програми для повнолітніх: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення». Окремо затверджені пробаційні програми для неповнолітніх.

6. Незважаючи на обмеження роботи безпосередньо з кривдниками, притягнутими до кримінальної відповідальності за ст. 126¹ КК України, уповноважені органи з питань пробації працюють з іншими категоріями порушників, діяння яких пов'язане з домашнім насильством.

Так, до числа суб'єктів пробації можуть належати не лише кривдники, що звільнені від відбування покарання з випробуванням, а й ті, хто відбуває покарання у виді громадських робіт, або особи, що були засуджені до позбавлення волі за вчинення домашнього насильства, і стосовно яких суд замінив невідбуту частину цього покарання виправними або громадськими роботами. Стосовно цих категорій засуджених суд не може призначити обов'язок пройти пробаційну програму, але це не означає, що органи пробації не працюватимуть над подоланням негативних проявів таких осіб, зокрема, й щодо подолання агресивної поведінки.

Водночас до уведення до кримінального закону спеціальної норми стосовно домашнього насильства, дії, пов'язані з ним, кваліфікувалися за загальними статтями КК України (приміром, зґвалтування чи певний вид тілесних ушкоджень).

Нині на обліку уповноважених органів з питань пробації перебуває 746 осіб, засуджених за статтями 121–126 КК України (умисні тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості); 28 осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 127–129 КК України (катування, погроза вбивством, тілесні ушкодження з необережності); 24 особи – притягнуті до відповідальності за зґвалтування, сексуальне насильство, примушування до вступу в сексуальний зв'язок, розбещення неповнолітніх). Жертвами цих злочинів ставали члени родини правопорушника, переважно, дружина (співмешканка), діти або батьки.

З цими особами проводиться робота за загальноновстановленим порядком – здійснюється оцінка ризиків і потреб, розробляється індивідуальний план роботи, спрямований на зменшення криміногенних чинників.

7. Крім того, уповноважені органи з питань пробації окрім виконують адміністративні стягнення у виді громадських та виправних робіт. З 2003 року в КУпАПі закріплена норма, що передбачає відповідальність

за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (стаття 173² КУпАП). Нині на обліку уповноважених органів з питань пробації перебуває 1159 осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за ці дії. Цікаво, що серед випадків притягнення до адміністративної відповідальності жертвами правопорушень у близько 2% ставали чоловіки.

К. А. Автухов, к.ю.н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

МАЙБУТНЄ ПРИВАТНИХ В'ЯЗНИЦЬ В УКРАЇНІ

В умовах інтеграції України до Європейського Союзу, запозичення зарубіжної практики функціонування різних інститутів є поширеним явищем. Тому дослідження практики функціонування приватних в'язниць в зарубіжних країнах та можливості їх створення в Україні є актуальною темою. Про перспективу створення в Україні приватних в'язниць ще в 2015 році заявив журналістам заступник міністра юстиції Гія Гецадзе¹, але реальних кроків в цьому питанні так і не зроблено. Видається доречним висвітити основні проблеми та перестороги запровадження приватних в'язниць в Україні.

В травні 2016 році з прийняттям низки актів Кабінету Міністрів України розпочалось реформування пенітенціарної системи, а саме було ліквідовано Державну пенітенціарну службу України, а її завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації покладено на Міністерство юстиції. 13 вересня 2017 року Кабінет міністрів України видав розпорядження № 654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України», в котрій визначились основні проблеми пенітенціарної систе-

¹ Міністерство юстиції України про створення приватних в'язниць в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/minyustedopuskayut-sozdanie-ukraine-chastnyh-1429273876.html>

ми та напрямки їх вирішення до 2020 року, відповідно до цього серед інших завдань концепції виділяються такі : застаріла матеріальна база та незадовільний стан будівель та споруд діючих пенітенціарних закладів; неефективна діяльність державних підприємств.

На вирішення цих проблем в Концепції серед інших передбачено два шляхи співробітництва з приватним сектором, а саме:

- будівництво нових слідчих ізоляторів та установ виконання покарань у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства.

- передача в оренду земельних ділянок та державного майна установ, які тимчасово не використовуються, з метою можливого проведення поточного та капітального ремонту орендарем, оплати комунальних послуг, досить важливим є і зменшення витрат самого власника (держави) на утримання такого майна.

У вказаній постанові міститься вказівка лише на окремі форми взаємодії держави з приватним сектором. В свою чергу в наукових публікаціях виділяють такий перелік варіантів партнерства:

1. Приватні компанії надають послуги по забезпеченню їжею, навчальних програм в тюрмах та колоніях, етапування засуджених, медичні послуги.

2. Будівництво тюрем здійснюється приватною компанією, а управління ними здійснює держава.

3. Управління державного виправного закладу здійснює приватна фірма.

4. Проектування, будівництво, управління, фінансування в'язниці здійснює приватна компанія, в якій держава бере цю в'язницю на умовах лізингу (на строк 25 років). Компанія отримує від держави кошти на утримання кожного засудженого. Такий радикальний підхід залишає державі тільки деякі контролюючі функції за функціонуванням закладу¹.

Для дослідження можливості реалізації в Україні вищезазначених форм взаємодії необхідно проаналізувати сутність та досвід їх втілення зарубіжними країнами.

Історія створення приватних в'язниць розпочалась на початку 80-х років ХХ ст. 28 січня 1983 року у США була утворена Corrections Corporation of America (CCA), з метою створення партнерських відносин між державою та приватним сектором в сфері виправлення засуджених. В січні 1984 року CCA отримує контракт на управління першим об'єктом Tall Trees (округ Шелбі, штат Теннессі). В квітні 1984 CCA відкриває свій

¹ Юрко С. С. Приватизація як вектор розвитку пенітенціарної системи [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06-2/part_4/11.pdf

перший об'єкт Houston Processing Center (Хьюстон, штат Техас) – перша в'язниця в світі спроектована та збудована приватною компанією. Наразі ССА п'ята в США виправна система, котра вміщує майже 70000 засуджених в більш ніж 70 об'єктах, ємність яких складає 80000 чоловік¹.

Аргументом для створення приватних в'язниць було те, що приватні компанії могли будувати в'язниці та управляти ними з меншими затратами, на відміну від держави. Приватні компанії проєктують і будують свої в'язниці таким чином, щоб із самого початку можна було замість охорони використовувати відеокамери та згруповані тюремні камери, які б потребували менших затрат. Секрет дешевого управління полягає в тому, щоб мати мінімальне число персоналу, що здійснює нагляд за максимальною кількістю засуджених. Прикладом є в'язниця в Лоуренсвіллі, в якій кімната управління дозволяє охороні одночасно спостерігати за трьома блоками по 20 засуджених у кожному. Вікна в кімнаті, розташованій на підвищенні, дають можливість безперешкодно оглядати кожний блок камер, розташованих знизу. Високотехнічна панель у центрі приміщення може відкрити будь-які двері за допомогою простого натискання на кнопку. Так, за 750 засудженими спостерігає п'ять охоронців удень, і два – у нічний час.

Основою діяльності даної системи є утворення певних компаній, що укладають контракт із певною в'язницею або ж, як варіант, будівництво за власні кошти нової і управління нею. До послуг, які надає дана компанія, належать: нагляд і контроль за засудженими, медичне забезпечення, матеріально-побутове забезпечення, підбір персоналу. Компанія також має право укладення довгострокового контракту з можливістю викупу в'язниці, яка є у віданні штатів. Особливістю приватних в'язниць є те, що компанія, яка займається «тюремним бізнесом», веде відбір ув'язнених – для менших затрат при виконанні своїх функцій. У випадку переповнення державних в'язниць компанія може запропонувати послугу на часткове переведення ув'язнених під свій контроль. Усі послуги, які надає компанія, виконуються за встановлену плату. Порядок та умови відбування покарання в даних установах здійснюються у відповідності із законодавством².

Прикладом США скористались й деякі інші країни. Першою такою

¹ The CCA Story: Our Company History [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.correctionscorp.com/our-history>

² Мельниченко І. П. «Ефективна в'язниця»: реалізація концепції на прикладі Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/4_2016/part_2/32.pdf

країною в Європі стала Великобританія. Зіткнувшись зі збільшенням кількості засуджених в кінці 1980-х, уряд консерваторів бачив в приватизації в'язниць найбільш економічно ефективне рішення кризи. Спочатку державні виправні установи передавались приватним структурам, що перемогли в тендері, по контракту в управління. Так, в 1992 році в'язниця «Вордс» поблизу селища Еверторп, що в Східній Йокширі була передана в управління охоронній компанії Group 4 Securicor. В подальшому держава доручало приватному сектору безпеки не тільки управління, але й будівництво нових виправних установ¹. В 2014 році під управлінням трьох приватних охоронних фірм («Sodexo», «Serco», «G4S Justice Services») знаходиться 14 з 119 в'язниць в Англії та Уельсі².

Наведений досвід США та Великобританії свідчить про тенденцію поступовості проведення реформи, котра починалася з контракту на здійснення управління однією в'язницею. Потім, з успішним виконанням приватними компаніями своїх обов'язків, у держави та суспільства з'являлась довіра до даної реформи та в управління компанії передавались більша кількість в'язниць, а також додавалась функція транспортування засуджених.

О. В. Гальцова, к.ю.н., асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНТАКТІВ З РОДИНОЮ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Згідно частини 3 ст. 63 Конституції України та ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), засуджений користується

¹ Юрко С. С. Приватизація як вектор розвитку пенітенціарної системи [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06-2/part_4/11.pdf

² Лист Посольства РФ в Великобританію « Про ситуацію пенітенціарної системи Великобританії» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.oprf.ru/files/2014dok/ONK_Velikobritaniya15122014.pdf

всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, які визначені законами України або встановлені вироком суду.

Отже, особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі залишається громадянином держави та не позбавляється основоположних прав та свобод людини, зокрема й сімейних. Це, безумовно, пов'язується з тим, що право людини на сім'ю та відносини, пов'язані з реалізацією сімейних прав мають ціннісне значення не тільки для людини, але й для держави та суспільства. Наприклад, у ст. 16 Загальної декларації прав людини та ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, сім'я визначається як природний і основний осередок суспільства та держави. Аналогічне положення міститься й у ч. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК).

Отже, з огляду на значущість цього важливого правового інституту, сім'я та сімейні відносини підлягають всебічній охороні та дотриманню з боку держави стосовно будь-якої особи, в тому числі і засудженої до позбавлення волі. Зокрема, на це указано у ст. 51 Конституції України, згідно якої сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються законом; кожна людина має право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32 Конституції України); кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4 СК); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5 СК); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7 СК). Така ж норма міститься й у ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод, що кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції та ін.

До того ж у своєму рішенні Конституційний Суд України визначив, що право особи на сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, тому неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах сімейного життя, оскільки сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо.

Надзвичайно важливим у цьому напрямі діяльності держави є дотримання та гарантування кожній засудженій особі реальної можливості підтримувати зв'язки із сім'єю, яка знаходиться на волі. У цьому проявляється повага до права на сімейне життя осіб, засуджених до позбавлення волі, оскільки держава має сприяти збереженню зв'язків між батьком, матір'ю і дітьми усередині одного шлюбу, а також між бабусею, дідусем і онуками, незалежно «оформлена за законом» чи «не оформленою за законом» сім'я (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

У міжнародних стандартах поведінки із засудженими та Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах (далі – ЄПП) вказується на наступні основні механізми збереження контактів з родиною: 1) листування; 2) побачення; 3) телефонний зв'язок; 4) дозвіл відвідувати рідних або тимчасове умовне звільнення.

Наприклад, ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволяти також відвідування ув'язнених зазначеними особами (п. 24.1. ЄПП); контакти та відвідування можуть бути обмежені або поставлені під контроль, якщо це необхідно для продовження кримінального розслідування, підтримки порядку та безпеки, запобігання кримінальним злочинам та захисту жертв злочинів, проте такі обмеження, включаючи спеціальні обмеження, визначені судовим органом, повинні допускати прийнятний мінімальний рівень контактів (п. 24.2. ЄПП).

У національному законодавстві потрібно визначити національні та міжнародні органи та посадові особи, контакти ув'язнених з якими не обмежуються (п. 24.3. ЄПП); візити мусять бути організовані таким чином, аби надати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки (п. 24.4. ЄПП).

Адміністрація пенітенціарних установ мусить сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом та надавати їм із цією метою відповідну матеріальну підтримку (п. 24.5. ЄПП); будь-які відомості про смерть або важку хворобу будь-кого з близьких родичів мусять бути негайно повідомлені ув'язненому (п. 24.6. ЄПП).

Завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено із супроводом або самостійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших гуманітарних мотивів (п. 24.7. ЄПП); ув'язненим має бути дозволено негайно повідомляти свої родини про ув'язнення або перевід до іншої пе-

нітенціарної установи, а також про будь-яку важку хворобу або отриману травму (п. 24.8. ЄПП); при прийомі ув'язненого до пенітенціарної установи, смерті або тяжкій хворобі, та при отриманні їм важкої травми або доправленні ув'язненого до лікарні, адміністрація мусить, якщо тільки ув'язнений не забажає не робити цього, негайно поінформувати дружину (чоловіка) або партнера ув'язненого, або, якщо ув'язнений неодружений, найближчого родича або іншу особу, раніше визначену ув'язненим (п. 24.9. ЄПП).

Отже, побачення засуджених з членами родини займають важливе місце під час відбування покарання. ЄПП визнають, що візити членів родини до в'язня повинні мати обов'язковий характер у повсякденній роботі виправних установ, яке має особливе значення в укріпленні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створення гуманності у в'язницях.

На нашу думку, підтримання зв'язків із родиною під час відбування покарання у виді позбавлення волі має неоцінене значення як для самої засудженої особи, так і для суспільства. Це надає можливість не тільки реалізувати їх право на сім'ю у межах чинного законодавства, але й сприяє їх успішній ресоціалізації, оскільки є доведеним фактом, що тривале позбавлення волі сприяє десоціалізації засуджених. Внаслідок ізоляції у засуджених до позбавлення волі можуть виникати різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності та погіршення соціальних навичок), вони все більш відчують себе віддаленими від суспільства, у яке більшість засуджених з часом має повернутись.

Тому порушення персоналом установи виконання покарань поваги права на сім'ю засуджених, що проявляється у безпідставному обмеженні спілкування контактів із сім'єю може призвести до розриву сімейних відносин та втрати сім'ї. Після звільнення з місць позбавлення волі особи, які не мають родину можуть зіштовхнутися із низкою проблем: *соціально-побутового характеру* (відсутність житла чи роботи); *психологічного характеру* (відчуття того, що суспільство їх не приймає, відсторонення від них друзів чи колишніх знайомих); *економічного характеру* (відсутність коштів на задоволення своїх мінімальних потреб) та ін. і тому ресоціалізація цих осіб стає майже неможливою.

Зв'язок із сім'єю має велике психологічне значення для засудженої особи. Сам факт наявності сім'ї безпосередньо позитивно впливає на настрій та бажання скоріше вийти на волю, щоб після звільнення працювати та допомагати сім'ї. І навпаки відсутність сім'ї створює психологічну

напругу, обумовлює агресивну поведінку, систематичні порушення порядку та умов відбування покарання, а отже суттєво впливає на процес виправлення засуджених.

Особливо негативними наслідками втрати родини внаслідок порушення права на сім'ю під час відбування покарання є для неповнолітніх осіб та жінок, внаслідок їх вікових чи біологічних особливостей. На думку психологів саме ця категорія засуджених мають особливу потребу в сім'ї після відбуття покарання. Чим більш різнобічним та міцним є зв'язок із зовнішнім світом, тим менший вплив на поведінку засудженого справляють норми асоціального суспільства в місцях позбавлення волі. Тому нерідко такі особи, які втратили сім'ю, можуть знаходити підтримку серед інших колишніх засуджених, які не стали на шлях виправлення, починають вживати алкогольні або наркотичні речовини, чи опиняються на вулиці та знову вчиняють тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

Отже, діяльність персоналу установ виконання покарань повинна бути спрямована на всебічну повагу та дотримання права засудженого на сім'ю, не припускати безпідставного обмеження права у спілкуванні із членами родини, зокрема, щоб не призвело до втрати засудженим зв'язків із сім'єю. Необхідно вжити й низку економічних заходів з боку держави на створення належних умов для реалізації сімейних прав, які полягають у достатньому фінансуванні, щоб побачення із родиною відбувалися в належних та комфортних умовах.

М. Ю. Кутєпов, к. ю. н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Серед всіх засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, які передбаченні чинним кримінально-виконавчим законодавством вагоме місце займає соціально-виховна робота. Її метою виступає формування

у ув'язнених прагнення до підвищення загальноосвітнього і культурно рівня, недопущення проявів правового нігілізму, прагнення до зайняття суспільно-корисною діяльністю та формування сумлінного ставлення до праці.

У науці кримінально-виконавчого права висловлюється цілком слушна позиція, що соціально-виховна робота у виправних колоніях має бути спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і галузевих нормативно-правових актів під час відбування покарання та формування на її основі законослухняної поведінки в колонії й за її межами. Саме соціально-виховна робота із засудженими є основним чинником щодо їх виправлення та ресоціалізації, передбачає комплекс заходів і норм поведінки, обов'язкових для засуджених. Водночас вона забезпечує корисну зайнятість засуджених, розвиток у них творчих здібностей і професійних навичок, формує правову й моральну поведінку в колонії та за її межами, створює умови збереження соціальних зв'язків із родичами й близькими, сприяє соціальній адаптації та процесу підготовки до звільнення тощо.¹

За чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України) під соціально-виховною роботою розуміється цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених.

Відповідно до статті 123 КВК України соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їхніх загальноосвітнього й культурного рівнів.²

Зазвичай здійснення такого виду впливу на засуджених, як соціальна робота, являє собою професійну діяльність, яка має на меті надати допомогу будь-кому із засуджених, що відновлює їхню можливість повноцінно існувати у суспільстві, після відбування покарання, сприяє реалізації їх громадських прав тощо.

¹ Автухов К. А., Яковець І. С. Організаційно-правові засади діяльності державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань : навч. посібник. Х. : Право. 2013. 160 с.

² Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №3–4. ст. 21.

У свою чергу виховання – це планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість та поведінку людини з метою формування певних настанов, принципів, ціннісних орієнтацій, підготовки її до виконання тієї чи іншої спільної ролі, вироблення в неї необхідних для цього якостей¹.

Участь засуджених у виховних заходах, які проводять у виправних колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, також це враховують при застосуванні заходів заохочення чи стягнення. Поряд з цим, розпорядок дня може передбачати обов'язкову участь засуджених у певних виховних заходах. Як правило, виховні заходи персонал здійснює шляхом складання відповідних програм, які формують на основі поведінки, психічного стану й ступеня соціальної занедбаності засудженого.

Ця робота, як зауважують Автухов К. А. та Яковець І. С., здійснюється на основі диференційованого підходу до кожного засудженого. Так, у практику запроваджено програми диференційованого виховного впливу на засуджених: «Фізкультура і спорт», «Професія», «Підготовка до звільнення», «Освіта», «Подолання алкогольної чи наркотичної залежності», «Духовне відродження», «Творчість», «Правова освіта»².

У соціально-виховній роботі беруть участь і органи місцевого самоврядування, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, суд, прокуратура, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; освітньо-виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні, громадські установи та організації; окремі особи, волонтери, соціальні працівники та ін.

Лук'янчук Є. О., досліджуючи правові й організаційні аспекти соціальної роботи із засудженими, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, соціальну допомогу засудженим визначає в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні - це сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання, а у вузькому – система організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, що реалізуються учасниками кримінально-вико-

¹ Педагогика: учеб. пособие для студ. пед. вузов и колледжей. М. 1996.

² Автухов К. А., Яковець І. С. Механізм оптимального виконання покарання у вигляді позбавлення волі : наук.-прак. посіб. Х. : Права людини. 2013. С. 106.

навчих правовідносин, спрямованих на створення передумов для виправного процесу й надання матеріальної та іншої соціальної підтримки засудженим, які їй потребують¹.

Важливо щоб соціально-виховний вплив на засудженого носив постійний та системний характер, це сприяє більшій ефективності сприйняття інформації та тих навичок і переконань, які мають на меті сформувати у свідомості засудженого. Саме тому, особливу роль слід виділяти підбору методів впливу на осіб, що відбувають покарання.

Зокрема, до основних методів соціально-виховної роботи із ув'язненими належать: бесіди, консультування, пояснення, розповіді, лекції, інструктаж. Саме через них здійснюється зовнішній вплив на засуджених. Під час обрання тієї чи іншої форми або методу соціально-виховної роботи враховують також специфіку окремих категорій засуджених в установах виконання покарань, зокрема, це стосується рівня уразливості останніх.

Особливими категоріями засуджених, які мають специфіку поступітвенціарної соціалізації та, відповідно, потребують більшої уваги як на етапі підготовки їх до звільнення, так і під час поступітвенціарного супроводу, визнаються: неповнолітні, жінки, особи похилого віку, ВІЛ-інфіковані та хворі на туберкульоз.²

Необхідність індивідуального підходу до кожного засудженого сприяє швидшому набуттю необхідних позитивних характеристик, адже здійснюється вплив чітко на проблемні аспекти поведінки засудженого.

Отже, соціально-виховна робота виступає одним з основних засобів виправлення та ресоціалізації особи, так як являє собою, в більшості випадків, виховний та системний вплив на засудженого, що формує в нього набір необхідних для нормального функціонування у суспільстві моральних принципів та установок, допомагає швидше адаптуватися в соціумі. Особливість такого впливу, що впливає на більший ступінь його ефективності є диференційований та індивідуальний підхід до кожного із засуджених. Це допомагає виділити основні проблеми в поведінці, психіці

¹ Лукьянчук Е. О. Правовые и организационные аспекты социальной работы с осужденными, отбывающими наказание в виде лишения свободы : дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 - уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Вологда. 2007. 198 с.

² В. М. Вовк, Т. В. Журавель, В. М. Калівошко Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх : метод. посібник. Київ. 2012. 168 с.

та здатності до соціальної адаптації особи, що в свою чергу впливає на форми подальшої роботи з засудженим.

О. Я. Костецька, к.ю.н., молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ЩОДО МЕТИ ПРОБАЦІЇ

Міністерство юстиції України, звітуючи про досягнені під час проведення першого етапу реформування Державної кримінально-виконавчої служби результати, презентувало матеріали за назвою «Продовження реформи системи Державної кримінально-виконавчої служби України», в яких наведено інформацію щодо вдосконалення роботи органу пробації України. Зокрема, в матеріалах зазначається, що у сфері пробації утворено 498 уповноважених органів з питань пробації, із них 14 секторів ювенальної пробації. За 8 місяців 2017 року уповноваженими органами з питань пробації складено 10,8 тис досудових доповідей щодо обвинувачених (у т.ч. щодо 1,4 тисяч неповнолітніх). Відкрито окремий Центр ювенальної пробації у м. Харкові¹. Ці позитивні новини дають підстави стверджувати, що реалізація положень Закону України «Про пробацію» поступово відбувається.

Зважаючи на продовження реформи Державної кримінально-виконавчої служби України, вважаємо дослідження питань пробації вкрай важливим.

Наразі не має єдності думок щодо змісту пробаційної діяльності. Існують погляди на пробацію, як на інститут альтернативний позбавленню волі, інші розглядають пробацію як соціально-виховну діяльність, котра повинна переорієнтувати систему виконання покарань з каральної

¹ Продовження реформи системи Державної кримінально-виконавчої служби України. - [Електронний ресурс].—режим доступу: [https://www.kmu.gov.ua/storage/app/imported_content/news/doc_250265315/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20\(%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0\).pdf](https://www.kmu.gov.ua/storage/app/imported_content/news/doc_250265315/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20(%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0).pdf)

на реінтеграційну¹. Є думка, що пробація це підґрунтя для відновного правосуддя². Єдиним для всіх наведених точок зору на пробацію є те, що вона, беззаперечно, інший, аніж кримінально-виконавчий, вид діяльності і повинна реалізовуватися окремим органом.

У світових правових системах пробація розглядається по різному і її сутність наповнюється різним змістом. Як зазначає Богатирьова О. І. зарубіжні джерела свідчать, що в одних державах законодавець визначає застосування пробації як покарання (наприклад, Швеція, Фінляндія, Латвія), в інших – відносить до інших заходів кримінально-правового характеру (наприклад, Англія, Данія), у третіх – пов'язує застосування цього заходу із звільненням від покарання (наприклад, Естонія), а у деяких країнах взагалі не позначає природу даного інституту (наприклад, США)³. Європейські правила пробації, визначаючи її зміст, вказують, що пробація відноситься до процесу виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушникові. Вона включає широке коло дій та заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги, метою яких є залучення засудженого до громадського життя, а також забезпечення безпеки суспільства⁴. Отже, європейська правова доктрина все ж таки розглядає інститут пробації не як покарання, а як певний процес, що має відношення до покарання.

Закон України «Про пробацію» визначає, що пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Наведене визначення дає можливість виділити такі напрями пробаційної діяльності: здійснення нагляду та соціально-виховних заходів

¹ Романов М. В. Мета покарання: від ідеологічних міфів до реальності // Журнал східноєвропейського права. – 2017. - № 38. – С. 18-25.

² Денисова Т. А. Відновне правосуддя – крок до відновлення соціальної справедливості / Т. А. Денисова // Формування української моделі відновного правосуддя : матер. Міжнар. конф. (м. Київ, 10–11 лютого 2005 р.). – К. : Український Центр Порозуміння, 2005. – Спецвипуск : Відновне правосуддя в Україні. – С. 67–69.

³ Богатирьова О. І. Сутність інституту пробації у сучасному зарубіжному праві / О. І. Богатирьова // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : збірник наукових статей. Випуск 31. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – 2013. – № 25. – С. 254–261.

⁴ Правила Ради Європи про пробацію Рекомендація CM/Rec (2010)1 (неофіційний переклад) . – [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://rm.coe.int/16806f4097>

відносно засуджених; виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Вважаємо, що потребує уточнення загальна мета пробації. На нашу думку, необхідно провести чітке розмежування між кримінально-виконавчою діяльністю і пробаційною. Орган пробації не повинен виконувати кримінальні покарання і мати серед своїх завдань діяльність, пов'язану з реалізацією державного примусу.

Відповідно до такої мети і завдань необхідно й формувати органи пробації, орієнтуючи всю їхню структуру перш за все, на соціально-виховну діяльність, а також діяльність з ресоціалізації і надання допомоги як засудженим, так і звільненим особам. Таким чином, на нашу думку, буде забезпечена можливість втілити положення Європейських правил пробації щодо відношення пробації до покарання і щодо дій, які виконуються під час апробаційних заходів.

СЕКЦІЯ № 3

СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

В. В. Голіна, д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

«КРИМІНОЛОГІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ» В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Фундаментальність проблеми запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України потребує всебічного розгляду підходів до її вирішення, які концептуально запропоновуються і впроваджуються в нинішній кримінологічній теорії і практиці. Справа в тому, що, перш за все, у зарубіжній кримінології провідною стала думка про неефективність, неадекватність традиційних форм соціального контролю взагалі, над злочинністю зокрема. За словами директора Монреальського університету (Канада) М. Кассона (M. Cusson), причини такого стану полягають, по-перше, у другорядності, навіть неперіоритетності кримінологічних та інших політик у сфері боротьби зі злочинністю для державних діячів; по-друге, у малоефективності реабілітації злочинців і розслідуванні злочинів; по-третє, запобіжна (превентивна) політика, що базується на дослідженнях «глибоких» причин деліквентності, заздалегідь приречена на провал. Замість того, щоб шукати віддалені «глибокі» (докорінні) причини злочинів, зусилля треба сконцентрувати на: політиці, орієнтованій на виявленні найближчих безпосередніх причин/умов й вирішенні поточних проблем, найбільш «уразливих» щодо злочинності сфер суспільства, що дозволить повно сконцентрувати сили для отримання максимальних результатів і уникнути «розпилення» зусиль¹. Дійсно, традиційні під-

¹ Стратегический вираз в прикладной криминологии. Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати) [Ежемес. информ. бюл.]. 1995. № 9. С. 21–27.

ходи до запобігання злочинності та її проявів, що полягають у розробці державних і регіональних комплексних програм і відповідних їм планів заходів, а також намагання виконати часто складні, непрофесійно сформульовані, несвоєчасні, ресурсно незабезпечені, неконкретні і взагалі нереальні, а тому й нездійсненні завдання, не виправдали себе і в Україні¹. Тому з певною долею критичності слід віднестися до пропозицій, що теоретико-прикладними засадами концепції протидії злочинності в найближчі 5–10 років має бути: 1) активне запобігання та протидія криміногенним загрозам безпеки людини, суспільства і держави, включаючи загальносоціальну, спеціально-кримінологічну та індивідуальну профілактику; 2) своєчасна нейтралізація порушень конституційних прав і свобод громадян та правопорядку як гарантії соціально-політичної стабільності в державі; 3) поліпшення умов життя всіх членів суспільства та створення позитивного морально-психологічного клімату в країні; 4) всебічне сприяння розвитку громадянського суспільства та усіх його інститутів як на загальносоціальному, так і регіональному рівнях, а також залучення їх до системної та активної протидії криміногенним загрозам національній безпеці². Очевидно, що запровадити ці засади у реальну концепцію запобігання і протидії злочинності неможливо навіть у віддаленій перспективі. Потрібні інші – запобіжно динамічні – концепції, які при їх прикладному доведенні здатні мінімізувати умови вчинення злочинів і таким чином сприяти скороченню злочинності. Однією з таких концепцій, що сформувалася в зарубіжній кримінології і частково у нас, є теорія «екологічної кримінології», яка обґрунтовує роль місця або оточуючого середовища, стану захищеності простору, систем комунікації, навчальних заходів, підприємств, вуличного дизайну тощо у формуванні та реалізації злочинної вмотивованості, а також запобігання цим явищам (злочинам) способом зміни обстановки і тих умов у ній, котрі сприяють або полегшують вчинення злочинів³. На цій теоретичній основі виникла низка ситуативних напрямів (стратегій) запобігання злочинності, які Д. Гарланд у своїй роботі, присвяченій аналізу змінюючих практик

¹ Про результати аудита виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки: постанова Колегії Рахункової палати України від 24 трав. 2006 р. № 13-1. Київ: Рахункова палата України. 2006. Вип. 13.

² Нікітін Ю. Актуальні аспекти методології та організації кримінологічної безпеки України. Юридична Україна. 2015. № 4–5. С. 131.

³ Голіна В. В., Шрамко С. С. Запобіжний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків, 2017. Вип. 34. С. 8–9.

контролю над злочинністю, охарактеризував їх як «нові кримінології повсякдення», які дуже серйозно змінили розвиток кримінологічної політики у низці країн. Основна ідея «кримінології повсякдення» полягає в тому, що для контролю над злочинністю непотрібно вивчати особливості формування злочинної мотивації, з'ясувати роль патологій у формуванні особистості правопорушника – достатньо прораховувати, яким чином ліквідувати будь-яку потенціальну можливість вчинення злочину¹. Саме на цих теоретичних положеннях і створена у зарубіжній кримінології і підтримана VII Конгресом ООН із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками (1985) стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, яка є темою фундаментального дослідження відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Проведене дослідження теоретико-прикладних питань і практики застосування цієї стратегії наводить на деякі роздуми і дозволяє зробити певні висновки.

1. Стратегію зменшення можливостей вчинення злочинів доцільно використовувати на рівні місцевих громад у складі: влада – правоохоронні органи – громадськість, коли і ресурсне, і оперативне та координаційне забезпечення негайно відповідає конкретним криміногенним ситуаціям.

2. Стратегії «кримінології повсякдення» не повинні, як це пропонують зарубіжні кримінологи (Канада, США та ін.), відкидати превентивну політику держави на загальносоціальному рівні. У цілому не викликають заперечення зауваження критичних кримінологів, що вишукувати доісторичні або начебто суто капіталістичні «корінні» причини злочинності, а тим більш будувати на цих «знахідках» радикальну систему запобігання злочинності, безглуздо. Однак превентивна далекоглядна політика держави і за ринкових відносин має реалізувати антикриміногенний потенціал суспільства (загальне оздоровлення економічного, соціального та духовного становища в країні). Саме вони здатні поступово обмежувати і усувати ті умови, які стандартно використовують злочинці. Наприклад, Закони України: «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. №2866-IV; «Про запобігання і протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. №2229- VIII та ін.

3. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, як і будь-яка інша стратегія, це сукупність напрямів, методів, способів, прийомів

¹ Гуринская А. Л. Развитие теории рационального выбора в зарубежной криминологии и ее влияние на уголовную политику. Извест. Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. 2010. №120. С. 212.

для створення безпечного середовища. До таких напрямів відносяться: патрулювання; ситуативне запобігання злочинності; просторова (середовищна, екологічна) профілактика; запобігання злочинності шляхом архітектурного планування; заходи в межах теорії розбитих вікон; програми сусідського спостереження; запровадження сучасних технологій; картографування злочинності, кожен з яких має свої продумані заходи¹. Стратегія мислиться як науково сформульовані, обґрунтовані, ресурсно забезпечені, підтверджені передовим досвідом напрями здійснення відповідних їм заходів, тобто як єдине ціле, що здатне досягти накреслених цілей. Між тим, як показує практика, на містах використовуються здебільше окремі елементи розглядуваної стратегії (наприклад, у програмі «Безпечне місто Харків» на 2016–2020 рр. від 14 вересня 2016 р. №364/16 головна увага приділяється забезпеченню відеоконтролю і відеоспостереженню), що знижує її ефективність.

4. Слід підтримати пропозицію щодо прийняття нормативно-правового акту стосовно створення спеціального органу – Національної ради з профілактики злочинності/злочинів, на який покладалися б нормотворчі, управлінські і координуючі функції².

В. С. Батургарєєва, д.ю.н., старший науковий співробітник, директор НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ РОЗРОБКИ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ У МІСТІ ХАРКОВІ СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ ПРАКТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Проблематика убезпечення людини, її прав і свобод від злочинності у великому місті є сьогодні вельми актуальною темою з огляду на те, що кримінальна реальність не є застиглим феноменом. Цей феномен чуйно

¹ Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. С. 170–188.

² Колодяжний М. Г. Просторова профілактика злочинності: зарубіжний досвід і шляхи запровадження в Україні. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків, 2017. Вип. 35. С. 25.

реагує на певні події – людські, техногенні, природні катаклізми, різного роду трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, та ін. Під час корінних перетворень у масштабах всього суспільства та запровадження соціальних реформ, часом не зовсім вдалих, злочинність так само набуває нових якісних характеристик. Один із таких періодів переживає сьогодні наша країна. Ті кліше актуальності проведення кримінологічних досліджень, що використовувалися й продовжують використовуватися, на кшталт «в умовах демократичних перетворень...», «з метою побудови правової держави...» та ін., вже не відбивають сутності тієї ситуації в державі, яка здійснює масований вплив на криміногенний стан у країні. Вони не відбивають й тих завдань, що постають не лише перед практикою протидії злочинності, а й перед теоретичним осмисленням багатьох кримінологічних проблем. Слід відверто зазначити, що ми живемо в епоху суспільного зламу. Той досвід кримінологічного аналізу, що накопичений дотепер, здебільшого ґрунтується на доробках минулого, на застарілому теоретичному інструментарії та уявленнях, що наше суспільство вже благополучно минуло етап зростання національної самосвідомості. Але ж загострення застарілих проблем українського суспільства і поява нових зовнішніх й внутрішніх загроз, у тому числі втрата засад національної єдності, соборності, патіонарності, чисельні конфесійні суперечності, конфлікт поколінь та ідеалів – усе це призвело до безпрецедентної ескалації кримінального насильства у широкому смислі слова.

Починаючи із 2017 року в Науково-дослідного інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України розпочалося фундаментальне дослідження під назвою «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика». Вибір цієї проблематики зумовлений тим, що сьогодні ми існуємо практично у нових суспільно-політичних реаліях, де загальний стан агресивності соціуму знаходить найкоротший шлях свого виходу саме в учиненні правопорушень, причому правопорушень різного плану. Дійсно, якщо виходити із розуміння, що будь-який злочин – це агресія у широкому смислі слова, то саме із проблемою злочинної агресії суспільству приходится стикатися кожного разу. І, на жаль, ці випадки не є одиничними, практично будь-хто з нас не лише чує, знає про них, а й переймається із цього приводу, ставлячись не так вже і рідко жертвами від різного роду злочинних проявів. При цьому шанс стати жертвою злочину у великому місті на порядок вищий за ймовірність потерпати від цього лиха десь у невеликих за чи-

сельністю жителів населених пунктах. Адже концентрація кримінальних правопорушень найчастіше відбувається там, де скупчені великі маси народу, великі матеріальні цінності, існує розгалужена інфраструктура, транспортні шляхи та ін. До речі, раніше проведені українськими науковцями дослідження показали, що, наприклад, у Харкові ймовірність стати жертвою злочину на 11% вища за відповідну ймовірність в цілому по Україні. І цей «шанс» лише трішки нижчий за Київ (12%)¹. Отже, настав час кожному пересічному громадянину всерйоз замислитися над проблемою забезпечення себе та своїх рідних від злочинних проявів та почати опікуватися питаннями колективної безпеки від злочинності, концентрація якої, повторимося, відбувається насамперед у великому місті.

Водночас слід підкреслити, що давно вже треба поставити жирний хрест на ідеї про виправлення людської природи. Уявляється, що лише суворий зовнішній контроль за поведінкою людини та невідворотність покарання є тими важелями, на яких треба будувати систему запобігання злочинності. І в цьому плані основними компонентами у справі скорочення чисельності злочинних проявів на вулицях нашого міста, як уявляється, є зовнішній технічний контроль за безпекою у містах із застосуванням новітніх технологій відеоспостереження, мобільне пересування правоохоронців, мобільне реагування на правопорушення, особливо ті, що вчиняються поза межами житла, достатня кількість правоохоронців на вулицях нашого міста, активна співпраця громадян із високим рівнем правосвідомості тощо. Але вся ця діяльність має бути добре продуманою та організованою, економічно ефективною з тим, щоб ціна вживаних запобіжних заходів не перекивала б ціну самої злочинності, тобто тієї шкоди, яку вона завдає.

На теперішній час на території Харкова реалізуються принаймні два документа програмного характеру, в яких йдеться про боротьбу зі злочинністю. Це такі документи, як Програма «Безпечне місто Харків» на 2016–2020 рр. та Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки.

Аналіз зазначених документів показав, що, зокрема, Програма «Безпечне місто Харків» передбачає реалізацію важливих цілей, але їх

¹ Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2015. С. 509.

характер у цілому є вузьконаправленим. Так, головною метою програми є впровадження в місті Харкові системи відеоспостереження для захисту об'єктів міста з метою зниження ймовірності реалізації погроз природного, техногенного, кримінального, терористичного та іншого характеру. Ураховуючи кількість злочинів, які скоюються в громадських місцях, метою Програми є також підвищення ефективності роботи органів внутрішніх справ щодо забезпечення громадського правопорядку на території міста, профілактики злочинності, боротьби з нею, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян міста та посилення взаємодії з органами місцевого самоврядування у протидії всім формам злочинності в інтересах територіальної громади (п. 3.2 Програми). Як бачимо, спектром дії Програми є, так би мовити, зовнішнє середовище містянина. Що стосується проблематики убезпечення людини від багатьох інших видів правопорушень (наприклад, тих, що відбуваються у закритих від зовнішнього спостереження зонах), то вона нібито випадає із поля зору правоохоронців та громадськості. До того ж аналізований документ має декларативний характер, й досі не підкріплюючись реальними кроками щодо створення системи моніторингу «Безпечне місто». «Харків – одне з останніх міст-мільйонників України, в якому не реалізовано систему моніторингу вулиць і безпеки. Система «Безпечне місто» має прийти до Харкова», – підкреслив наприкінці січня 2019 р. Міністр МВС України на нараді в ГУ Національної поліції в Харківській області¹.

Вивчення змісту Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки так само показує, що в ній йдеться переважно про публічну безпеку і захист правопорядку на території області, хоча увагу приділено й заходам, спрямованим запобіганню насильству в сім'ї, протидії незаконному обігу наркотичних, психотропних, сильнодіючих речовин, їх аналогів та прекурсорів, тобто тим видам правопорушень, місцем вчинення більшості яких є внутрішній простір життєдіяльності людини (приміщення, закриті від зовнішнього спостереження зони та ін.).

На території нашого міста діє ще один документ під назвою Програма сприяння безпечній життєдіяльності у сфері соціального захисту населення міста Харкова на 2017–2020 роки. Вивчення показало, що назва

¹ Харків залишається останнім великим містом, де не реалізовано систему «Безпечне місто». URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/560660.html> (дата звернення: 14.02.2019).

цього документа, хоча й звучить достатньо гучно, але такому сектору безпеки населення, як боротьба зі злочинністю, в ньому нічого не говориться.

При всій важливості для справи боротьби зі злочинністю перших двох програмних документів термін їх дії є незначним, а коло виконавців обмеженим. До того ж опитування пересічних громадян міста дозволило встановити, що нікому з опитаних невідомо про реалізацію у місті таких програм. Що стосується інформації про виконання останніх, то найчастіше у звітних документах йдеться про організаційні заходи, що вживаються райдержадміністраціями спільно з правоохоронними органами відповідного рівня та різними соціальними інституціями, такими як освітні й медичні заклади, громадські організації тощо.

Уявляється, що з метою усунення дублювання запобіжних заходів у різних програмах та установах одноманітності процесу за алгоритмом «замовлення – розробка – реалізація – звітність про виконання соціальних програм, спрямованих на боротьбу зі злочинністю», у місті Харкові за участю фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України має бути розроблена і прийнята єдина стратегія зменшення практичних можливостей вчинення злочинів, якою б охоплювалися основні сектори кримінальної небезпеки, на тривалу перспективу. При цьому цією стратегією запобігання злочинності доцільно охопити принаймні три великі стратегічні напрями під такими умовними назвами: а) зміна навколишнього середовища сучасного мешканця великих міст; б) зовнішній контроль за поведінкою мешканців міста та якістю їх життя; в) оперативний блок заходів¹. А вже на розвиток положень єдиного стратегічного документа є можливим прийняття планів оперативного характеру для зменшення кримінальних ризиків від тих чи інших злочинних проявів у місті Харкові. Згодом цей досвід доцільно поширити й на інші регіони країни.

¹ Бойко В. В. кримінологічна характеристика та запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. С. 9.

М. Г. Колодяжний, к.ю.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЧИННИКА ПРИ ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ¹

Капіталістичні відносини і ринкова економіка природно диктують відповідні правила не лише в соціально-економічній сфері. Вони так чи інакше відбиваються на інших сферах, включаючи гуманітарну. Україна, маючи на початок 2019 р. загальний державний борг розміром 78,3 млрд дол. США, недофінансовує наукові установи і вищі навчальні заклади, створює штучні умови для ліквідації їх частини. Тому вони вимушені замість здійснення основної наукової функції переорієнтуватися на посилення фінансової стабільності з метою збереження існуючого наукового потенціалу.

При цьому керівництвом держави не береться до уваги або свідомо ігнорується проблема очевидної збитковості існуючої системи запобігання злочинності, на яку із Державного бюджету у 2019 р. планується виділити (МВС, органи прокуратури, СБУ) щонайменше 88,9 млрд грн². Ця збитковість сукупно виражається у багатьох негативних обставинах діяльності перелічених органів:

- 1) нав'язуванні на місцях керівництвом органів Національної поліції не якісних, а кількісних показників роботи при оцінці діяльності підлеглих;
- 2) не запровадженні прогресивних напрямів некарального впливу на злочинність, ефективність яких доведена багаторічним досвідом у багатьох розвинених країнах світу;

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 50. Ст. 400.

3) істотній питомій вазі покарання у виді позбавлення волі у загальній структурі покарань, яка у 2018 р. сягнула 18,7%¹;

4) високому показникові чисельності ув'язнених на 100 тис. осіб, зумовленому попередньою обставиною (у 2018 р. в Україні він становив 157, тоді як у європейських країнах цей показник не перевищує 100 ув'язнених)²;

5) обмеженості призначення судами винним альтернативних позбавленню волі кримінальних покарань (штраф, громадські й виправні роботи);

6) наповненості установ виконання покарань лише на 47,1%³;

7) освоєнні бюджетних коштів з ознаками нецільового й неефективного використання (жодна із державних комплексних програм запобігання злочинності в Україні не пройшла успішно фінансовий аудит; у 2018 р. МВС України уклало угоду на 550 млн євро щодо придбання 55 гелікоптерів французького виробництва).

На теперішній час правоохоронна система зорієнтована здебільшого на реагуванні на вчинені кримінальні правопорушення, замість їх профілактики, яка є більш ефективною для реального захисту прав громадян. У цьому зв'язку не втрачають актуальності слова відомого норвезького кримінолога Н. Крісті. Він послідовно відстоює ідею, що система кримінальної юстиції, що складається із багатьох органів, де працюють сотні тисяч працівників, являє собою своєрідну індустрію⁴, тобто бізнес. Цей бізнес має специфічну спрямованість і постійно намагається зберегти власну управлінську ієрархію, збільшити державне фінансування, виправдати видатки, прикрити слабку результативність діяльності. При цьому пропозиції науковців щодо зміни неефективної правоохоронної системи в Україні, рекомендації із запровадження сучасних стандартів правоохоронної діяльності провідних країн світу, більш заощадливих на-

¹ Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2018 pp. (Форма 6). URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka (дата звернення: 21.02.2019).

² World Prison Population List. Twelfth ed. / The Institute for Criminal Policy Research. London, 2018. 19 p.

³ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядж. Каб. Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <http://akon0.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 21.02.2019).

⁴ Кристи Н. Контроль над преступностью как индустрия. Вперед, к ГУЛАГу западного образца / под общ. ред. Я. И. Гилинского; ред. и авт. прим. Ю. Чижов; пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. 3-е изд. Санкт-Петербург: Алетей, 2012. 208 с.

прямів завчасного запобігання злочинності сприймаються кволо, з насто-рогою і недовірою.

Подальше реформування правоохоронної системи в Україні, що має передбачати формування сучасної моделі профілактики злочинності, повинно враховувати засади європейського законодавства у вказаній сфері. Зокрема, у Рекомендаціях Ради Європи № R/96/8 «Політика боротьби із злочинністю й кримінальне право в Європі, що змінюється», розроблених ще у 1999 р., наголошується, що:

а) мета політики боротьби зі злочинністю полягає не у повному її викоріненні, а триманні у можливо менших розмірах;

б) шкода для суспільства від злочинності має оцінюватись загалом відносно до вартості заходів боротьби з нею;

в) громадськість має бути інформована про проблеми злочинності й брати активну участь у її запобіганні;

г) важливою складовою запобігання злочинності є ситуаційна превенція¹ та ін.

Зазначені постулати сучасної європейської політики контролю злочинності мають неабияке методологічне значення для теорії й практики профілактики злочинності в Україні. Ураховуючи їх, можна визначити перспективну мету сучасної правоохоронної діяльності. Вона має полягати не у викоріненні злочинності, що в принципі неможливо, а в її обмеженні. Це можна здійснити шляхом скорочення її рівня, зміни структури і характеру, забезпечення відповідного рівня безпеки у місцевих громадах. Засобами досягнення представленої мети можуть стати принаймні дві запобіжні стратегії: стратегія зменшення можливостей учинення злочинів (ситуаційна превенція) й community policing (громадська поліцейська діяльність). Вони тісно пов'язані між собою й у цілому здатні заощаджувати колосальні розміри бюджетних коштів за рахунок використання безкоштовної і добровільної допомоги пересічних громадян, зацікавлених у безпеці за місцем проживання.

При цьому одним із головних критеріїв (індикаторів) ефективності правоохоронної системи і, відповідно, професіоналізму керівників силових відомств, мають стати не тільки кількісні параметри (кількість учинених злочинів, чисельність виявлених злочинів). Такими пропонується вважати соціальні наслідки злочинності, включаючи її «ціну» як еконо-

¹ Politique criminelle et droit penal dans one Europe en transformation. Conseil del'Europe. 1999. Mars. P. 7–38.

мічний чинник для оцінки результативності діяльності правоохоронних органів.

Для оптимізації видатків, що спрямовуються на сферу запобігання злочинності, пропонується:

- здійснювати аудит фінансової діяльності МВС, Генеральної прокуратури, Служби безпеки, Державної кримінально-виконавчої служби, та інших силових відомств;

- упроваджувати нові підходи обмеження злочинності, пов'язані з: урізноманітненням поліцейського патрулювання; ситуаційним запобіганням; просторовою профілактикою; архітектурним плануванням; теорією розбитих вікон; сусідською вартою; картографуванням злочинності; застосуванням сучасних технологій; прийняттям у всіх обласних центрах України програм «Безпечне місто» і «Розумне місто»; розширенням мережі камер відеоспостереження, оснащених системами штучного інтелекту, та ін.;

- залучати громадські організації правоохоронної спрямованості та окремих громадян до справи профілактики злочинності й правопорушень через: патрулювання; повідомлення про факти вчинених злочинів; сприяння у ресоціалізації правопорушників; надання допомоги жертвам злочинів; посилення захищеності власного майна; участь в інформаційних заходах та ін.

- розробляти місцеві програми профілактики окремих злочинів (крадіжок, угонів автотранспорту, сімейного насильства) з активним залученням до їх реалізації неповнолітніх, молодиків, їх батьків, педагогічних працівників, священників, волонтерів;

- здійснювати періодичні (раз на 1–2 роки) огляди віктимізації населення з метою оцінки більш-менш реального стану злочинності, обсягів її латентності, причин останньої, визначення приблизної «ціни» злочинності;

- створити за рахунок коштів благодійників державний і місцеві фонди для виплат винагороди громадянам за надання інформації про вчинені злочини тощо.

Перелічені та інші заходи є економічною передумовою для формування сучасної проєвропейської ефективної моделі профілактики злочинності в Україні, спрямованої на реальний захист конституційних прав громадян й створення безпечного середовища для проживання.

С. С. Шрамко, к.ю.н., в.о. вченого секретаря НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ще з середини минулого століття перед світовим співтовариством виникло питання про існування глобальних проблем у суспільстві. В. В. Голіна з цього приводу пише, що ХХ ст. і початок ХХІ ст. відзначилися подальшою ескалацією кількісно-якісних вимірів злочинності у всьому світі. За його словами, невирішеність глобальних соціальних протиріч, загострення криміногенної ситуації, перспектива криміналізації влади зумовили потребу у вирішенні одного із найскладніших завдань сучасності – забезпечення кримінологічної безпеки людини, суспільства, держави¹.

Слід зазначити, що на сьогодні в Україні немає єдиної Державної програми стратегій запобігання злочинності, доцільність розробки та впровадження якої обґрунтували В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний. Зокрема, ними запропоновано використовувати стратегії, що набули відображення у матеріалах конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, а саме: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень, втручання в кризові ситуації, залучення громадськості до запобігання злочинності, надання допомоги жертвам злочинів².

Вміння завчасно протистояти злочинності та її проявам є однією із найважливіших умов ефективності боротьби з нею. Ученими запропоноване новітнє бачення суспільного запобігання злочинності, засноване на ідеї забезпечення безпеки від злочинності та її проявів. Такий підхід є вимогою часу, зумовлений сучасним усвідомленням суспільної значущості відвернення кримінальних загроз суспільному прогресу, забезпечення

¹ Голіна В. В. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, Харків, 9 груд. 2016 р. / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2016. С. 5.

² Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні ; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. С. 48–56.

законності та правопорядку¹. Отже, держава повинна мати дієвий набір заходів, завдяки якому була би досягнута мета – забезпечення суспільства від злочинних посягань. Як правило, такий набір формується на основі державної концепції протидії злочинності та зветься стратегією.

Якщо узагальнити різні тлумачення, то під стратегією розуміють обґрунтовану необхідністю систему заходів (напрямів дій), спрямовану на досягнення визначеної мети. У свою чергу, «можливість» означає наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь². На нашу думку, під стратегією зменшення можливостей вчинення злочинів слід розуміти узагальнений довгостроковий план (курс, напрям) дій та розподілу ресурсів, необхідний для усунення умов, сприятливих для вчинення злочинів.

Злочин здійснюється не у порожнечі. Як людська дія (бездіяльність), так і розвиток причинного зв'язку та настання злочинного наслідку виникають у певних фізичних і соціальних умовах, які по-різному впливають на ці ознаки злочину. З цього приводу Б. М. Головкін висловився, що причина у статичному стані сама по собі нічого не породжує. Для настання наслідку (реалізації причини у динаміці) необхідне поєднання її з умовою. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови стосовно злочинності виконує соціальне середовище, що попередньо формує причину, а потім створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок³. Отже, головною ідеєю згаданої стратегії є зосередження уваги не на злочинцях, а на самому злочині, тобто наявності можливості його вчинити. Тому стратегія має реалізовуватися шляхом передбачення ризиків щодо вчинення злочину та проведення відповідних заходів щодо усунення або суттєвого послаблення таких загроз.

В американській та західноєвропейській кримінологічній науці достатньо впливовим напрямом є теорія раціонального вибору або так званий неокласичний напрям. Ця теорія ґрунтується на тому, що особа, яка обрала злочинний шлях, прагне до максимальної вигоди від свого вчинку.

¹ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. С. 302.

² Словник української мови : в 11 томах. Т. 4. / уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. Київ: Наук. думка, 1973. С. 778.

³ Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства. Вип. 1 (5) / 2014. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).

Рішення індивіда залежать від тієї ситуації, в якій він перебуває – від місця, часу, наявності можливості вчинити злочин та наявності необхідної інформації¹. У свою чергу Р. Кларком та М. Фелсоном розроблена теорія стандартних дій. Її ідея полягає у тому, що злочин є результатом реалізації наявної можливості, а тому, якщо мінімізувати можливість вчинення злочину, загальна кількість злочинів зменшиться². При цьому можливість вчинення злочину матиме свою специфіку для кожного з видів злочинів. Ймовірність учинення злочину підвищується в тому випадку, коли в одному місці і часі сходяться потенційний правопорушник і відповідний об'єкт без належної охорони.

Під впливом цих теорій виник такий напрям, як ситуаційне запобігання злочинності. Воно полягає в заходах, спрямованих проти конкретних видів злочинів, що пов'язані з управлінням, дизайном або зміною безпосереднього середовища, в якому вчинюється злочин, з метою зменшити можливість їх вчинення. Цей напрям ґрунтується на припущенні, що на вибір індивіда вчинити злочин впливають ситуаційні чинники. Привабливість ситуаційних заходів значною мірою полягає в їх здатності забезпечити реалістичні, прості та доступні рішення щодо конкретних злочинів при різноманітні конкретних умов та місць. Зокрема, успіх залежить й від ступеня усвідомлення потенційними злочинцями ситуаційних змін і їх несприятливості, ризику та вигідності. Виділяють три основні види ситуативних заходів: ті, що утруднюють вчинення злочину; ті, що підвищують ризик при вчиненні злочину; ті, що зменшують вигідність від вчинення злочину³.

Пріоритетним та затребуваним напрямом у межах реалізації цієї стратегії є віктимологічне запобігання злочинності. Ученими встановлено, що віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також із безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимі-

¹ Bottoms A. Place, Space, crime, and disorder. The Oxford Handbook of Criminology / Ed. by Maguire M., Morgan R., Reiner R. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 528–574.

² Clarke R. Eck J. Becoming a Problem-Solving Crime Analyst ; Jill Dando Institute of Crime Science. London : University College London. 2003. URL : http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps. (дата звернення: 11.02.2019).

³ Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. Проблеми законності : зб. наук. праць. 2017. Вип. 136. С. 34–51.

зації, підвищують ступінь уразливості людей¹. Отже, актуальним також є упровадження кримінологічної поінформованості громадян про стан злочинності. Крім того, це не потребує великих матеріальних витрат, оскільки ґрунтується на природному прагненні людей до самозахисту.

Таким чином, специфіка розглядуваної стратегії полягає в тому, що діяльність спрямовується не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування.

А. В. Калініна, к.ю.н., науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

1. У юридичній науці законодавство розглядається як об'єктивація норм права, будучи однією із форм його вираження. І право, і законодавство кожної держави має свою систему. У переважній більшості структура вітчизняного законодавства відповідає структурі українського права, поділяючись на конституційне, адміністративне, цивільне, цивільно-процесуальне, кримінальне, кримінально-процесуальне, господарське, трудове, екологічне та ін. Однак розвиток і трансформація суспільних відносин «порушує» принцип суворої відповідності галузей законодавства галузям права і навпаки. Зокрема, у кримінологічній науці останніми роками почало формуватися уявлення про нормативне забезпечення діяльності із профілактики та запобігання злочинності як окремий напрям (термін «галузь» вживати не доречно) законодавства – кримінологічне законодавство.

Термін «кримінологічне законодавство» лише набуває популярності вживання у науковому термінологічному апараті². Більш поширеними

¹ Грэхем Д., Беннет Т. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. Изд. 2-е. – Хельсинки : HEUNI, 1995. С. 169.

² Наприклад, див.: Гусаров С. Кримінологічне законодавство. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу-

у спеціалізованій літературі є поняття «правове забезпечення діяльності по запобіганню злочинності» (В. В. Голіна, 2011, 2014 та ін.), «антикримінальне законодавство» (Б. М. Головкін, 2012) та ін. Змістовне наповнення цього терміна полягає у тому, що під кримінологічним законодавством розуміється сукупність нормативно-правових і нормативних актів, що регулюють та забезпечують реалізацію заходів з обмеження й усунення причин і умов злочинності, утворюють юридичну основу реагування на неї, а також запобігання злочинам, припинення злочинів і протидію злочинності¹.

2. Розглядаючи кримінологічне законодавство, доречно виділити його риси, сформулювати ознаки. Так, звертаючись до загальнотеоретичних положень, відмітимо, що системі законодавства притаманна сукупність ознак, зокрема: це елемент більш широкої за обсягом правової системи; має вертикальну і горизонтальну будову; інтегративний характер, що проявляється у тому, що система законодавства одночасно виступає і джерелом права, і формою його існування².

У площині кримінологічного законодавства ці ознаки набувають специфіки. Так, кримінологічне законодавство можна вважати елементом правової системи України, оскільки нормативні акти, що входять до його структури, є її складовими, однак вони фактично належать до різних галузей законодавства. Будова кожного із його, умовно кажучи, блоків (кримінального, кримінального процесуального, адміністративного і т.п.) відповідає структуруванню за вертикаллю та горизонталлю (наприклад, Конституція України, міжнародні акти та договори, ратифіковані Верховною Радою України, кодифіковані закони та інші закони України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, укази Президента України, відомчі накази та інші нормативні акти). Кримінологічне законодавство, як і законодавство загалом, має інтегративний характер, однак воно є одночасною реалізацією кількох галузей права у комплексі, об'єднаних метою запобігання злочинності в Україні.

жа, О. М. Литвинов. Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримінолог. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 352.

¹ Гусаров С. Кримінологічне законодавство. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримінолог. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 352.

² Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 397.

До того ж якщо вітчизняними науковцями хоча б розглядаються можливості виокремлення кримінологічного законодавства в окрему теоретичну і практичну площину, то щодо кримінологічного «права» таких гіпотез наразі не висловлювалося.

3. Законодавство держави має і свою структуру. Структура системи законодавства – це зумовлена системою права внутрішня організація нормативно-правових актів, що виражається у їх єдності, об'єктивності, визначеності, а також у розподілі законів та підзаконних нормативно-правових актів за галузями та інститутами¹. Б. М. Головкін у межах аналізу системи антикримінального законодавства виокремлював його адміністративно-правову, кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу і кримінологічну нормативні підсистеми². С. М. Гусаров, у свою чергу, щодо структури кримінологічного законодавства зазначив, що воно складається з норм, що належать до різних галузей права, а основу його складають кодифіковані акти з так званого «кримінального блоку», або кримінальне законодавство в широкому сенсі – Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України³

Як приклад із досвіду світової кримінологічної думки, зазначимо, що зарубіжні вчені пропонують кілька підходів до структурування кримінологічного законодавства. Перша з них є триступеневою і складається із нормативних актів, що регулюють основи запобігання злочинності, нормативних актів, що регламентують особливості запобіжного впливу на особу правопорушника і типові причини вчинення окремих видів злочинів та нормативних актів, що регламентують діяльність зі спеціального запобігання злочинності окремими суб'єктами⁴.

Ширшим підходом є чотириступенева структура такого законодавства: 1) норми, що регламентують стратегію протидії злочинності;

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 397.

² Головкін Б. М. Превентивний вплив системи антикримінального законодавства України на злочинність. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4 (71). С. 308.

³ Гусаров С. Кримінологічне законодавство. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримінолог. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 353.

⁴ Городецкая М. А. Криминологическое законодательство: состояние и перспективы развития в Республике Беларусь. Право.by. 2017 г. № 2 (46). С. 70.

2) норми, що регламентують кримінологічну експертизу; 3) норми, що регламентують запобігання конкретним видам злочинів; 4) віктимологічне законодавство¹.

Від структури законодавства залежить не лише правотворча, а й правозастосовна діяльність. Тому, зважаючи на комплексність кримінологічного законодавства, розробка його структури потребує окремої уваги.

Таким чином, кримінологічне законодавство – поняття, яким у науці позначається система нормативних актів, в яких закріплено основи діяльності держави, юридичних та фізичних осіб із профілактики та запобігання злочинній діяльності в суспільстві. Це поняття має суто доктринальний характер, не закріплене у законодавстві та співвідноситься із поняттям «система законодавства» як теорія і практика. Теоретичні основи виокремлення нормативного забезпечення діяльності із запобігання та профілактики злочинності в окрему дослідницьку площину наразі в Україні перебувають у стадії формування. Структура кримінологічного законодавства в Україні є дискусійною та потребує окремої уваги.

М. О. Маршуба, к.ю.н., молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТРАТЕГІЙ «COMMUNITY POLICING» І ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

У Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 р., яка є чинною й на теперішній час, підкреслено, що реформування органів кримінальної юстиції має бути спрямовано на вдосконалення їх діяльності за європейськими стандартами з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод, посилення боротьби з кримі-

¹ Шестаков Д. А. От криминологического законодательства к праву противодействия преступности. От криминологического законодательства к праву противодействия преступности (проблемы криминологии закона): международная беседа (г. Санкт-Петербург, 19 мая 2017 г.). URL: <http://criminologyclub.ru/the-last-sessions/300-2017-05-25-14-18-40.html>. (дата звернення: 01.02.2019).

нально караними діяннями. Реформування органів кримінальної юстиції полягає в їх інституційній реорганізації та запровадженні нових форм і методів їх діяльності.

Актуальність анонсованих вище положень Концепції за останні 10 років лише посилилась. Сучасний стан злочинності в Україні, що характеризується загрозливими для громадської безпеки тенденціями, низька ефективність діяльності органів правопорядку та низька інших негативних обставин вимагають певним чином модернізувати у цілому застарілу вітчизняну кримінологічну теорію, що спирається на ідеї та положення, розроблені у радянський період. Остання, за великим рахунком, не здатна запропонувати практиці протидії злочинності надійну наукову платформу для результативного скорочення злочинності й охорони компетентними державними органами базових прав громадян. Слід визнати, що теорія запобігання злочинності в Україні перебуває у своєрідному вакуумі, що зумовлений, з одного боку, незатребуваністю правоохоронними органами сучасних розробок у царині мінімізації злочинності та правопорушень, а, з другого, – певною пасивністю наукової спільноти, яка не досліджує належним чином різноманітні новації щодо профілактики злочинності засобами нерепресивної дії. У підсумку маємо ситуацію, коли профілактика злочинності у нашій країні не відповідає високим стандартам у цій сфері провідних західних держав.

Беручи до уваги, що стратегія участі громадськості у запобіганні злочинності (community policing) й стратегія зменшення можливостей учинення злочинів становлять наразі основу некарального впливу на злочинність передусім у США, Великій Британії, країнах-членах ЄС тому спроби їх вивчення на предмет взаємозв'язку і шляхів упровадження в Україні визнаються актуальними і доцільними.

В Україні різні аспекти представлених стратегій запобігання злочинності досліджували такі учені, як: В. В. Голіна, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, О. М. Литвинов, В. І. Шакур, С. С. Шрамко та ін. У західних країнах стратегія «community policing» ставала предметом дослідження з боку Д. Вернера, Д. Грехема, Г. Катони, Е. Міллера, Д. Сатервейта, Дж. Стюарта та ін., а стратегія зменшення можливостей учинення злочинів – з боку Т. Беннетта, Р. Вортлі, Дж. Келлінга, Р. Кларка, О. Ньюмана, Р. Спаркса, Дж. Уілсона, Е. Хірші тощо.

Мета вивчення окремої підтеми сектора полягає у дослідженні взаємозв'язку стратегій участі громадськості у запобіганні злочинності й зменшення можливостей учинення злочинів крізь призму можливих напрямів їх упровадження в Україні.

Підсумовуючи наукове надбання за результатами роботи за темою, можна констатувати про таке:

1) стратегії «community policing» й зменшення можливостей учинення злочинів є сучасною відповіддю демократичного суспільства на посилення криміногенності й засобом захисту конституційних прав громадян;

2) реалізація заходів стратегії зменшення можливостей учинення злочинів має відповідати засаді партнерства, яка у свою чергу становить ядро і виражає сутність стратегії «community policing»;

3) взаємозв'язок зазначених стратегій визначається через спільність їх мети (скорочення злочинності), об'єктів запобіжного впливу (детермінанти злочинності), суб'єктів реалізації запобіжних заходів (громадськість у всіх її проявах), спрямованість на забезпечення комплексності як магістральної засади, на яку має спиратись система запобігання злочинності в Україні;

4) тісний взаємозв'язок указаних запобіжних стратегій є пріоритетним напрямом щодо удосконалення існуючої правоохоронної моделі нашої країни й однією з умов ефективної кримінологічної політики держави.

С. О. Кібальник, аспірант відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СТРАТЕГІЇ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕПРАВЛЕННЮ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН: ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ

Певна керівна ідея щодо науково обґрунтованого розв'язання поставленої проблеми, яка покладається в організацію здійснення конкретного набору практичних заходів, набуває значення стратегії запобігання злочинності, її окремого виду або фонового для неї явища¹.

Оскільки ж надання будь-яких послуг, у тому числі протиправних, забезпечується існуванням попиту та пропозиції на вчинення таких діянь,

¹ Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х.: Право, 2012. – С. 30.

напрями запобігання їм доцільно поділити на стратегії зменшення попиту та стратегії зменшення пропозиції. Такий підхід нерідко застосовується науковцями при розробленні системи заходів запобігання як незаконному переправленню осіб через державний кордон¹, так і іншим кримінальним або адміністративним правопорушенням, що відбуваються за участі злочинця та «клієнта», на кшталт незаконного обігу наркотичних засобів² чи створення та утримання міст розпусти³. Критерієм слугують свідомість та поведінка особи, які є об'єктом запобіжного впливу.

Узагальнення міжнародного та зарубіжного досвіду запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон дає підстави вважати стратегії зменшення пропозиції щодо діянь, передбачених ст. 332 КК України, пов'язаними із стримуванням переправників шляхом зменшення можливостей вчинення злочину (укріпленням охорони державних кордонів, посиленням імміграційного й прикордонного контролю, проведенням індивідуально-профілактичної роботи тощо) та криміналізацією їхніх дій, а також полегшенням отримання високих та стабільних доходів не вдаючись до злочинної діяльності. До других можемо віднести в першу чергу викорінення соціально-економічних причин масової міграції населення, розширення можливостей перетинання державного кордону відповідно до передбаченого законодавством порядку, інформування потенційних мігрантів щодо небезпек, наявних при незаконному переправленні, а також заходи, які мають на меті зробити звернення за послугами злочинців максимально даремним для «клієнтів». Таким чином, правова група заходів другої групи також поділяється на дві різноспрямовані стратегії: збільшення можливостей для міграції у законний спосіб та стримування незаконних мігрантів шляхом їх примусової ізоляції та видворення за межі країни.

Аналіз заходів запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон, застосовуваних в країнах ЄС та США, свідчить про

¹ Carling J. How Should Migrant Smuggling be Confronted? Geneva: International Organization for Migration, 2017. С. 4.

² Manski Ch., Pepper J., Petrie C. Informing America's Policy on Illegal Drugs: What We Don't Know Keeps Hurting Us. Washington, DC: National Academy Press, 2001. С. 139–142.

³ Ham J. Moving Beyond «Supply and Demand» Catchphrases: Assessing the Uses and Limitations of Demand-Based Approaches in Anti-Trafficking. Bangkok: Global Alliance Against Traffic in Women, 2011. С. 13-16; Усатова Т. І. Основні стратегічні напрями запобігання злочинам, пов'язаним зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом. Часопис Київського університету права. 2017. № 1. С. 338–341.

поєднання у їхній кримінологічній політиці усіх зазначених стратегій. Тим не менше, провідну роль у запобіганні ньому в цих державах наразі відіграє стратегія зменшення попиту на подібні послуги шляхом високої ймовірності примусової ізоляції та видворення «клієнтів» за межі країни після незаконного проникнення до неї. Як визнається вченими, «найбільш обмежувальний підхід було закріплено як можливий для всіх»¹.

Починаючи з кінця 1990-х рр., застосування таких заходів розширюється з кожним роком. На південних та східних рубежах ЄС від початку минулого десятиліття це набуло форми зупинення міграційних потоків шляхом форсованої екстерналізації відповідних заходів – винесення їхнього впровадження до третіх країн. Таким чином, кримінологічна політика України у сфері запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон на даний час також являє собою складову загальної практики ЄС зі зменшення кількості незаконних мігрантів на віддалених підступах до нього.

Основною запобіжною стратегією на національних теренах залишається стримування осіб, які намагаються дістатися західноєвропейських країн, шляхом посилення прикордонного й міграційного контролю, поміщення до пунктів тимчасового тримання та примусового видворення або повернення до країн походження. Маючи на меті зменшення попиту на незаконне переправлення осіб через державний кордон, такі заходи призводять до прямо протилежних наслідків, збільшуючи в Україні кількість контингенту, який і вносить у формування такого попиту переважний внесок.

В цілому ж, основним результатом застосування стримувальних стратегій запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон на практиці стає лише подальше збільшення вразливості мігрантів – як до небезпек для їхнього життя та здоров'я під час переправлення, так і до інших злочинних посягань. Крім того, впровадження такої політики є найбільш обтяжливим для держав з точки зору бюджетних витратків. Основну роль у запобіганні діянням за ст. 332 КК України, попит та пропозиція на які виникають в межах її території, мають відігравати в першу чергу правові заходи, спрямовані на припинення ролі України як місця тривалого накопичення транзитних незаконних мігрантів між РФ та ЄС, а субсидіарно – на зменшення матеріальної зацікавленості прикордонного населення у зайнятті цим злочинним бізнесом.

¹ Gerard A. The Securitization of Migration and Refugee Women. London: Routledge, 2014. С. 66.

В той же час, запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України на міжнародних каналах, організованих на тисячі кілометрів від РФ до ЄС, є можливим виключно на міжнародному рівні. Необхідні для цього тісна співпраця між українськими та російськими правоохоронними органами та одночасне усунення корупції в них роблять ці заходи малопридатними до реалізації, принаймні найближчим часом.

СЕКЦІЯ № 4 КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

Б. М. Головкін, д. ю. н., доцент, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Новіков, к. ю. н., асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ

Вагомий потенціал антикорупційної функції громадянського суспільства є не тільки загальноновизнаним фактом. Всебічна підтримка з боку держави та належне законодавче забезпечення участі громадськості у сфері запобігання корупції є важливим міжнародним стандартом антикорупційної діяльності. Так, зокрема, у ст. 13 Конвенції ООН проти корупції, зазначається, що кожна Держава-учасниця (серед яких і Україна), вживає належних заходів для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розу-

міння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею¹.

Незважаючи на значні кроки, які за останній час зробила Україна у реалізації вищезазначених вимог і положень міжнародно-правового характеру, громадськість в нашій державі так і не змогла стати потужним інструментом контролю за діяльністю осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та не відіграє значної ролі в боротьбі з корупцією. На наш погляд, це пов'язано з низкою правових, інституційних та інших проблем, які можна об'єднати у три групи.

Перша група проблем пов'язана з *неповнотою законодавчої бази та недоліками правового регулювання участі громадськості у запобіганні корупції*. На сьогодні залишаються не прийнятими важливі нормативно-правові акти, які були передбачені Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», спрямовані на розширення прав й можливостей інститутів громадянського суспільства у сфері ухвалення суспільно-важливих рішень та встановлення додаткових гарантій захисту активним учасникам антикорупційної діяльності. Серед яких, зокрема, проект Закону України «Про публічні консультації», метою якого є визначення порядку проведення публічних консультацій під час підготовки та прийняття проектів актів суб'єктами владних повноважень з метою залучення до підготовки проекту рішення заінтересованих осіб для збалансування публічних та приватних інтересів, а також запровадження сучасних стандартів підготовки проектів рішень, обов'язкових для державних органів і органів місцевого самоврядування². Окрім цього, відкликаними є два законопроекти: «Про лобізм»³ та «Про лобіювання»⁴, які повинні були створити механізм законодавчого регулювання лобіювання в Україні з метою забезпечення державного та громадського контролю над цим процесом. До того ж, з невідомих причин більш ніж 2 роки очікую на друге читання проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена»⁵. Цей законопроект

¹ Конвенція ООН проти корупції. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print.

² Проект Закону про публічні консультації. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237.

³ Проект Закону про лобізм. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052.

⁴ Проект Закону про лобіювання. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60191.

⁵ Проект Закону про Установу бізнес-омбудсмена. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58980.

запроваджує на законодавчому рівні в Україні інститут бізнес-омбудсмена як посередника, незалежної, третьої особи, що сприяє суб'єктам підприємництва у захисті їх права на підприємницьку діяльність.

Суттєвою перепорою для ефективної реалізації антикорупційної функції громадськістю є неприйняття Закону України «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам»¹, який повинен сприяти створенню надійних каналів розкриття інформації, захисту викривачів від репресій на робочому місці, звільнення їх від юридичної відповідальності за добросовісне розкриття інформації, а також гарантувати соціальні гарантії у разі їх звільнення.

Не виконано також в Україні вимоги міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади і громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики – залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері протидії корупції відбувається переважно у формі недієвих консультацій для формального виконання вимог законодавства. Таким чином, в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості².

Через вищезазначене, продовжує існувати й друга група проблем участі громадськості у запобіганні корупції, що пов'язана з *низьким рівнем взаємодії державних органів та громадськості*. Так, в «Аналітичному звіті про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії», що було розроблено Національним агентством з питань запобігання корупції, до найбільших недоліків у реалізації Антикорупційної стратегії віднесено «відсутність належної співпраці держави з інституціями громадянського суспільства, недержавними аналітичними центрами та викривачами, а також провокування державою протистояння з антикорупційними активістами та громадськими об'єднаннями»³. У зв'язку з цим,

¹ Проект Закону про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59836.

² Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади та органах місцевого самоврядування: моногр. / автор. кол. ; В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.

³ Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. URL : <https://>

слід погодитися з думкою А. В. Білецького, що на сьогодні в Україні склалася практика, коли норми стосовно участі громадськості в запобіганні корупції мають суто декларативний характер, а органи державної влади насправді не бажають співпрацювати з антикорупційними громадськими організаціями¹. Це все може свідчити лише про відсутність реального бажання у державних службовців сприяти боротьбі з корупцією в Україні.

Що стосується третьої групи проблем участі громадськості у запобіганні корупції, то вона пов'язана з *несформованістю громадянського суспільства в Україні*. Серед основних проблем тут можна вказати: 1) відсутність сильної неурядової організації, що системно займалась би проблемами боротьби з корупцією і була б впливовим партнером органів державної влади²; 2) поширення практики «грантоїдства» у діяльності окремих антикорупційних громадських організацій, які не займається виконанням своїх статутних завдань, а лише формально звітують про їх виконання, з метою «освоєння» грантових коштів іноземних донорів; 3) відсутність в Україні незалежних великих засобів масової інформації³; 4) обслуговування окремими громадськими організаціями інтересів влади та політичної еліти; 5) низький рівень заявницької активності громадян щодо фактів корупції; 6) залученість населення до різних форм та видів корупційних практик тощо.

Як висновок, слід сказати, що у розв'язанні вищенаведених проблем криється шлях до підвищення ролі та спроможностей інституцій громадянського суспільства у запобіганні корупції.

nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1 %96%D0%B6%D0 %BD%D0 %B0 %D 1 %80 %D0 %BE%D0 %B4 %D0 %BD%D1 %96 %20 %D0 %BF% D1 %80 %D0 %BE%D0 %B3 %D1 %80 %D0 %B0 %D0 %BC%D0 %B8 %D0 %90 %D0 %BD%D0 %B0 %D0 %BB%D1 %96 %D0 %B7%20%D0%B2% D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D 0 %BD%D1 %8F%20 %D0 %B0 %D0 %BD%D1 %82 % D0 %B8 %D0 %BA %D0 %BE%D1 %80%D1 %83%D0 %BF%D1 %86%D1 %96%D0 %B9%D0 %BD%D 0 %BE%D 1 %97%20 %D1 %81 %D1 %82 %D1 %80 %D0 %B0 %D 1 %82 %D 0 %B5 %D0 %B3 %D1 %96 %D1 %97 %202014-2017 %20 %D1 %80 %D0 %BE%D0%BA%D0%B8%20(1).pdf

¹ Білецький А. В. Участь громадськості в запобіганні корупційним злочинам в Україні : моногр.; наук. ред. Б. М. Головкін. Харків : Право, 2018. С. 80.

² Аналітична записка «Щодо протидії корупції в системі державного управління регіональним розвитком». URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/908>.

³ Інформація - зброя: кому належать українські ЗМІ. URL : http://www.theinsider.ua/infographics/2014/2015_smi/vlasnyky.html.

І. О. Христич, к. е. н., доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОЦІНЮВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на 2017 – 2018 рр. сектор працював над дослідженням за темою «Кримінологічні проблеми запобігання корупції у приватній сфері», робота над якою розпочалась у I кварталі 2017 р. та триватиме до IV кварталу 2020 р., яка затверджена постановою Президії НАПрН України від 21 червня 2016 р. №97/7 та постановою №6/5 Вченої ради Інституту вивчення проблем злочинності від 28 грудня 2016 р. Відповідно до розподілу обов'язків за мною зразу було закріплено напрямком оцінювання корупційних ризиків у приватній сфері України.

Шляхом вивчення, систематизації, аналізу наукової літератури та нормативно-правової бази за темою дослідження було встановлено, що в Україні дослідження корупції у приватній сфері перебуває на постановочній стадії, жодних фундаментальних розробок з цієї проблематики не було, а ґрунтовних досліджень щодо зазначеної теми в державі не проводилось.

У 2018 р. продовжували роботу над цією фундаментальною темою згідно з робочим планом. Дослідивши значну кількість літературних джерел було встановлено, що тривалий час вважалось, що корупція притаманна лише сферам державного управління та публічної влади. І лише з приєднанням Україною до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції (дата ратифікації – 18.10.2006) починають розглядатися питання корупції у приватній сфері. Тому що в ній підкреслюється наявність корупційних відносин у діяльності юридичних осіб приватного права, а також про враженню всього бізнес-середовища корупційною практикою¹.

¹ Проти корупції: Конвенція ООН ратифік. Законом України від 18 жовт. 2006 р. №251-V. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. (дата звернення 12.03.2019).

Сучасне законодавство України у сфері протидії корупції вважається одним із найбільш досконалим. Але це не призвело до відчутних позитивних результатів у сфері реального зменшення рівня корупції в нашій країні.

Основною причиною відсутності прогресу у питаннях подолання корупції в Україні міжнародні експерти називають дефіцит політичної волі керівників держави. Українські вчені знайшли краще пояснення – декларативність багатьох реформаторських намірів та рішень влади¹.

Застосовуючи положення теорії «раціонального злочину» на стан корупції в Україні, можна стверджувати, що в нашій країні ризик вчинення корупційного делікту (злочину) є достатньо великим, тому що вигоди та переваги значно більші, ніж можливо реальне покарання корупціонерів. Інакше кажучи, особи, прорахувавши наслідки корупційного діяння, приймають рішення щодо його вчинення. При цьому необхідно мати на увазі, що корупційні ризики для посадової особи суттєво зростають в умовах непрозорості діяльності державних органів, обмеження вибору під час ухвалення рішення щодо участі в корупційній дії, а також відсутності альтернативних варіантів; низького рівня офіційних доходів державних службовців відносно рівня цін у державі, що спостерігається в нашій країні в останні роки. При цьому, як правило, особливо в приватному секторі, особа чітко враховує, що вона може отримати внаслідок того чи іншого корупційного діяння.

В більшості країн світу протидія антикорупційним ризикам є введена системи звітності. Кожна особа повинна звітувати перед вищими органами и доказувати дотримання нею фінансової дисципліни.

Для України введення антикорупційних заходів на підприємствах – відносно нове явище, хоча в більшості країн воно використовується давно і систематично.

Постійний розвиток приватного сектора економіки, передача державою деяких своїх функцій та повноважень приватним особам свідчить про підвищення значення приватної сфери у суспільному середовищі. Тому протидії корупції в приватній сфері повинно приділятися більше уваги.

Деякі зрушення в цьому напрямку протягом 2017 р. було досягнуто. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» та Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади,

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика; у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. С. 202.

затвердженого рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 грудня 2016 р. № 126, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 28.12.2016 за № 1718/29848¹, були створені і проведені засідання Комісій з оцінки корупційних ризиків у керівних органах влади, а також на більшості державних підприємств України. Після офіційного надрукування звітів 121 органів державної влади і 211 державних підприємств була проведена оцінка корупційних ризиків в Україні др. Тілманом Хоппе за підтримки др. Валтса Калнінша (звіт англійською), в якій рекомендовано чи потрібно НАЗК брати більш сильнішу роль у процесі моніторингу комплаєнсу юридичних осіб приватного сектору².

Реально оцінити рівень корупції, а тим паче корупційних ризиків дуже складно, тому що основні дослідження цього явища – це опитування. Система відповідних заходів має базуватися на принципах законності, гласності, невідворотності покарання за корупційні правопорушення, відновлення порушених прав, відшкодування громадянам, їх об'єднанням, державі збитку від правопорушень, пов'язаних з корупцією.

В рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Підтримка діагностики, моніторингу та переслідуванню корупції в Україні», спільно з Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, НАЗК було напрацьовано і в січні 2017 р. схвалено Методику стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні³. В презентації цього проєкту, що відбулась 29 листопада 2016 р.⁴, брали участь представники Інституту прикладних гуманітарних досліджень, влади (Адміністрації Президента, Уряду, МЮ, Національної поліції, НАБ, ГП, САП), міжнародних організацій (EUAM, ПРООН, ЄС), експертної спільноти (РІП та ін.) та медіа.

¹ Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердж. рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 грудня 2016 р. № 126, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 28.12.2016 за № 1718/29848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16>. (дата звернення 12.03.2019).

² Оцінка корупційних ризиків в Україні: поточний стан справ. Висновки та рекомендації. Оцінка проведена др. Тілманом Хоппе за підтримки др. Валтса Калнінша (Оригінальна мова звіту – англійська). Київ, березень 2018 р. С. 10.

³ Методика стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні // Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. – URL: http://91.142.175.4/nazk_files/МЕТОДИКА_НАЗК_21.12.2016. (дата звернення 12.03.2019).

⁴ В НАЗК презентували проєкт Методики стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні // Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <http://nazk.gov.ua/news/v-nazk-prezentuvaly-proekt-metodyky-standartnoho-opytuvannya-shchodo-rivnya-korupcii-v> (дата звернення 12.03.2019).

Проблеми встановлення реальних обсягів корупційних ризиків в приватній сфері спираються на те, що окрім опитування не існує дієвих методів їх виявлення та вимірювання в Україні.

16 жовтня 2017 р. було опубліковано звіт Гельсінкської комісії США про корупцію в Україні на офіційному сайті ОБСЄ. Гельсінкська комісія вважає, що в Україні присутні всі три види корупції, відповідно до класифікації Transparency International: «велика» корупція, політична та «дрібна». Висновки Гельсінкської комісії можуть стати дорожньою картою в подальшій імplementації українських реформ. Як показує звіт, і владі, і громадянському суспільству є над чим працювати. Головний висновок полягає в тому, щоб не зійти з наміченого шляху кардинальних перетворень, незважаючи на потужний опір всередині країни з боку олігархічних кланів і зовнішню агресію Росії¹.

У 2019 р. робота над зазначеною фундаментальною темою буде продовжена. Планується продовження вивчення, аналізу та систематизації наукової літератури, статистичної інформації та інших матеріалів присвячених кримінологічним проблемам запобігання корупції у приватній сфері. Також будуть проведені емпіричні дослідження розмірів явища корупції в приватній сфері в Україні, розроблені деякі заходи запобігання цьому негативному соціальному явищу. Зазначені теоретичні розробки знайдуть своє відображення у наукових статтях і тезах наукових доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях і семінарах.

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

УПРАВЛІННЯ КОРУПЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Останнім часом завдяки процесу адаптації вітчизняного законодавства та приведенням його у відповідність до міжнародних стандар-

¹ Корупція – «внутрішній ворог» України: аналіз звіту Гельсінкської комісії URL: <http://ua.news/ua/koruptsiya-vnutrishnij-vorog-ukrayiny-analiz-zvitu-gelsinkskoyi-komisiyi>. (дата звернення 12.03.2019).

тів запобігання корупційним практикам почало з'являтися, принаймні, в українських фірмах з іноземним капіталом, розуміння того, що виконання поставлених завдань на рівні компанії та створення відповідної корпоративної культури необхідні для мінімізації ризику притягнення до відповідальності службових осіб підприємств приватного права. Водночас, ще й дотепер не склалося однозначного тлумачення сутності корупційних підприємницьких ризиків, навіть у зарубіжній науковій літературі. Останнє відбувається через складність самого поняття, його недостатню теоретичну розробку, недостатню законодавчу регламентацію¹. Значних успіхів у царині вивчення та розробок новітніх антикорупційних програм з урахуванням величезного досвіду дослідження теорії ризиків, у тому числі антикорупційних, досягли науковці зарубіжних країн. П. Ф. Крістофферсен (Peter F. Christoffersen, 2003), досліджуючи використання фінансових та інших інструментів управління ризиками, доходить до думки, що аналіз реальних корупційних ризиків вимагає визначення джерел їх походження, вимірювання та планів їх викоренення, користуючись відповідною методикою загальних принципів управління ризиками². Ли Шушунан (Shoushuang Li, 2007) вивчає базових причин і умов виникнення корупційних ризиків у сфері діяльності державних компаній і корпорацій, адже детермінанти виникнення та видозмінення явища корупції у приватній сфері вже самі по собі натякають на шляхи унебезпечення корпорацій від таких ризиків³. Томас Крюссман (Thomas Kruessman, 2018), досліджуючи саме проблематику комплаєнс-процедур у постсоціалістичних країнах, наводить досить сурову критику існуючого переважно у декларативному сенсі комплексу правил запобігання корупції. Він підводить до незвичного для національної правової школи підходу дослідження запобігання корупційній злочинності шляхом виокремлення корпоративного комплаєнсу та відповідної області корпоративного управління ризиками⁴.

¹ Дзюба А. Ю. Антикорупційний комплаєнс як складова управління ризиками підприємства. Форум Права. 2019. №54(1). 24. URL: http://forumprava.pp.ua/files/023-031-2019-1-FP-Dziuba_5.pdf. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2563147>.

² Peter F. Christoffersen. Elements of Financial Risk Management. San Diego: Academic Press, 2003. 214 p.

³ Shoushuang Li. The Legal Environment and Risks for Foreign Investment in China, Berlin. 2007. XXII. 320 p.

⁴ Kruessman T. The International Partnership against Corruption in Sport (IPACS) and the quest for good governance. URL: <https://www.asser.nl/SportsLaw/Blog/post/the-international-partnership-against-corruption-in-sport-ipacs-and-the-quest-for-good>

Саме тому, задля усунення вказаних прогалин потребує на окрему увагу питання управління ризиками на підприємствах, з урахуванням досвіду США. Отже, запозичення досвіду розвинених країн у втіленні антикорупційного комплаєнсу видається актуальним та своєчасним та характеризується новизною, оскільки потребує значної уваги та співпраці зі сторони спеціалістів з кримінального права, кримінології, а також знавців корпоративного права у спільній розробці та законодавчому втіленні сукупності правил, що охоплюють весь процес управлінської діяльності підприємства в одному документі, що, в свою чергу, обумовлює специфічний предмет обраного дослідження.

Загальновизнані принципи управління ризиками (всього їх налічується 89) розроблені незалежною світовою організацією Generally Accepted Risk Principles (GARP) та складаються з двох основних частин – стратегії ризик-менеджменту та організації ризик-менеджменту¹. GARP-FRM (Загальна Асоціація Професіоналів по Ризикам – Управління Фінансовими Ризиками) – це практика збереження економічної цінності в компанії за допомогою використання фінансових та інших інструментів управління ризиками. До їх числа належать: операційний ризик, кредитний та ринковий ризик, валютний ризик, ризик порушення закону, зокрема й антикорупційного, ризик нестабільності, ліквідності, ризик інфляції, бізнес та правовий ризик, репутаційний та секторний ризик тощо. Подібно до відповідних принципів загального управління ризиками, як зазначає П. Ф. Крістофферсен (Peter F. Christoffersen, 2003), аналіз корупційних ризиків вимагає визначення їх джерел походження, вимірювання та планів їх викоренення².

Слід зазначити, що у сучасній вітчизняній юридичній літературі *ризик* переважно розглядається в аспекті страхового випадку як можливість втрати відповідного майна або завдання певної шкоди і як відповідальність за втрату або відповідне пошкодження, якщо таке відбудеться³. У да-

governance-in-sports-of-brave-men-and-rotting-fish-by-thomas-kruessmann?fbclid=IwAR0Q7Qc7GI_w2TbC-gKxTn5NRqdC3w1mNRi2ZPTiCrVPgawKMml9-pJbkSg.

¹ Перспективи розвитку світової економіки: Річний звіт МВФ за 2018 р. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2018/eng/assets/pdf/imf-annual-report-2018.pdf>.

² Peter F. Christoffersen. Elements of Financial Risk Management. San Diego: Academic Press, 2003. 214 p.

³ Кравченко В. А. Виявлення та опис підприємницьких ризиків: практичний алгоритм для українського бізнесу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1 (3). С. 63–70.

ному контексті основні завдання спеціалістів з управління ризиками полягають у розпізнанні та в оцінці певного ризику, а також у пом'якшенні його можливих наслідків ще до настання відповідних негативних наслідків. Міжнародний стандарт, закріплений у ISO 31000:2018, називається «Загальні принципи управління ризиками. Принципи і керівні вказівки» та містить визначення ризику¹, під яким розуміється негативний або позитивний вплив, що чинить невизначеність на результати діяльності організації.

Керуючись визначенням ризику, як «можливості настання несприятливої події (результату)»² та поняттям корупції, що наведене у Законі України «Про запобігання корупції»³, можна сконструювати наступне поняття корупційного ризику. *Корупційний ризик* – це ймовірність (можливість) проявів корупції та настання несприятливих (негативних) наслідків, викликаних такими проявами. В контексті діяльності як державних компаній і корпорацій, так і підприємств приватного сектору під несприятливими наслідками мають розумітися не лише наслідки у вигляді матеріальних та інших збитків підприємства, але й правові – пов'язані з настанням юридичної відповідальності, що застосовуються як до самого підприємства, так і до його службових осіб. Крім того, до можливих несприятливих наслідків відноситься втрата репутації підприємства, що в умовах добросовісної конкуренції швидше за все призведе до певних фінансових втрат.

Корупційні ризики впливають з певних умов (причин). Вони, у свою чергу, обумовлюють настання певної події, що викликає, обумовлює ризик. Причина визначає внутрішні джерела активності процесів або об'єктів, що породжують ризики. Фактором ризику є стан процесу або об'єкта, який сприяє реалізації ризику. Дані поняття цілком можна використовувати при характеристиці корупційних ризиків у будь-якій (як державна, так і приватна) сфері господарської діяльності. Серед базових причин і умов виникнення корупційних ризиків у сфері діяльності державних компаній і корпорацій, на думку Ли Шушунан (Shoushuang Li, 2007), є наступні: існування монополій у державному та приватному

¹ ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en>.

² Чуприна І. В. Поняття та класифікація ризиків у підприємницькій діяльності. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. № 4 (70). С. 188.

³ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700–VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

секторах; нестабільність законодавства (правові ризики можуть виникати внаслідок невизначеності у праві, прогалин у законодавстві, змін у правовому регулюванні певних відносин); відсутність відповідальності за деякі корупційні практики в приватному секторі; інституційні ризики; недостатність зовнішнього, внутрішнього чи громадського контролю тощо; ризики протиправної поведінки певних суб'єктів господарювання¹.

Таким чином, корупційні ризики носять комплексний характер і мають правову, економічну, політичну та інші складові. Водночас, у кримінологічній науці дотепер існує певне бачення корупційного ризику як ризику порушення вимог антикорупційного законодавства у контексті загальної теорії ризик-менеджменту. Відповідний перелік типових корупційних ризиків щодо діяльності державних установ та заходи, необхідні щодо їх усунення (мінімізації) було сформульовано НАЗК 04.01.2018 р.². Що ж стосується роз'яснень на законодавчому рівні питань, пов'язаних із запобіганням корупційних ризиків у царині приватного права, то вони відсутні й дотепер. Слід додати, що у вітчизняному галузевому законодавстві також чітко не сформульовано поняття правомірності підприємницького ризику і необхідні в цьому випадку гарантії зайняття підприємницькою діяльністю, що стримує вживання обґрунтованих ризикових рішень у підприємницькій практиці³, розмиває межі відповідальності за наслідки рішень, прийнятих як наслідок зловживання відповідними повноваженнями.

Для управління корупційними підприємницькими ризиками суб'єкти господарювання розробляють відповідні антикорупційні програми, тобто чинний антикорупційний комплаєнс. Для повноцінної реалізації антикорупційної програми необхідно розробити методики визначення корупційних ризиків. Такі методики мають реалізовуватись у компаніях та корпораціях приватного права, із урахуванням особливостей правових статусів даних організацій та їх працівників. Доцільним також видається впровадження методик забезпечення обліку стандартів управління ризиками, що закріплені у Типовій інструкції з оцінки ризиків ООН (UN

¹ Shoushuang Li. *The Legal Environment and Risks for Foreign Investment in China*, Berlin. 2007. XXII. P. 2-3.

² Додаток 2 до Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади (глава 3 розділу III). URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/no_1531_zminy_do_metod_rekomendaciy.pdf.

³ Шепеленко О. В. Управління підприємницькими ризиками суб'єкта господарювання. *Економічні науки: Вісник ДонНУЕТ*. 2011. № 4 (52). С. 189–199.

Global Compact)¹, стандартах управління ризиками ISO 31000:2018² та FERMA³.

Робота підготовлена відповідно до планів проведення наукових досліджень НДІВПЗ НАПрН України за фундаментальною темою «Кримінологічні проблеми запобігання корупції у приватній сфері», що затверджена постановою Президії НАПрН України від 21 червня 2016 р. №97/7 та постановою №6/5 Вченої ради Інституту від 28 грудня 2016 р. Номер державної реєстрації 0117U000280.

А. Є. Симкіна, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

На початку XXI століття світова спільнота, будучи стурбованою серйозністю породжуваних корупцією проблем і загроз для стабільності й безпеки суспільства, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права, почала активну боротьбу з корупцією. Результатом стало ухвалення **Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції** (далі – Конвенція ООН проти корупції), яка була ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. та набула чинності лише в 2010 році. Це дало поштовх до укладання цілого комплексу міжнародно-правових актів, які направлені на боротьбу, протидію та запобігання корупції, як в публічній, так і приватній сферах.

Серед загальних міжнародних стандартів в боротьбі з корупцією, окрім положень Конвенції ООН проти корупції, слід зазначити

¹ UN Global Compact. Risk Assessment Guide. N. Y., 2013. URL: http://cop-advanced.org/sites/default/files/docs/RESSOURCES/Lutte_contre_la_corruption/AGuideforAntiCorruptionRiskAssessment.pdf.

² ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en>.

³ FERMA Risk Management Benchmarking Survey. URL: http://www.amrae.fr/sites/default/files/2012_10_fermarmsurvey_execsummary_ejaxacs_c.pdf.

Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією та Додатковий Протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, які Україна успішно ратифікувала та прийняла низку державних законодавчих актів, які нібито відбивають всю суть та ідею світової спільноти у сфері протидії корупції. Зокрема, наприкінці 2014 р. було прийнято Антикорупційну стратегію на 2014–2017 роки, а також новий спеціальний Закон України «Про запобігання корупції» та інші важливі для вирішення проблем корупції нормативні акти.

Багато часу науковці та законодавці приділяли увагу питанню боротьби з корупцією в публічному секторі, хоча приватноправова корупційна злочинність спричиняє не меншу шкоду суспільним відносинам, ніж публічноправова. Про що свідчать положення загальних міжнародних стандартів кримінально-правової протидії корупційній злочинності, які закріплюють розмежування у публічному та приватному секторах.

Важливим міжнародним стандартом в сфері протидії корупції в приватній сфері, особливо для України в світі останніх подій, які стосуються відносин Україна – ЄС, є *Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі» від 22 липня 2003 р. № 568*. На думку вчених, було б доцільною імплементація норми у вітчизняне антикорупційне законодавство щодо понять «активної» та «пасивної» корупції та встановлення санкцій щодо осіб, в тому числі і юридичних, за вчинення таких злочинів.

Актуальним щодо протидії та боротьби з корупцією в приватній сфері є зарубіжне законодавство, зокрема такі нормативні акти, як *Закон США про корупцію в зовнішньоекономічній діяльності (Foreign Corrupt Practices Act)*, який було прийнято в 1997 році та *Закон Великої Британії про хабарництво (UK Bribery Act) 2010 р.*

Головна ідея боротьби з корупцією в приватному секторі, відповідно до світової практики є суворе дотримання програми корпоративного регулювання, що створюється для запобігання таким нелегальним діям, як хабарництво, змова, відмивання грошей та шахрайство серед працівників компанії. Завдяки актуальності зарубіжного законодавства та розробки проблематики все частіше об'єктом дослідження вітчизняних науковців стає антикорупційний комплаєнс, як інструмент що сприяє проведенню ефективної антикорупційної політики підприємств. Термін «комплаєнс» увійшов до термінології корпоративних програм з моменту прийняття в США *Закону Сабейнса-Окслі в 2002 році*, який максимально посилив вимоги до регулювання ринку цінних паперів і фінансової

звітності з метою недопущення корпоративних скандалів, у тому числі корупційного характеру. В більш широкому спектрі поняття «комплаєнс» включає в себе усі дії, які суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати відповідно до вимог усього спектра чинного законодавства. Вагомі дослідження, які допоможуть підприємствам виконати стандарти та елементи контролю ефективної комплаєнс-програми, запропоновані в дослідженнях міжнародної юридичної компанії «Бейкер і Маккензі», громадської організації Transparency International USA, що необхідні для вивчення питання боротьби з корупцією в приватній сфері на рівні з міжнародними стандартами.

Взагалі вплив зарубіжного законодавства та безпосередньо норм комплаєнсу для українських організацій наразі має велике практичне значення, адже положення антикорупційних комплаєнс-програм забезпечують систему вимог іноземних осіб з бізнес-спільноти та службовців державних органів іноземних держав до своїх контрагентів. Згідно з цими вимогами здійснюється ретельна перевірка всіх організацій та осіб, які відповідно до договорів провадять діяльність на користь іноземної компанії. За даними Державної служби статистики, обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України з кожним роком зменшується. Так, в 2017 році обсяг іноземних інвестицій в бюджет України складає лише 1,5% від загального обсягу, що в порівнянні з 2016 р. в якому іноземні інвестиції склали 2,9%, стрімко знижується. Працювати в нашій державі на думку науковців стало складніше через те, що політичні та бізнес-інтереси в Україні збігаються. Для вкладення капіталу в економіку України іноземним інвесторам потрібний стимул. Але наразі через те, що основним фактором інвестування в підприємства будь-якої галузі у світі є науково-технічний потенціал, Україна перебуває на позиції аутсайдера, оскільки не належить до жодної з провідних груп постачальників високотехнологічної продукції та не має достатньо розвинутого внутрішнього механізму ринкового та державного регулювання цього ринку. Згідно із вимогами комплаєнс-програм, які вже широко використовується на європейській арені, здійснюється перевірка всіх організацій та осіб, які відповідно до договорів провадять діяльність на користь іноземної компанії. За таких умов, Україна повинна зробити великий крок щодо впровадження практики комплаєнс, як превентивної системи методів боротьби з корупцією.

Таким чином, роль міжнародних стандартів, досвід зарубіжного законодавства для ефективного запобігання, протидії та боротьби з ко-

рупцією безпосередньо в приватному секторі має велике значення для подальшого розвитку України. Беззаперечно, застосування комплаєнс в українській практиці повинно стати першочерговим для підприємств, але наразі маємо недостатній рівень досліджень причин і механізмів корупційних дій, стимулів фінансово-економічної корупції в Україні, а також ролі держави в протидії її різноманітним проявам. Одним з головних складових формування й реалізації ефективної системи боротьби з корупцією є чітка взаємодія держав, насамперед, їхніх правоохоронних органів, спільна участь у заходах, ініційованих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями.

Робота підготовлена відповідно до планів проведення наукових досліджень НДІВПЗ НАПрН України за фундаментальною темою «Кримінологічні проблеми запобігання корупції у приватній сфері», що затверджена постановою Президії НАПрН України від 21 червня 2016 р. №97/7 та постановою №6/5 Вченої ради Інституту від 28 грудня 2016 р. Номер державної реєстрації 0117U000280.

СЕКЦІЯ № 5 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

О. Г. Шило, д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЯКОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Зміни, які було внесено до Кримінального процесуального кодексу України, рішення Європейського суду з прав людини, Верховного Суду за останній час свідчать про те, що проблема якості законодавчого забезпечення судово-контрольної діяльності на сьогодні є надзвичайно актуальною. Адже передбачений законом предмет відання слідчого судді не завжди відповідає меті його діяльності під час досудового розслідування, недосконаліми є окремі процедури здійснення судово-контрольного провадження, не у всіх випадках забезпечено оперативний судовий захист прав і свобод учасників кримінального провадження тощо.

Це обумовлює необхідність наукового аналізу нормативної моделі судово-контрольної діяльності в досудовому провадженні, встановлення тенденцій розвитку законодавства в даному його сегменті та з'ясування проблем правозастосовної практики в цьому напрямі.

Загальновідомо, що основними компетенційними елементами є нормативно встановлена мета, функція суб'єкта, предмет відання та владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішень і вчинення дій. Саме мета діяльності суб'єкта (в даному випадку слідчого судді) ви-

значає його процесуальну функцію, відповідно до якої встановлюється предмет його відання та владні повноваження.

Мета діяльності слідчого судді встановлюється при тлумаченні п. 18 ст. 3 КПК – забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Таким чином, якщо під час досудового розслідування права і свободи учасників обмежуються, виникає потреба у додатковій гарантії – здійсненні слідчим суддею його *процесуальної функції*, яка з огляду на нормативний зміст п. 18 ст. 3 КПК України, полягає у судовому контролі. При цьому важливо мати на увазі, що якщо правова природа процесуальних дій, спрямованих на обмеження прав і свобод особи, передбачає можливість застосування змагальної процедури при вирішенні правового питання, слідчий суддя стає саме тим суб'єктом процесуальної діяльності, який забезпечує її змагальну форму.

Зазначеній меті та функції слідчого судді має відповідати *предмет його відання*, тобто ті правові питання, які складають предмет його процесуальних рішень.

Якщо нормативно визначена мета та функція слідчого судді не зазнали жодних змін з моменту прийняття КПК України у 2012 році, то предмет його відання поступово розширюється, що дозволяє встановити певну тенденцію розвитку законодавства. Ця теза знаходить підтвердження при встановленні напрямів діяльності слідчого судді, які на даний час передбачено КПК України. З моменту його прийняття до предмету відання слідчого судді входили вісім напрямів діяльності. У 2015 р. з'явився новий порядок кримінального провадження – спеціальне досудове розслідування та судове провадження (*in absentia*), яке здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. Законом від 03.10.2017 р. передбачено продовження слідчим суддею строку досудового розслідування, а також залучення слідчим суддею експерта для проведення експертизи.

Тож, тенденція щодо поступового розширення предмету відання слідчого судді є очевидною. У зв'язку з цим виникає питання стосовно обґрунтованості такого підходу, для надання відповіді на яке слід повернутися до тих критеріїв, що обумовлюють визначення компетенції, тобто до мети його діяльності та здійснюваної ним функції. Якщо, приміром, спеціальне досудове розслідування здійснюється за відсутності підозрюваного, обвинуваченого і тому потенційно існує досить висока загроза обмеження прав та інтересів особи, що іманентно обумовлює необхідність судового контролю, то така новація КПК України як залучення експерта за ухвалою слідчого судді не витримує критики з огляду на ті критерії,

що повинні визначати його предмет відання. Обмеження прав особи залучення експерта не передбачає, а тому і віднесення цього рішення до предмету відання слідчого судді не може бути визнане обґрунтованим. Таке ж зауваження стосується і доцільності поширення предмету відання слідчого судді на вирішення питання продовження строків досудового розслідування.

Також в аспекті проблеми, що розглядається, можливо констатувати ще одну тенденцію розвитку законодавства – крім розширення напрямів діяльності слідчого судді поступово розширюється предмет оскарження під час досудового розслідування та коло суб'єктів оскарження. Приміром, законом від 03.10.2017 р. передбачено можливість оскарження до слідчого судді повідомлення про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку або після двох місяців з дня повідомлення про підозру у вчиненні злочину, а законом від 16.11.2017 р. КПК України доповнено положенням щодо оскарження рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Доцільність впровадження останнього положення сумнівів не викликає, проте стосовно оскарження повідомлення про підозру, як мінімум, виникають питання, пов'язані з відсутністю в КПК України запобіжників необґрунтованому затягуванню досудового розслідування і перешкоджання доступу потерпілого до правосуддя в таких ситуаціях. Водночас лишаються без оперативного судового контролю випадки обмеження під час досудового розслідування конституційних прав людини, на що, як уявляється, необхідно звернути увагу законодавцю при подальшому удосконаленні кримінального процесуального законодавства України (про це свідчить, наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кузьменко проти України» від 09.03.2017 р., у якому Суд дійшов висновку про порушення самої суті права на доступ заявника до суду з огляду на відмову національних судів розглянути його скаргу на незаконний обшук квартири).

Щодо розширення кола суб'єктів права на судовий захист під час досудового розслідування, то, перш за все, слід згадати правову позицію Верховного Суду України, яка, зокрема, знайшла відображення в постанові від 17.09.2017 р. Суд зазначив, що право на апеляційне оскарження, як конституційно гарантована засада судочинства, забезпечує право на звернення до суду не лише підозрюваному, обвинуваченому, а охоплює й тих учасників кримінального провадження, прав, свобод чи інтересів

яких стосується судові рішення. Зазначеному підходу корелюють зміни п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України в редакції закону від 16.11.2017 р., якими коло осіб, які є суб'єктом оскарження бездіяльності слідчого, в тому числі й щодо повернення тимчасово вилученого майна, а також не вчинення інших дій, які він зобов'язаний вчинити, доповнено формулюванням: «іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час судового розслідування».

Вищевикладене дозволяє дійти наступних *висновків*:

1. Компетенція слідчого судді в кримінальному провадженні не є константною і зазначає постійних змін у напрямі її розширення.

2. Розширення меж судово-контрольної діяльності має здійснюватися з урахуванням мети та змісту процесуальної функції слідчого судді, а також принципів доцільності та правової визначеності.

Н. В. Глинська, д. ю. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАГАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЯК КОРЕКТНИЙ ВИМІР СУТТЄВОСТІ ПОРУШЕНЬ, ДОПУЩЕНИХ ПРИ УХВАЛЕННІ ПІДСУМКОВОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ

Історією розвитку законодавства та практикою його застосування доведено значущість *диференційованого підходу* до оцінки міри істотності (суттєвості чи фундаментальності) порушень кримінального процесуального закону з урахуванням як різновиду та призначення норми права, що була порушена, так і наслідків самих порушень. У процесуальній теорії суттєвість порушень закону визначається переважно з огляду на можливий вплив допущеного порушення на законність та обґрунтованість процесуального рішення, зокрема вироку суду. Причому в контексті правових наслідків, що тягне порушення закону, в науці та в законодавстві щодо правосудності вироку традиційно виділяють умовні та безумовні підстави для його скасування.

Традиційний диференційований підхід до кваліфікації ступеню істотності порушень закону зберігається в чинному з 2012 р. кримінальному процесуальному законодавстві. Так, відповідно до ст. 412 КПК підставою для скасування чи зміни вироку судом апеляційної інстанції є лише істотні порушення вимог КПК, що перешкодили чи могли перешкодити ухваленню судом законного та обґрунтованого рішення. І лише при встановленні порушень, перелічених у ч. 2 ст. 412 КПК, вирок або ухвала підлягають скасуванню у будь-якому разі, тому відповідні порушення визнаються істотними у всіх випадках та є безумовними підставами скасування судового рішення. В інших випадках рішення про скасування чи зміну судового рішення приймається судом апеляційної інстанції, виходячи з характеру допущених судом першої інстанції порушень та фактичних обставин справи.

При цьому констатація істотності допущених порушень не ставиться в жорстку залежність від факту настання негативних наслідків, а допускається й у разі, якщо такі порушення не тільки перешкодили, а й могли перешкодити ухваленню судом законного та обґрунтованого рішення.

Однак такий вимір істотності порушень видається не зовсім логічним. Адже будь-які недоліки обґрунтування та інші відхилення від вимог закону – як щодо форми, так і змісту кримінального процесуального рішення – формально свідчать про незаконність чи необґрунтованість прийнятого рішення та буквально дозволяють застосувати відповідні процесуальні санкції у вигляді скасування чи зміни судового рішення. Водночас необхідність дотримання принципу правової визначеності, що є одним зі складових елементів верховенства права, заснованим на визнанні законної сили та неоспорюваності судових рішень, зумовлює необхідність дотримання розумного балансу між справедливістю та правовою стабільністю судових рішень. Це означає необхідність уважно підходити до оцінки характеру наслідків допущених порушень на предмет їх впливу на загальну справедливість судового рішення. Інакше кажучи, слід оцінити, чи є наслідки допущених порушень настільки серйозними, щоб заради їх усунення порушити режим правової визначеності.

Більш коректним виміром суттєвості порушень, допущених при ухваленні підсумкового процесуального рішення, видається справедливість прийнятого акта, адже остання є складним оцінним поняттям, що інтегрує в собі його загальну змістовну якість. Використання власне справедливості як виміру суттєвості порушень дозволяє оцінити характер допущених порушень не з формальних позицій, а з точки зору реаль-

ного впливу на характер та зміст схвалюваного рішення. Саме несправедливість судового рішення (а зовсім не його формальна невідповідність закону) створює таке становище, коли невиправлення судової помилки спотворює суть правосуддя, руйнує баланс конституційно значущих цінностей, в тому числі прав і законних інтересів засуджених та потерпілих, а отже, суперечить конституційному імперативу, відповідно до якого права та свободи людини та громадянина є найвищою цінністю. Зрозуміло, що в таких умовах стабільність судового рішення не є цінністю настільки значущою, щоб заради її збереження приносити у жертву права та свободи особи, порушені несправедливим судовим рішенням.

Аналогічний вимір суттєвості порушень застосовує Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ), який у своїх рішеннях демонструє важливий підхід до оцінки характеру допущених порушень належної процедури з точки зору їх можливого впливу на загальну справедливість судового розгляду. Метод «оцінки справедливості процесу в цілому» (fairness of the proceeding taken as a whole) не передбачає дослідження правомірності будь-якої окремої процесуальної дії у відриві від інших етапів процесу. По суті, ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на необхідності з'ясувати те, «чи перетворили допущені порушення (в контексті конкретних обставин справи) судовий розгляд у цілому на несправедливий». При цьому, як свідчить практика ЄСПЛ, навіть виявлення судом серйозних (чи вагомих), на його думку, порушень права на справедливий судовий розгляд, допущених національними судами, не завжди тягне загальну оцінку проведеного судового розгляду та ухваленого підсумкового рішення як несправедливого.

Інакше кажучи, з огляду на необхідність дотримання балансу принципу правової стабільності та справедливості, для реалізації все ж таки може бути допущено недостатньо доброякісне судове рішення, оцінка характеру порушень, допущених при ухваленні якого, «балансує» на межі суттєвості та несуттєвості з точки зору їх шкідливості для кримінального провадження. Однак, по-перше, рівень якості такого рішення за своєю суттю має характеризуватися *мінімально необхідним* кількісно-якісним *ступенем* законності, нижче якого ця якість вже стане неприйнятною для комплексної реалізації завдань кримінального провадження; по-друге, допущені порушення не вплинули чи не в змозі були вплинути *на загальну справедливість судового розгляду*.

Непоодинокими є приклади і з національної судової практики, коли судді пов'язують висновок щодо оцінки допущених порушень як істот-

них не тільки з законністю та обґрунтованістю вироку (як це прямо зазначено в КПК), а й з його справедливістю. Причому такі порушення, кваліфіковані як істотні, нерідко стосуються недодержання належної процедури судового розгляду, в тому числі незабезпечення дотримання законних прав та інтересів учасників провадження. І навпаки, оцінюють певні порушення, визначені законодавцем як істотні порушення прав людини і основоположних свобод, як несуттєві для забезпечення справедливості підсумкового рішення в конкретній справі.

З огляду на зазначене вище ч. 1 ст. 412 КПК пропонуємо викласти у такій редакції: «Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які самі по собі чи в сукупності з іншими порушеннями перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити справедливе судове рішення».

При цьому звичайно не можна дати якогось формалізованого алгоритму оцінки загальної справедливості, оскільки це є ситуативним стосовно кожного конкретного випадку та здійснюється на емпіричному рівні (ad hoc). Безумовно суб'єктивні чинники процесу прийняття рішень обумовлюють той факт, що стандарт справедливості, застосований в двох подібних випадках, не обов'язково призводить до ідентичних рішень.

Викладене однак аж ніяк не виключає необхідності правильного тлумачення змісту норм кримінального процесуального закону, рівень порушення яких оцінюється в конкретному випадку.

Л. М. Москвич, д.ю.н., професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТУ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Єдність судової практики – однакового підходу до правового вирішення подібних конфліктних ситуацій – є важливим складником формальної справедливості і ключовим системоутворюючим інструментом механізму взаємодії вищестоящих і нижчестоящих судів. Як вбачається,

основними ресурсами забезпечення такої єдності (її одноставності щодо порядку розв'язання подібних спірних правових питань) є:

- інститут преюдиційності судових рішень (висновків, мотивів) судів вищестоящих для нижчестоящих при новому (повторному) розгляді справи;

- обов'язковості врахування висновків щодо застосування відповідних норм права, викладених в постановках Верховного Суду.

- методичні рекомендації судів вищестоящих нижчестоящим стосовно організації їх роботи, в тому числі й розгляду справ певної категорії.

Серед науковців і практиків постійно точаться дискусії стосовно достатності й ефективності існуючого механізму забезпечення єдності судової практики. Ця проблема потребує досконалого теоретичного, практичного й емпіричного аналізу. Питання неоднорідності судової практики мають об'єктивні й суб'єктивні передумови. На перші дуже влучно вказав ЄСПЛ у своєму рішенні по справі «Тудор проти Румунії», в якому було зроблено висновок, що розбіжності судових рішень за своєю природою є невід'ємним наслідком діяльності будь-якої судової системи, що ґрунтується на мережі судів першої інстанції та апеляційних судів, побудованій за принципом територіальної юрисдикції. А тому держава повинна передбачити необхідні механізми для мінімізації можливих ризиків, зокрема, шляхом надання відповідних повноважень найвищому суду країни.

В Україні Верховний Суд України наділений повноваженнями висловити правову позицію щодо правозастосування у правовідносинах, з яких у судовій практиці виникає найбільше спорів. Але на практиці повноваження Верховного Суду є обмеженими, оскільки і доступність цього суду є обмеженою. Верховний Суд позбавлений можливості імперативно впливати на судову практику судів апеляційної й першої інстанцій, тому що такої самостійної підстави для скасування або оскарження рішення суду першої або апеляційної інстанції як невідповідність постановленого рішення висновкам щодо правозастосування, викладених у раніше постановленому рішенні ВС не існує.

Суб'єктивні чинники закладені у формулі: «Суддя вирішує справу, керуючись законом і власною правосвідомістю». Цілком очевидно: закон однаковий, а ось правосвідомість суддівська різна. А тому до інструментів формування однакового «прочитання» закону судьями, його однозначного застосування в подібних правовідносинах слід додати також способи формування відповідної правової культури і правосвідомості служителів Феміди.

Враховуючи обмеженість судової практики Верховного Суду через запроваджені процесуальні фільтри, вважаємо, що обсяг навантаження в цьому суді не створить достатніх умов для об'єктивного виявлення розбіжностей у правозастосуванні нижчестоящих судів. Дотримуємося позиції, що повинні бути використані комплексні заходи, а універсальної панацеї для забезпечення єдності судової практики бути не може. Верховний Суд має власні інструменти впливу – шляхом видання рішень, які мають бути обов'язковими для практики всіх нижчестоящих судів. Пропонуємо також вдосконалити існуючий механізм, а саме: а) передбачити як самостійну підставу скасовувати судові рішення, що не відповідає правому висновку Верховного Суду; б) щодо рішень, винесених до прийняття відповідного рішення Верховним Судом, закріпити право сторін ініціювати перегляд їх судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Отже, можемо вказати на певний управлінський вплив судів вищестоящих на нижчестоящих шляхом вимоги додержуватися єдності в судовій практиці. Однак підкреслюємо, що такий управлінський вплив жодним чином не можна вважати втручанням у судову діяльність або посяганням на самостійність і незалежність суду, оскільки ці відносини є внутрішньо-організаційними, якими координується в певному напрямку діяльність усіх структурних елементів єдиного організаційного утворення – системи судоустрою. Цим самим і досягається дотримання всіма елементами останньої єдиної стратегії розвитку судової влади та її судової політики.

Стандарт єдності судової практики містить декілька змістовних навантажень, а саме:

- забезпечення правової визначеності щодо діяльності судів;
- гарантування принципу рівності всіх громадян перед законом і судом, що втілюється шляхом однакового застосування останнім одного й того ж самого закону в однакових справах щодо різних осіб;
- зменшення навантаження на суди – у сторін не буде підстав оскаржувати судові рішення, якщо вони однозначно розумітимуть, яке рішення буде прийнято. У випадку все ж таки його оскарження винесене вищою інстанцією судові рішення залишатиметься без зміни, не породжуватиметься новий судовий розгляд, не затягуватиметься в часі його виконання, припиняється порушення права й відновлення уже порушеного;
- мінімізація проявів корупційної складової: якщо судова практика є усталеною, однаковою і зрозумілою широкому загалу, недобросовісний суддя не буде мати можливості маневрувати й ухвалювати якесь інше рішення, ніж те, що відповідає усталеній судовій практиці в державі;

– однакова судова практика позитивно відбивається на рівні суспільної довіри взагалі до судової влади, що служить гарантією ефективності судової системи в будь-якій державі, в тому числі і в Україні.

І. В. Назаров, д. ю. н., доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРАКТИКА РОБОТИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ ТА ОЦІНКА ЇЇ ЯКОСТІ

Нинішній стан корупції в Україні, на жаль, можна визначити як критичний. Наша держава лідирує за показниками корупції в світі, а тому для України важливим є не лише створення нових антикорупційних органів, а й розробка заходів щодо підвищення ефективності роботи вже функціонуючих.

Оцінка ситуації в Україні у світлі боротьби із корупцією з боку міжнародних організацій показує непостійні результати. Так, з 2005 р. по 2010 р. за результатами щорічних звітів про стан політичних прав та громадянських свобод у країнах світу «Freedom in the World» Україна була визнана єдиною політично вільною країною на пострадянському просторі. Проте в останні роки, ми зайняли сходинку «частково вільної», адже, зокрема у 2018 році, рейтинг України за рівнем політичних прав та громадянських свобод становить по 3 бали із 7 можливих, а за 100-бальною шкалою (100 – максимально вільна) Україна отримала 62 бали

Зазначені результати можна пов'язати із тим, що у жовтні 2006 р. було ратифіковано Конвенцію ООН проти корупції. Метою даного проекту було створення позитивного іміджу країни у питанні протидії корупції як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Але закріпити результати не вдалося і вже у 2017 році Україна опинилася лише на 130 місці серед 180 країн¹, що свідчить про високий рівень корупції, відсутність дієвої системи відповідальності та правосуддя.

¹ Індекс корупції CPI-2017.. Офіційний сайт Transparency International Україна URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>

На сьогодні наша країна є учасницею міжнародних договорів і конвенцій обов'язкового характеру. Головним документом, яким керуються країни-співучасниці, є Конвенція ООН проти корупції, прийнята на 58 сесії Генеральної Асамблеї ООН 31 жовтня 2003 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. №251-V). Конвенцією встановлює теоретичні основи для адаптації національного законодавства та визначає фундаментальні засади антикорупційної політики держав-учасниць. За нормами Конвенції державами-учасницями мають бути створені спеціальні органи, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію корупції, активну участь громадськості у сфері запобігання корупції, зміцнення незалежності судової влади, окреслення корупційних злочинів тощо. Слід відмітити, що найбільш вагомим внеском в боротьбу з корупцією є розроблення сучасних антикорупційних стандартів, європейських антикорупційних конвенцій та створення контрольного органу за дотриманням антикорупційних стандартів у державах-членах Ради Європи – Групи держав проти корупції (GRECO).

Для підвищення ефективності боротьби з корупцією в Україні у жовтні 2014 р. було схвалено створення нового органу, метою якого стало виявлення та розслідування корупційних злочинів – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) (Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р.). НАБУ є державним правоохоронним органом, основною функцією якого є протидія антикорупційним правопорушенням, вчинених високопосадовими особами та які становлять загрозу національній безпеці України. Схожі за структурою органи існують у США, Франції, Індії, Сінгапурі, Польщі та Ізраїлі.

Поряд з Національним антикорупційним бюро було створено центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом – Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Створенню Агентства сприяла вимога виконання рекомендацій I Групи держав проти корупції (GRECO), які були надані за результатами Спільних Першого та Другого раундів оцінювання та відповідних рекомендацій експертів Європейської комісії в рамках реалізації Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Національне агентство з питань запобігання корупції має попереджувальну функцію з перевірки декларацій державних службовців, розкриття фактів корупції чи зловживання посадовим становищем.

Діяльність Національного агентства з питань антикорупційної політики здійснюється за допомогою Національної ради з питань антикорупційної політики. Даний орган є консультативно-дорадчим органом

при Президентові України. Серед основних завдань Національної ради зазначимо наступні: підготовка та подання Президентові України пропозицій стосовно визначення, актуалізації чи вдосконаленню антикорупційної стратегії країни; системний аналіз стану запобігання та протидії корупції, ефективність реалізації антикорупційної політики; підготовка та подання пропозицій щодо координації та взаємодії суб'єктів, які беруть участь у антикорупційних діях; оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції, організації економічної співпраці та розвитку, інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання та протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва тощо.

Також було створено новий структурний підрозділ Генеральної прокуратури України – Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, на яку покладаються наступні функції: 1) нагляд за додержанням законів при досудовому розслідуванні, здійснюваному Національним антикорупційним бюро; 2) підтримання публічного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів держави чи громадянина у суді за чинним законодавством України. Спеціалізована антикорупційна прокуратура має також здійснювати нагляд за дотриманням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності детективами Національного антикорупційного бюро України.

Отже, антикорупційна система України нині складається з таких складових: Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, громадські організації. Так, Національне антикорупційне бюро покликане здійснювати досудове розслідування випадків корупції, скоєної високопосадовими особами. Бюро займається практичним втіленням заходів протидії корупції. Для забезпечення гарантій незалежності Національного антикорупційного бюро України, законності під час оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, нагляд за слідчими діями ведуть працівники Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Функція запобігання випадкам корупції покладена на Національне агентство з питань запобігання корупції. Агентство визначає превентивні антикорупційні заходи та зосереджується на формуванні досить високим.

В той же час ми розуміємо, що сформована система антикорупційних органів не працює із задовільним рівнем ефективності. Тому варто запропонувати декілька напрямків удосконалення законодавства, яке регулює діяльність органів України щодо протидії корупції:

1) закріпити вичерпний перелік спеціалізованих антикорупційних органів в Україні в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», до-

повнивши перелік «спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державним бюро розслідувань тощо;

2) усунути колізії між законодавчими та нормативно-правовими актами в частині повноважень спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією та забезпечення їх належної взаємодії та координації їх діяльності;

3) законодавчо деталізувати адміністративно-правовий статус антикорупційних органів, особливо новостворених, доповнивши Розділ II Закону України «Про запобігання корупції» і перейменувавши його на «Адміністративно-правовий статус антикорупційних органів України»;

4) внести зміни і доповнення до чинного законодавства з приводу забезпечення оптимального розподілу в системі державних антикорупційних органів функцій і повноважень;

5) законодавчо зафіксувати демократичну систему контролю у сфері антикорупційної діяльності уповноважених на це суб'єктів у Закону України «Про запобігання корупції»;

6) адаптувати національне антикорупційне законодавство до міжнародних нормативно-правових актів, договорів і стандартів, визнаних в Європейському Союзі;

7) забезпечити систематичні консультації з реальними громадськими організаціями щодо законодавчих змін в антикорупційній діяльності прокуратури.

О. І. Марочкін, к.ю.н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Однією із проблем практичного характеру, які безпосередньо пов'язані із захистом прав і свобод людини у кримінальному провадженні, є проблема реалізації конституційних гарантій на апеляційний перегляд судових рішень під час досудового розслідування. Не викли-

кає сумніву, що саме на цьому етапі кримінального провадження особа, чий інтереси обмежуються у зв'язку із проведенням процесуальних дій, є найменш захищеною, а тому і потребує ефективного судового захисту як під час прийняття слідчим суддею процесуальних рішень, що віднесені до його компетенції, так і при їх апеляційному перегляді.

Частини 1 та 2 ст. 309 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) містять вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді (ч. 3 ст. 309 КПК). Проаналізувавши наведений перелік, можна констатувати, що до нього не входять деякі ухвали слідчого судді, неможливість апеляційного оскарження яких може призвести до порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Досліджуючи зазначене питання, слід, уявляється, у кожному конкретному випадку законодавчого обмеження права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді з'ясувати, чи переслідується легітимна мета – належне здійснення правосуддя, та дотримано принцип пропорційності у тому сенсі, що заявники мають альтернативні засоби захисту їхніх прав. З'ясуванню також підлягає питання, чи позбавляє таке обмеження доступу до правосуддя, а також чи передбачено у подальшому механізм реалізації права на судовий захист обмежених прав і свобод людини. При цьому слід наголосити, що такий механізм судового захисту має бути не лише наявним та ефективним, а й невідкладним з метою недопущення непоправного порушення прав і свобод людини.

У зв'язку із викладеним можна навести два протилежних приклади законодавчого обмеження права на апеляційне оскарження, які мають різні правові наслідки. Так, однією із ухвал слідчого судді, можливість апеляційного оскарження якої чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачена, є ухвала про відмову в задоволенні скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Видається, що обмеження законодавцем права особи на оскарження рішення слідчого судді може бути виправданим лише щодо оскарження ухвал, які не обмежують основоположні права, визначені Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних сво-

бод. В інших випадках (зокрема і у випадку оскарження невнесення відомостей до ЄРДР) особи повинні мати право на інстанційне оскарження відповідної ухвали слідчого судді, оскільки у випадку відмови у задоволенні скарги на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР, доступ особи до правосуддя виявляється обмеженим рішенням суду лише однієї інстанції, піддати сумніву компетенцію якої немає можливості.

На користь цієї позиції свідчить і та обставина, що однією із особливостей кримінального провадження є те, що доступ до правосуддя забезпечується, перш за все, на етапі початку досудового розслідування, оскільки ця стадія кримінального провадження є обов'язковою у всіх видах кримінальних проваджень і завжди передує провадженню в суді першої інстанції. Згідно до передбаченого КПК порядку досудове розслідування починається лише за умови внесення відомостей до ЄРДР. Невнесення цих відомостей унеможливує початок досудового розслідування, а тому є нездоланною перешкодою для заінтересованої особи отримати доступ до правосуддя.

З огляду на наведене можна дійти висновку, що рішення суду, яким залишено без задоволення скаргу на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення є таким, що перешкоджає подальшому кримінальному провадженню. Крім того, з тих же підстав особа позбавляється й права подати заперечення проти ухвали слідчого судді як альтернативної можливості відновити порушені права.

Тож, заборонивши оскарження до суду апеляційної інстанції ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, законодавець, на наш погляд, допустив непропорційність між поставленою метою та вжитими для її досягнення заходами, що призвело до порушення сутнісного змісту фундаментального права кожного на справедливий суд.

Протилежним прикладом ухвали слідчого судді, можливість апеляційного оскарження якої чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачена, є ухвала про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, постановлена у порядку ч. 10 ст. 290 КПК.

Видається, що обмеження в даному випадку можливості апеляційного оскарження ухвали є пропорційним, оскільки за своїм функціональним призначенням рішення слідчого судді про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження спрямоване на запобігання зловживанням стороною захисту наданим правом на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування і забезпечення у такий спосіб можливості вирішення завдань кримінального провадження. Судовий контроль на цьому етапі має превентивний та правозабезпечувальний характер, оскільки дотримуватися мають не тільки права та законні інтереси сторони захисту, а й інших учасників кримінального провадження. До того ж, таке обмеження зумовлене необхідністю дотримання розумних строків (ст. 28 КПК), адже гарантування права на оскарження стороною захисту будь-якої дії сторони обвинувачення під час досудового розслідування може завадити ефективності розслідування. Таким чином, обмеження апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження переслідує легітимну мету.

При цьому, запроваджуючи такі обмеження, законодавець не позбавляє сторону захисту можливості реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, оскільки воно може бути забезпечено як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Тож, відсутність можливості в даному випадку продовжувати ознайомлення з матеріалами поза строками, передбаченими в ухвалі слідчого судді, не обмежує право на захист та не перешкоджає доступу особи до правосуддя у зв'язку з тим, що воно може бути в подальшому реалізовано в судових стадіях. Так, відповідно до ч. 3 ст. 309 КПК заперечення проти ухвал слідчого судді можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді, а відповідно до ч. 2 ст. 317 КПК, після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання.

Такий порядок видається достатнім для можливої компенсації обмеженого під час досудового розслідування права сторони захисту. У зв'язку з цим, на наш погляд, застосування в даному випадку механізму апеляційного перегляду ухвали слідчого судді про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження не є виправданим з огляду на функціональне призначення цього рішення в системі кримінальної процесуальної діяльності.

Д. І. Кленка, к. ю. н., науковий співробітник відділу досліджень проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту прав та свобод особи під час досудового розслідування. Цим обумовлено визнання його забезпечення однією із засад кримінального провадження (ст. 7, 24 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Чинним КПК суттєво змінено нормативне закріплення інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, механізм його реалізації, предмет оскарження на цьому етапі кримінального провадження, коло осіб, які мають право на таке оскарження тощо.

Разом із тим, як свідчить правозастосовна практика, чимало питань не знайшли свого нормативного вирішення, наявними також є прогалини та колізії правового регулювання, що викликає істотні складнощі при застосуванні передбачених засобів захисту. Про недосконалість національного механізму реалізації цього права свідчить практика Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно України (Рішення ЄСПЛ «Меріт проти України», «Кузьменко проти України»).

В межах дослідження якості норм кримінального процесуального законодавства України в частині забезпечення права особи на доступ до правосуддя під час досудового розслідування нами були виокремлені наступні напрямки вдосконалення норм чинного КПК України.

Так, порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування врегульовано главою 24 КПК України. Статтею 303 КПК України закріплено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які підлягають оскарженню під час досудового роз-

слідування. Відповідно до ч. 2 ст. 303 КПК України скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 КПК України. Вбачається, що такий підхід законодавця потребує вдосконалення з наступних підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене¹.

Окрім того ст. 6 Конвенції закріплює, що кожен має право на справедливі і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Як зазначає Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права («Беллет проти Франції»)².

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25 грудня 1997 року № 9-зп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97/print>

² Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Беллет проти Франції» від 4.12.1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57952>

Передбачена ж ч. 2 ст. 303 КПК України можливість оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності під час підготовчого провадження в суді не може забезпечити ефективний захист прав і свобод особи. Час між порушенням прав чи свобод особи та судовим розглядом такого порушення може бути таким, що відновлення прав та свобод буде неможливим.

Так, наприклад, якщо в житлі чи іншому володінні особи було проведено обшук з порушенням норм чинного законодавства, особа не має можливість захистити свої порушені права чи законні інтереси, адже КПК не передбачає можливості оскарження такої дії під час досудового розслідування

У зв'язку із зазначеним можна навести у якості прикладу рішення ЄСПЛ у справі Кузьменко проти України. У якому Суд констатує порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що уряд не представив ніяких доказів того, що заявник, який не був учасником кримінальної справи, в рамках якого було здійснено обшук його квартири, мав право порушити судові провадження за статтею 234 КПК або що його скарга, подана відповідно до цієї процедури, може бути негайно розглянута судом незалежно від того, чи встановить слідчий орган злочинця та передасть його чи її до суду і коли¹.

Тож з огляду на практику ЄСПЛ чинний КПК України не містить належної правової процедури забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів особи, які порушуються рішеннями, діями або бездіяльністю слідчого або прокурора під час досудового розслідування.

Окремої уваги заслуговує ст. 308 КПК України, відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Однак у своєму рішенні від 30 березня 2004 року у справі «Меріт проти України» ЄСПЛ звертає увагу, що подача скарг до прокурора вищого рівня, які відповідно до зауважень Уряду повинні розглядатися як ефективні засоби, не можуть розглядатися як «ефективні» та «доступні», оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь в кримінальному провадженні проти заявника не надають

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кузьменко проти України» від 09 березня 2017 року URL: https://protocol.ua/ua/rishennya_espl_kuzmenko_prot_i_ukraini/

достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника¹.

Вважаємо таким, що потребує вдосконалення й порядок оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування, адже статтею 309 КПК України закріплено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування.

У рішенні від 08 січня 2008 року у справі «Скорик проти України» ЄСПЛ відзначив, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо в національному правовому порядку існує процедура апеляції, держава має гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право на оскарження судових рішень в апеляційних судах на основі гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції².

Окрім того право на оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою конституційного права особи на судовий захист. Воно гарантується визначеними Конституцією України основними засадами судочинства, які є обов'язковими для всіх форм судочинства та судових інстанцій, зокрема забезпеченням апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом³.

Також варто зазначити, що у своєму рішенні від 08 квітня 2015 року Конституційний Суд України зазначає, що право на судовий захист включає в себе, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень⁴.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30 березня 2004 р., Заголовок з екрана. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19618>

² Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008 року. URL: <http://www.search.ligazakon.ua>

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11–рп/2012

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частина другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 08 квітня 2015 року № 3–рп/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15/print>

Таким чином на підставі вище викладеного можна дійти до висновку про необхідність системного вдосконалення норм, якими врегульовано порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. З метою узгодження норм КПК України з практикою Конституційного суду України та ЄСПЛ вважаємо необхідним закріпити відкритий перелік рішень, дій чи бездіяльності, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування.

Т. Є. Дунасва, к.ю.н, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ

Угода про асоціацію Україна – ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року у повному обсязі, що надає змогу країнам провести реформи. Необхідність прийняття нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», з метою забезпечення прав людини і основоположних свобод. У європейських країнах захисником у кримінальному процесі може виступати особа, яка має відповідну освіту і кваліфікацію. Згідно КПК ФРН захисниками можуть виступати адвокати, а також викладачі права німецьких вищих навчальних закладу (§ 138 КПК ФРН)¹. Також законодавством ФРН передбачене необмежене право захисника на ознайомлення з матеріалами справи, § 147 абз. 2 КПК ФРН.

Натомість у ст. 45 КПК України передбачено, що захисником може бути лише адвокат. Основні обов'язки захисника визначені у ст. 47 КПК України².

¹ Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина Strafprozeßordnung (StPO) BRD. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Захисник у КПК ФРН може вчиняти будь-які дії та впливати на хід процесу, поки це не суперечить закону. Як роз'яснив Верховний Суд ФРН обраний обвинуваченим чи призначений судом, повинен виконати покладені на нього завдання не лише в інтересах обвинуваченого, а й в інтересах правосуддя¹. Таким чином, він визнається самостійним, на рівні з судом та прокуратурою, органом правосуддя². Для кримінального процесу Франції та ФРН як країн романо-германської системи права притаманна самостійність захисника від підзахисного. Разом із тим, КПК ФРН лише частково регулює права та обов'язки захисника в процесі кримінального провадження. Так, кримінальним процесуальним законодавством закріплено, що в якості захисника може виступати не лише адвокати, а й близькі родичі або інші особи, до яких обвинувачений відчуває достатній рівень довіри. Усі захисники (професійні адвокати, близькі родичі, громадські захисники, працівники спеціально уповноважених органів) повинні бути зрівняні в правах щодо представлення інтересів свого підопічного на всіх стадіях кримінального процесу³.

Основна мета діяльності захисника – здійснення захисту. Недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист тягнуть за собою кримінальну відповідальність за ст. 374 КК України⁴.

На мою думку, положення ч. 1 ст. 45 чинної редакції КПК України, яке містить визначення поняття «захисник» істотно звужує права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого на захист, оскільки викладачі права та інші науковці, які є компетентними у багатьох питаннях правозастосування позбавлені права захищати вказаних осіб. Це суперечить двом Рішенням Конституційного Суду України (від 16 листопада 2000 р. та від 30 вересня 2009 р.) і суттєво обмежує право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги, зокрема науковцями, які не є адвокатами.

¹ Сучасний кримінальний процес країн Європи / за ред. В. В. Луцика та В.І. Самаріна: монографія. Харків : Право, 2018. С.133.

² Шредер Ф.-К., Феррел Т. Уголовно-процессуальное право Германии: пер. с нем. под ред. М. А. Кудратова. 5-е изд. Серия Criminalia. Москва : Инфотропик Медиа, 2016. С. 58

³ Форманюк В.І. Порівняльно-правова характеристика адвокатури України з деякими країнами в рамках інтеграції з Європейською Унією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 335–337; Гловацький І.Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія, Німеччина, Франція): ннавч.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2007. 588 с.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Відповідно п. 3 Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року, справа № 1-17/2000 «визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними): положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи». У 5 цього ж рішення зазначено, що «рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим»¹.

У іншому рішенні Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа № 1-23/2009) у якому зазначено: «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень. Отже, в обох вказаних Рішеннях Конституційного Суду України не обмежується право на обрання захисника лише адвокатом². Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України», «Конституційний Суд здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості,

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. Справа № 1-17/2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа № 1-23/2009). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.

повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків»¹.

У проекті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» №9055 від 06.09.2018 р. «захист – діяльність *адвоката* з метою відновлення, забезпечення реалізації, дотримання або запобігання порушенню прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого; особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні; особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення» викликає заперечення, оскільки у разі прийняття Закону України у такій редакції буде обмежувати право людини на надання їй кваліфікованої професійної правничої допомоги, зокрема науковцями, які не є адвокатами².

Таким чином, з урахуванням досвіду ФРН щодо забезпечення прав людини і основоположних свобод та адаптацією кримінального процесуального законодавства до законодавства країн ЄС доцільно включити у вітчизняне законодавство можливість надання потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому і підсудному кваліфікованої професійної правничої допомоги не лише адвокатами, але й викладачами вищих навчальних закладів та науковими співробітниками, які не є науково-педагогічними працівниками (докторам або кандидатам наук) з відповідної спеціальності, які не є адвокатами. Пропоную викласти ст. 45 КПК України у такій редакції: «1. Захисником є *адвокат або викладач вищого навчального закладу або науковий співробітник, який не є науково-педагогічним працівником (доктор або кандидат юридичних наук) з відповідної спеціальності, який не є адвокатом*, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх засто-

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від № 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

² Проект Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06 вересня 2018 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.

сування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

2. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю».

СЕКЦІЯ № 6

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В. Ю. Шепітько, д. ю. н., професор,
дійсний член (академік) НАПрН Укра-
їни, завідувач лабораторії «Використан-
ня сучасних досягнень науки і техніки
у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчен-
ня проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Однією з головних світових тенденцій новітнього часу постає процес глобалізації. У сучасних умовах формування криміналістичних знань є залежним від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища призвела фактично до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи й у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку.

Важливою тенденцією криміналістики є інтеграція знань, пропонування новітніх, інноваційних розробок науки, спрямованих на вирішення завдань протидії злочинності. На криміналістику здійснюють вплив зміни, що відбуваються у правовому полі, «ревізія» традиційних інститутів кримінального права та процесу. Дана проблема набуває особливої актуальності у зв'язку із необхідністю гармонізації кримінального процесуального механізму щодо міжнародних та європейських стандартів, запровадження принципу змагальності сторін, забезпечення належно-

го балансу публічних та приватних інтересів. Криміналістика виконує, у цьому сенсі, забезпечувальну функцію кримінального або іншого судового процесу. Розроблення та реалізація криміналістичних засобів, прийомів та методів залежить від їх конкретного споживача (слідчого, слідчого судді, прокурора, захисника, судді та ін.), форми кримінального процесу, встановленого порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій. Окрім того, дані криміналістики мають бути використані не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту.

Ефективність слідчої діяльності залежить від використовуваних засобів, які мають бути допустимими і правомірними. Застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів у боротьбі зі злочинністю визнається правомірним, якщо воно прямо передбачено чи рекомендовано законом, або не суперечить законодавчим приписам за своєю сутністю. Поповнення арсеналу науково-технічних засобів, що застосовуються під час здійснення кримінальної процесуальної процедури, порушує питання про необхідність перевірки їх науковості, заборону використання антинаукових прийомів і таких, що не відповідають загальним засадам кримінального провадження.

Впровадження інновацій в слідчу діяльність може здійснюватися за такими напрямками: 1) розроблення та використання науково-технічних засобів для виявлення, збирання та дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) створення (розроблення) і пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення слідчих (розшукових) дій і розслідування злочинів у цілому¹.

Інноваційним напрямком слідчої діяльності є її алгоритмізація та комп'ютеризація – запровадження інформаційних технологій. Використання інформаційних технологій у слідчій діяльності значно підвищує продуктивність роботи слідчих під час розслідування резонансних справ та злочинів, учинених організованими злочинними групами. Такі технології допомагають слідчому систематизувати події, упорядкувати їх за часом, типами і значущістю, визначити мету, мотивацію і структуру організованої злочинної групи та ін.²

¹ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т.: 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. С. 831.

² Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. Ш. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 923.

До інформаційних технологій, що відіграють суттєву роль в оптимізації розслідування злочинів можуть бути віднесені: автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС), автоматизовані робочі місця (АРМ слідчого, АРМ прокурора, АРМ слідчого судді тощо), автоматизовані банки даних (АБД), системи автоматизованого прийняття рішень (САПР) та ін. Прикладами використання інформаційних технологій є розроблення та використання різного роду єдиних реєстрів (наприклад, єдиний реєстр судових рішень, єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, єдиний реєстр боржників, державний реєстр атестованих судових експертів, реєстр методик проведення судових експертиз та ін.). Для здійснення слідчої діяльності важливе значення має Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) – створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюється збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних про кримінальні правопорушення¹.

На сучасному етапі в слідчій діяльності пропонується використання новітніх науково-технічних засобів та технологій: засобів аудіо-, відеоконтролю, систем спостереження, цифрової фототехніки та відеозапису, електронних контролерів, безпілотних літальних апаратів (БПЛА) – квадрокоптерів та здійснення криміналістичної аерозйомки. Існують певні особливості у запровадженні інновацій й щодо застосування техніко-криміналістичних засобів і технологій у дистанційному досудовому провадженні, під час проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції, пред'явлення для впізнання особи поза її візуальним та аудіоспостереженням тощо. Використання новітніх науково-технічних засобів є достатньо важливим й при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, знятті інформації з електронних інформаційних систем, обстеженні публічних місць, житла чи іншого володіння особи, встановленні місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереженні за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль особи чи аудіо-, відеоконтроль місця та ін.

Застосування криміналістичних знань у змагальному кримінальному провадженні покликане забезпечити сторони кримінального провадження належним інструментарієм, запобігти слідчим та судовим помилкам,

¹ Див.: Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: затв. Наказом Генеральної прокуратури України 06.04.2016 № 139 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

відновити справедливість. Саме системне криміналістичне забезпечення органів досудового розслідування дозволить оптимізувати процес розкриття та розслідування злочинів, здійснювати боротьбу зі злочинністю на підставі наукових рекомендацій.

В. М. Шевчук, д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СТАДІЙНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТАКТИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ

Насьогодні у криміналістиці перспективним напрямком дослідження постає проблема формування та реалізації тактико-криміналістичних комплексів у кримінальному провадженні, врахування чинників-детермінантів, що зумовлюють побудову та застосування даних тактичних засобів у слідчій та судовій практиці. При цьому формування і проведення тактичних операцій та тактичних комбінацій, як різновидів тактико-криміналістичних комплексів у кримінальному провадженні, визначаються не лише видом злочину, а й стадійністю кримінального провадження. Тому подальші наукові дослідження цієї проблематики, особливо в аспекті врахування положень чинного КПК України, впливу цього чинника на формування тактико-криміналістичних комплексів має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення.

В теорії криміналістики проблема стадійності кримінального провадження, етапності досудового розслідування і судового розгляду злочинів залишається дискусійною. Більше того, висловлені з цієї проблематики судження науковців носять, як правило, загальний характер, без належного аналізу і пояснення. Зважаючи на зазначене, можна констатувати, що проблема виокремлення стадійності (етапності) кримінального провадження у криміналістиці та з'ясування їх впливу на формування тактико-криміналістичних комплексів ще не знайшла відповідного вирішення, а з урахуванням її суттєвого значення для формування концепції

тактичних операцій та тактичних комбінацій і підвищення ефективності процесу розслідування (судового розгляду), вона вимагає більш активних наукових пошуків.

Аналізуючи різноманітність підходів до формулювання визначення поняття «етапи розслідування», А. Ф. Волобуєв, цілком слушно вирізняє дві точки зору, які умовно називає ситуативною і процесуальною. Ситуативна, на його думку, полягає в тому, що тлумачення змісту й меж етапів розслідування пов'язано з проведенням слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, обумовлених слідчою ситуацією, що склалася (Р. С. Белкін). Так, початковий етап розслідування вважається завершеним з моменту проведення слідчих дій, продиктованих існуючими умовами, незалежно від вирішення завдань розслідування. Через те, що цей етап розслідування обмежується формальним проведенням невідкладних слідчих дій, незалежно від їх результату виникає таке становище, коли в окремій методиці одна й та ж слідча ситуація розглядається як на початковому, так і на наступному етапах розслідування. Процесуальна точка зору полягає в тому, що в основу розмежування етапів розслідування покладено прийняття слідчим такого процесуального рішення, як притягнення особи в як обвинуваченого (І. Ф. Герасимов, Н. Л. Гранат). У той же час, концептуального оформлення в науковій правовій літературі процесуальний підхід поки що не знайшов. Але при побудові криміналістичних методик він дозволяє уникнути повторів слідчих ситуацій і слідчих дій на початковому й наступному етапах розслідування¹.

Отже, процес побудови і ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежить від того, до якого етапу розслідування (судового розгляду) вони розробляються і на якому етапі реалізуються. Проте, як видається, поділ процесу розслідування на етапи не можна абсолютизувати й розглядати як непорушний закон. Крім того не зовсім вдалим є твердження, що тактичні операції характерні однаково для всіх етапів розслідування. Вивчення й узагальнення судово-слідчої практики свідчить про те, що тактичні операції в переважній більшості випадків плануються й реалізуються на початковому та наступному етапах розслідування. Це пояснюється тим, що тактичні завдання виникають головним чином саме на вказаних етапах розслідування і засобами їх вирішення виступають тактичні операції.

¹ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2002. С.14.

До початку досудового розслідування, тобто до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проведення тактичної операції¹, на наш погляд, можливе лише в тому випадку, коли до її структури обов'язково входить така слідча дія як огляд місця події, безумовно в комплексі з відповідними оперативно-розшуковими, організаційно-технічними та іншими заходами. Лише тільки за таких умов і у виключних випадках система таких дій може бути здійснена у формі тактичної операції. Це відноситься до виявлення ознак злочину і може бути проведена оперативно-тактична операція «Виявлення злочину». Саме до цих етапів у окремих криміналістичних методиках слід формувати типові тактичні операції, у яких віддзеркалюються найхарактерніші особливості певного етапу розслідування. При цьому розробники обов'язково мають враховувати взаємозв'язок «вид злочину» – «стадійність кримінального провадження» – «слідча ситуація» – «тактичне завдання» – «тактична операція».

Тактичні операції початкового етапу розслідування злочинів характеризуються пошуково-пізнавальною спрямованістю. На нашу думку, залежно ситуаційної зумовленості тактичних завдань на початковому етапі можуть проводитися такі тактичні операції як «Затримання злочинця з речовим доказом», «Встановлення особи, яка вчинила злочин», «Переслідування за «гарячими слідами» і затримання злочинця, зниклого з місця злочину», «Перевірка алібі», «Встановлення свідків», «Встановлення потерпілих», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином», «Забезпечення можливої конфіскації майна» тощо.

Наступний етап розслідування вважається найбільш тривалим і значенням вважається найбільш об'ємним і вирішальним етапом кримінального провадження, що вимагає найповнішого використання криміналістичних методичних рекомендацій². Тактичні операції наступного етапу розслідування в цілому зумовлюють перевірочну й дослідницько-доказову спрямованість таких операцій, що пов'язано з нагальною потребою вирішення завдань даного етапу пізнання злочину. На наступному етапі можуть проводитися такі тактичні операції як «Встановлення співучас-

¹ Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. тр.: Ташкент: Ташкент. высш. школа МВД СССР, 1986. С. 32–33.

² Возгрин, И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 280–281.

ників злочину», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочином», «Забезпечення можливої конфіскації майна», «Подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що з набуттям чинності КПК України 2012 року його норми суттєво вплинуть на процесуальну періодизацію етапів розслідування. Так, зазнають певних змін етапи розслідування, якщо їх періодизацію ув'язувати з прийняттям певних процесуальних рішень. З огляду на це, на нашу думку, можна запропонувати дві моделі періодизації з умовними назвами: диференційована і синтезуюча. Перша включає в себе початковий і наступний етапи розслідування, у теперішньому їх розумінні. Як видається, початковий етап розпочинається з моменту занесення заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України) і завершується складанням повідомлення про підозру (ст. 276 КПК).

За КПК України 2012 року можлива й інша модель періодизації етапів розслідування, умовно названа синтезуюча. За цією моделлю два зазначені самостійні етапи об'єднуються в один, оскільки процес кримінального провадження розпочинається з повідомлення особі про підозру у випадках її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (ст. 208 КПК України) або при обранні до особи одного з передбачених законодавством запобіжних заходів (ст. 276 КПК України) і припиняється із закінченням досудового розслідування і внесенням прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей. Такого роду синтезуючий, інтеграційний етап об'єднує в собі всю сукупність завдань, які необхідно вирішити під час досудового розслідування, а також рекомендації з обрання оптимальних шляхів і засобів їх розв'язання.

Таким чином, в сучасних умовах важливим напрямком досліджень виступають проблеми подальшого розроблення стадійності кримінального провадження та їх впливу на формування тактико-криміналістичних комплексів під час досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних правопорушень. Чітке уявлення про стадійність кримінального провадження служить подальшому розвитку теорії криміналістики, удосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, судового розгляду матеріалів кримінального провадження, реалізації тактичних операцій та тактичних комбінацій, спрямованих на оптимізацію слідчої та судової діяльності.

Г. К. Авдеева, к.ю.н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Спеціальні знання широко використовуються в кримінальному судочинстві України, однак, на жаль, сторони кримінального провадження (сторона обвинувачення і сторона захисту) не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом їх застосування.

У 2017 р. в Україні в межах судової реформи набув чинності закон №2147-19¹, в якому законодавець намагався запровадити низку змін, спрямованих на забезпечення змагальності сторін у судочинстві.² В законі містяться норми, спрямовані на забезпечення рівності прав сторін у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, зокрема, сторонам надано право самостійно подавати докази, включаючи висновки експертів. Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України доповнено новелами, які регулюють порядок проведення експертизи не лише на підставі ухвали суду, а й на замовлення учасників провадження, а судові експертизи дозволено проводити окрім судових експертів спеціалізованих державних установ й іншим особам, які мають відповідні спеціальні знання.³ Такі ж зміни передбачалися й

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 48, ст. 436.

² Пояснювальна записка до Проекту закону України №6232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.

³ Див.: ч. 6 ст. 99 Господарського процесуального кодексу України, ч. 6 ст. 103 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 6 ст. 101 Кодексу адміністративно-

у першій редакції проекту даного закону щодо порядку залучення експерта у кримінальному процесі. Однак, на жаль, після другого читання проекту закону в його тексті з'явилися норми, запропоновані депутатом А. С. Лозовим, які, закріпили монополію державних спеціалізованих експертних установ на проведення всіх видів судових експертиз у кримінальному провадженні та позбавили можливості самостійного залучення експерта не лише адвокатів, а й слідчих і прокурорів, що є суттєвим обмеженням прав сторін на самостійне збирання доказів. Виключне право на залучення експерта за клопотанням сторін, визначення наявності підстав для проведення експертизи та кола експертних питань, обрання експерта на сьогодні має лише суд та слідчий суддя.¹ Це призвело до безпідставного обмеження прав сторін на вільний вибір найбільш кваліфікованого судового експерта (в т.ч. – приватного), підвищення рівня навантаження державних експертів та, як наслідок, збільшення і без того тривалих термінів (до 1 року і більше) проведення окремих видів судових експертиз.

Для припинення дії так званих «поправок Лозового» депутати Верховної Ради (ВР) України зареєстрували такі законопроекти: №7547 від 05.02.2018 (не прийнятий за результатами голосування 15.03.2018); № 8151 від 16.03.2018 (прийнятий за результатами голосування 22.03.2018), № 8116 від 14.03.2018 (16.05.2018 прийнятий в першому читанні) та № 8249 від 06.04.2018 (станом на 20.02.2019 у ВР України не розглядався). Загалом на сьогодні депутатам вдалося лише частково припинити дію «поправок Лозового» до статей 132, 184 та 234 КПК України, які незначно полегшили процес отримання дозволів на проведення процесуальних дій, однак монопольне право на обрання експертної установи та залучення експерта залишилось у слідчого судді і суду.²

Значно змінити систему регулювання судово-експертної діяльності запропоновано в Проекті закону № 6264 «Про судово-експертну діяль-

го судочинства України. - Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/paran2#n2>.

¹ Див.: ст. ст. 242, 243, 244, 332, 509 КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Згідно зі ст 243 КПК України «Експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження».

ність в Україні»¹ від 30.03.2017 та Проекті закону № 8223 «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів»² від 03.04.2018. Даними законопроектами запропоновано демонополізувати процеси призначення та проведення судових експертиз. Однак, на жаль, дані законопроекти передбачають створення Національної асоціації судових експертів України, якій пропонується надати монопольне право на присвоєння особі, яка має намір здійснювати судово-експертну діяльність, кваліфікації судового експерта, та монопольне право на видачу їй Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта. Обидва проекти містять низку положень, які протирічать один одному (в межах одного законопроекту). Зокрема, в ч. 3 ст. 1 Проекту № 8223 міститься визначення терміну «експерт» («експерт - особа, якій відповідно до вимог чинного законодавства доручено проведення судової експертизи»), а в ч. 16 тієї ж статті надано інше визначення того самого терміну («судовий експерт – особа, яка відповідає встановленим цим законом та іншими нормативно-правовими актами вимогам, пройшла спеціальну професійну підготовку, здала кваліфікаційний іспит та внесена до Єдиного реєстру судових експертів України»). Тобто, в ч. 3 ст. 1 Проекту № 8223 законотворці запропонували особам, які мають спеціальні знання, вільний доступ до професії експерта, а в ч. 16 тієї ж статті обмежили доступ до професії експерта особам, які не пройшли спеціальну професійну підготовку, не здали кваліфікаційний іспит та не внесені до Єдиного реєстру судових експертів України.

Вирішення частини зазначених проблем регулювання судово-експертної діяльності в Україні, які не відповідають змагальним засадам судочинства, є можливим у разі ухвалення ВР України проекту закону № 8249 від 06.04.2018³, яким пропонується припинити дію «поправок Лозового» щодо порядку залучення експерта. Зокрема, в даному законопроекті пропонується частину першу ст. 242 КПК України викласти в такій редакції: «1. Експертиза проводиться експертом за зверненням

¹ Проект Закону про судово-експертну діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469.

² Проект Закону про судову експертизу та самоврядування судових експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63780.

³ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури проведення експертиз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63818.

сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду...», абзац перший частини другої ст. 242 КПК України - в такій: «2. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи...», а статтю 243 – так: «1. Сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. 2. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової». Також в проекті закону № 8249 містяться пропозиції щодо змін і доповнень до Закону України «Про судову експертизу». Зокрема, пропонується скасувати монополію державних експертних установ на проведення всіх видів експертиз у кримінальному провадженні та повернути право недержавним експертам та іншим фахівцям на проведення таких експертиз (ст. 7 Закону).

З огляду на зазначене вважаємо за необхідне законодавчо закріпити «рівність сторін» (обвинувачення і захисту) у кримінальному провадженні, повернути їм право самостійно залучати обраного ними найбільш кваліфікованого експерта (в т.ч. – приватного) та легалізувати в кримінальному процесі проведення альтернативних експертиз (в т.ч. криміналістичних). Це наблизить законодавство України до законодавства країн-членів Європейського Союзу, дозволить реалізувати принцип змагальності сторін у судочинстві при наданні ними доказів, сприятиме підвищенню якості та наукового рівня експертних висновків в конкурентних умовах.

Г. М. Гетьман, к.ю.н., старший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПІЗНАВАЛЬНА СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ТА ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Моделювання особи невідомого злочинця є одним із різновидів моделювання, що використовується під час розслідування кримінального

провадження та являє собою складний процес, сутність якого полягає у створенні моделі особи невідомого злочинця та вивченню психологічних особливостей, властивостей та станів, що її характеризують, а також сприяє пошуку та встановленню злочинця.

Метод моделювання, як загальнонауковий метод, використовується майже в усіх наукових сферах. Важливою умовою його застосування є дослідження створюваних ідеальних (розумових) моделей за відсутності «об'єкта-оригіналу» (злочинця), що дозволяє зосередити увагу слідчих та залучених до розслідування по кримінальному провадженні спеціалістів на важливих особливостях побудованих психологічних моделей для перевірки чи отримання нового знання про злочинця.

Створення ідеальної моделі особи невідомого злочинця відбувається за допомогою побудови саме психологічного профілю такої особи.

Так, психологічний профіль особи невідомого злочинця – це ідеальна модель, що містить інформацію психологічного характеру, в тому числі про його поведінкові особливості, виявляє й визначає такі риси особи невідомого злочинця, що сприяє діагностиці останнього, його встановленню й виявленню та побудована відповідними спеціалістами у певних галузях знань (психологом, психіатром, криміналістом, сексопатологом тощо).

Безпосередньо, технологічний процес створення моделі особи невідомого злочинця охоплює низку певних операцій, серед яких: 1) виявлення інформації, необхідної для побудови моделі особи невідомого злочинця; 2) збір та фіксування інформації; 3) вивчення, аналіз та визначення необхідності використання такої інформації для побудови моделі; 4) побудова моделі особи невідомого злочинця; 5) вивчення, аналіз та дослідження побудованої моделі особи невідомого злочинця; 6) отримання нового знання про особу невідомого злочинця; 7) перевірка отриманих знань шляхом співставлення з реальною особою (тобто визначення кола підозрюваних).

При цьому виокремлення основної інформації передбачає в подальшому її систематизацію та утворення бази окремих фактів, що характеризують об'єкт моделювання – особу невідомого злочинця. У такому разі відбувається певна вибірка інформації, де окремі елементи мають співпадати та відповідати один одному, й у подальшому переноситися на об'єкт моделювання та об'єднувати сукупність властивостей особи невідомого злочинця.

Створення психологічного профілю особи невідомого злочинця базується на психологічній діагности, яка розробляє принципи, прийоми

та шляхи розпізнання, оцінки, виміру індивідуально-психологічних особливостей особи та структурно представлена такими теоріями: 1) загальна теорія психологічного виміру; 2) окремі теорії та методики виміру властивостей та поведінки особи; 3) теорії та методики оцінки (позатестова методика). В умовах сучасності поняття психологічної діагностики використовується, як: 1) синонім психологічного тестування; 2) як отримання відомостей про особу за допомогою проєктивних методик (а також їх розробка); 3) як теорія та практика оцінки психічного стану хворих за допомогою психологічних тестів.

Зокрема, розроблення психологічного профілю передбачає створення ідеальної моделі особи невідомого злочинця, яка дає можливість з'ясувати: 1) мотиви кримінальної поведінки (вчинення кримінального правопорушення, тобто задоволення злочинцем своїх потреб) – неприязнь, помста, користь та ін.; 2) інтелектуальні здібності особи невідомого злочинця; 3) вольові властивості особи невідомого злочинця (вольовий, рішучий, безініціативний); 4) агресивність; 5) спонтанність під час вчинення кримінального правопорушення. При цьому особливостями побудови психологічного профілю особи невідомого злочинця є те, що вони проводяться в межах конкретного кримінального провадження до призначення судово-психологічної експертизи.

Слід зазначити, що найбільш поширеними питання, що ставляться перед спеціалістом-профайлером під час побудови психологічного профілю особи невідомого злочинця є такі: 1) яким є психологічний профіль особи невідомого злочинця; 2) до якого психотипу належить особа невідомого злочинця; 3) які індивідуально-психологічні риси (характер, поведінка, тощо) притаманні особі невідомого злочинця; 4) які зовнішні ознаки найбільш характерні для осіб, які належать до цього психотипу; 5) чи можливо надати психологічну оцінку вчиненого злочину (та/або його приховування); 6) чи можливо відтворити психологічну картину вчиненого злочину.

Створення психологічного профілю особи невідомого злочинця та, зокрема, наповнення такої моделі інформативним масивом передбачає позаекспертну діагностику психічних станів та психічних властивостей особи невідомого злочинця не лише під час вчинення, а також до та після кримінального правопорушення. Причому такі поняття, як «психічний стан» та «психічні властивості» не є тотожними.

Так, психічні властивості – це категорія, що вказує на відому стійкість існуючих психічних проявів, що притаманні індивіду, на їх пере-

важність в його психічній діяльності, закріпленість та повторюваність у структурі особистості (тривожна недовірливість, емоційна лабільність, гіпертимність, інтро- або екстравертированість; психічні властивості – найбільш стійкі особливості особи, що постійно проявляються та забезпечують певний якісно-кількісний рівень поведінки та діяльності, типовий для певної особи; стійкі якості індивіда, що забезпечують типові для особи динаміку та рівень психічної діяльності та поведінки. Іншими словами, психічні властивості характеризують особу за її типовими поведінковими проявами відносно себе, інших людей, оточуючого світу та виявляються у стійких особливостях психіки.

У свою чергу під психічним станом розуміють один із можливих режимів життєдіяльності людини, який на психологічному рівні характеризується системою психологічних фільтрів, що забезпечують специфічне сприйняття оточуючого світу; цілісна реакція особи на зовнішні та внутрішні стимули, спрямована на досягнення корисного результату діяльності чи адаптаційного процесу. Причому психічний стан впливає на всі сторони поведінки та діяльності людини. Зокрема, психічні стани відображають характеристику психічної діяльності за певний період часу, виникають під впливом зовнішніх подразників та мають свою класифікацію: 1) гностичні (допитливість, здивування, сумніви, зацікавленість, зосередженість тощо); 2) емоційні (радість, сум, злість, образа, сум, страх, пристрасть тощо); 3) вольові (активність, рішучість, впевненість, неувважність, спокій). Для всіх психічних станів загальною є регуляторна функція, тобто такі процеси, як афекти та воля, виступають головним фактором у формуванні станів.

Теоретичні та методологічні складності вивчення психологічних станів зростають у зв'язку із тим, що психічний стан як системне явище характеризується багаторівневістю та багатокомпетентністю, поліфункціональністю проявів, що виявляється у широкому діапазоні проявів у вигляді різних відтінків та нюансів кожного стану, умисному маскуванні відмінностей між ними. Саме тому під час моделювання особи невідомого злочинця важливим є також з'ясування того, як така особа могла й сприймала жертву, діяння, що нею були вчинені, про що така особа могла думати, які мала прагнення, наміри, бажання, спонукання до вчинення певних дій та вибору жертви; чи перебувала особа невідомого злочинця у стані стресу, відчувала тривогу, який мала настрій, чи перебувала у стані фрустрації, емпатії, депресії, тобто з'ясування внутрішнього змісту її життя, що вказує на індивідуальність такої особи.

Н. В. Павлюк, к. ю. н., асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ФІКСАЦІЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМ 3D-ВІЗУАЛІЗАЦІЇ

Збирання та дослідження доказів є неодмінною складовою професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Нарівні з традиційними засобами виявлення, фіксації, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів та обстановки місця події в цілому можуть бути використані сучасні тривимірні цифрові технології й штучний інтелект, з метою поліпшення візуалізації та реконструкції картини злочину або окремих його епізодів за допомогою створення 3D-моделей.

Для криміналістів надзвичайно важливим може стати використання можливостей сегмента доповненої реальності, що стрімко розвивається, суть якої полягає в доповненні дійсності будь-якими віртуальними елементами, для вирішення поточних й перспективних завдань¹.

Нещодавні досягнення в галузі можливостей й доступності потужних технологій створення 3D-зображень стали все більш широко розповсюджуватися у вигляді систем 3D-візуалізації у практику боротьби зі злочинністю в якості науково-технічного засобу реконструкції місця події. Адаптація в криміналістичних цілях технологій лазерного сканування в гірничодобувній й геодезичній промисловості дозволяє зафіксувати та реконструювати в міліметрових деталях місце події, а революційні новітні системи дають можливість досліджувати сукупність цих даних слідчим, прокурорам, детективам, експертам, суддям. Численні корисні дані, такі як: визначення траєкторії польоту кулі, відображення слідів

¹ Белоус В. В. Информационные технологии: новая категория криминалистики или очередное «модное» увлечение? Криминалист первопечатный. 2014. № 8. С. 109.

крові, ідентифікація зброї тощо, відтепер можна передавати в тривимірному просторі, надаючи можливість для розкриття нової інформації шляхом реконструкції складних кримінальних сцен, що неможливо зробити належним чином за допомогою звичайних засобів та методів¹.

Використання технології лазерного сканування місцевості та об'єктів, у результаті якого виготовляється 3D-модель, дозволяє у кілька разів збільшити інформативність зібраних на місці події даних, надає наочну і зручну візуалізацію в тривимірному вигляді, що дозволяє досягти високої ілюстративної якості. На відміну від фото- та відеозображення 3D-модель має стереоскопічне зображення і можливість вільної зміни ракурсу під час перегляду. Отримані результати сканування можуть бути збережені на будь-якому цифровому носії й, при необхідності, дозволяють відтворити картину події, якою вона була на момент сканування². Цей метод відкриває нові можливості документування, візуалізації події злочину не тільки для слідчих, прокурорів, детективів, а й для експертів, оскільки, наприклад, дозволяє аналізувати (траєкторії, лінії візування, вимірювання довжини тощо). Результати сканування надають можливість: фіксації й подальшого відновлення місця злочину та події, що відбулася, з великою точністю; взаємодії з 3D моделлю місця події у реальному часі; демонстрації місця події у його первісному стані іншим учасникам кримінального провадження, які безпосередньо не були присутні під час проведення його огляду; використання в якості джерела доказової інформації для перегляду картини злочину в її початковому стані в суді, наприклад, з метою відтворення дій злочинця на місці події для учасників судового засідання.

Як видається, зміст розслідування будь-якого злочинного діяння полягає в тому, щоб у процесі його розслідування за допомогою криміналістичної техніки здійснити цілеспрямований пошук слідів, встановити причинно-наслідковий зв'язок між сукупністю цих слідів, а також предметами та процесами, що становлять суть події злочи-

¹ Raneri D. Enhancing forensic investigation through the use of modern three-dimensional (3D) imaging technologies for crime scene reconstruction. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2018. 30 Jan. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0450618.2018.1424245?journalCode=tajf20> (дата звернення: 02.03.2018).

² Bilous V. Там само. С. 97.

ну¹. У зв'язку з цим привертає увагу ще один продукт інноваційних технологій – портативна тривимірна система візуалізації для роботи з об'ємними слідами на місці злочину, що розроблена вченими громадського дослідницького Університету Пердью (Західний Лафает, США). Дана система розроблена для отримання точних тривимірних зображень слідів протекторів шин або слідів ніг (взуття) на ґрунті та снігу. Ця система являє собою альтернативу традиційним методам фіксації доказів: фотофіксації й виготовлення гіпсових зліпків. Система забезпечує більш точний результат, який можна отримати в реальному часі, враховуючи, що виготовлення гіпсових зліпків може займати до години часу. Для більшості взуття, яке було у використанні, характерним є наявність дуже невеликих тріщин та подряпини від зношування, вказана система дозволяє виявити та зафіксувати ці відмінні риси, які є ідентифікуючими в кожному конкретному випадку. Забезпечення точних даних про глибину сліду та ідентифікаційні ознаки об'єкта, що залишив слід, відбувається завдяки тому, що інформація кодується в світлодіодах, які проєктуються на поверхню снігу або ґрунту, Світло, що повертається назад до камери, містить попередньо закодовану інформацію. Портативний комп'ютер виконує необхідні обчислення для управління проєктором й камерою. Крім того, даний проєкт має потенціал для отримання тривимірних деталей відбитків².

Таким чином, засоби віртуальної реальності надають можливість: фактичного занурення в 3D простір й дослідження місця події у пошуках доказової інформації; досягнення високого рівня деталізації за участю людських персонажів; швидкого проведення фіксації об'єктів; неруйнівного методу отримання інформації; отримання високоточних даних; збереження доказової інформації протягом тривалого терміну і відтворення події злочину в будь-який момент часу.

¹ Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Сущность криминалистической техники. Теория та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць. Харків: Право, 2017. Вип. 17. С. 36.

² New portable, user-friendly crime-scene forensics tech will take high-resolution 3-D images of shoeprints, tire tracks in snow and soil. 01 November 2016. URL: <https://www.purdue.edu/newsroom/releases/2016/Q4/new-portable,-user-friendly-crime-scene-forensics> (дата звернення: 04.03.2018).

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ АЛГОРИТМІВ СЛІДЧИХ ДІЙ ЯК ЗАСОБІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На сьогодні в питаннях щодо впровадження алгоритмів слідчих дій у слідчу діяльність, існує декілька нагальних проблем, водночас також спостерігається недостатність рівня наукових розробок перед потребами практики. Зокрема, слідча практика потребує розширення наукових розробок щодо створення окремих видів алгоритмів дій учасників кримінального провадження. Зазначені чинники підтверджуються результатами опитування слідчих Харківської, Сумської, Полтавської областей. Разом з тим, у своїх відповідях вказані фахівці висловлюють й певні застереження, які, на їх думку, здатні нівелювати позитивну ідею впровадження алгоритмів слідчих дій у їх діяльність. Передусім йдеться про зменшення ролі творчого мислення слідчого особливо при розслідуванні нетипових злочинів, відсутність на сьогодні відповідного програмного забезпечення та практики його застосування.

Аналізуючи наведені застереження, вважаємо, що аргументи щодо нівелювання ролі творчих засад здійснення слідчої діяльності за рахунок впровадження алгоритмів слідчих дій є занадто перебільшеними, оскільки вміння використовувати з найбільшою ефективністю запропонований алгоритм і є реалізацією творчих здібностей того чи іншого слідчого. Слідчий у власній повсякденній діяльності стикається не лише із завданнями, які потребують творчих зусиль, пошуку нових шляхів, не відомих раніше, але значно частіше змушений розв'язувати завдання, які або завжди вирішуються однаково, прогнозовано або потребують вибору відповідного способу вирішення з числа відомих типових і застосування його до конкретного випадку. Водночас, не йдеться про повну формалізацію діяльності слідчого, а лише про окремі питання впровадження алгоритмів слідчих дій. Навіть з огляду на всеохоплюючу роль комп'ютерів, алгоритми залишаються лише засобом оптимізації слідчої ді-

яльності, стимулювання ділової активності слідчого, інструментом, що дозволяє підвищити його професійний та інтелектуальний рівень.

Слід зазначити, що в юридичній літературі існує декілька рівновідданих позицій з приводу впровадження алгоритмів слідчих дій у слідчу діяльність. Так, Белкін Р.С. наполягав, що слідчі, виховані на «типовій основі», перетворюються з мислячих людей у подібність роботів, начинених відповідними алгоритмами¹. Інші науковці, навпаки, вважають, що алгоритми слідчих дій ні в якому разі не призначені для того, щоб замінити індивідуальність та стиль мислення слідчого, тим більше, що при всьому бажанні нестандартне рішення в розслідуванні злочинів запрограмувати неможливо. «Їх метою, – наголошує В.А. Журавель, – є стимулювання ділової активності слідчого. Саме вони в різноманітних типових слідчих ситуаціях здатні забезпечити швидкість прийняття рішення з урахуванням усіх без виключення рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства. За їх допомогою розумова діяльність слідчого істотно полегшується, не втрачаючи при цьому своїх творчих засад»².

Дійсно, переважна більшість елементів поведінки слідчого, незалежно від рівня розумової активності, регулюється певними штампами, «автоматизмами», здобутими в результаті життєвого і професійного досвіду. Крім того, слідчий не в змозі уникнути одноманітної технічної роботи, зокрема, пов'язаної з неухильним дотриманням передбаченої законом процесуальної форми. У таких випадках криміналістичні алгоритми дозволяють методично виконувати всі необхідні процесуальні умови, досягати поставленої мети та істотно зекономити фізичні, психологічні ресурси слідчого, розвиваючи його алгоритмічне мислення. І навпаки, їх відсутність часто змушує слідчого діяти методом спроб і помилок, витрачаючи більше часу і зусиль³. З огляду на висловлене, можна зробити висновок, що евристичний підхід до вирішення завдань

¹ Белкин Р. С. Модное увлечение или новое слово в науке. / Р. С. Белкин, И. Е. Быховский, А. В. Дулов // Соц. законность. – 1987. – № 9. – С. 58.

² Журавель В. А. Проблеми формалізації слідчої діяльності / В. А. Журавель // Реформування судових і правоохоронних органів України : проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 травня 2010 р. / ред. колегія : В. В. Сташич (головн. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Одисей, 2010. – С. 356-357.

³ Шаталов А С Проблемы алгоритмизации расследования преступлений [Электронный ресурс] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. / А. С. Шаталов ; Московская академия МВД РФ. – М. : РГБ, 2003. – С. 244.

розслідування є сумісним з алгоритмічним, більше того, в різних ситуаціях один із них може відігравати основну роль, але вони завжди доповнюють один одного.

Необхідність запровадження ідей алгоритмізації у слідчу діяльність зумовлена також потребами підвищення ефективності слідчої діяльності, зменшення кількості нерозкритих кримінальних правопорушень за рахунок вмілого планування своєї діяльності, визначення оптимальної черговості слідчих дій, обрання необхідних тактичних прийомів¹. Вважаємо, що допомогти слідчим продуктивно користуватись узагальненими знаннями, прийомами, зменшити кількість помилок і упущень може активне використання засобів комп'ютерних технологій, зокрема, спеціалізованого програмного забезпечення.

Розглядаючи алгоритмізацію як позитивний вектор оптимізації слідчої діяльності, слід зазначити, що його реалізація суттєво гальмується за рахунок відсутності належного технічного забезпечення органів досудового розслідування, необхідних розробок відповідних алгоритмів і програм, а також рекомендацій щодо їх використання. Тому, більш активне використання засобів комп'ютерних технологій, зокрема, спеціалізованого програмного забезпечення, яке б мало вигляд навчальної програми для слідчих, зможе допомогти їм продуктивно користуватись узагальненими знаннями, збільшуючи ефективність власної діяльності.

¹ Якушин С. Ю. Вопросы криминалистической тактики в работе молодых следователей: мнения и комментарии / С. Ю. Якушин // Рос. следователь, 2012. – № 8. – С. 9.

СЕКЦІЯ № 7

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

П. Л. Фріс, д. ю. н., професор, завідувач кафедри кримінального права НН юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», завідувач навчально-наукової лабора-торії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса, Заслужений діяч науки і техніки України

КРИМІНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ І КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА

1. Концептуальною основою кримінально-правової політики є поняття «злочинне» та «незлочинне». Усі інші інститути – «криміналізація», «(де)криміналізація», «пеналізація», «(де)пеналізація» покликані лише визначати їх. При цьому слід мати на увазі, що в основі розуміння цих явищ перебуває кримінально-правова ідеологія, яка у свою чергу поділяється на позитивну яка «сповідується» основною частиною громадян, та негативну, яку слід позначати, як «кримінальна¹ кримінально-правова ідеологія», яку сповідує меншість населення, її маргіналізована частина. Однак, слід констатувати той факт, що ця негативна кримінально-правова ідеологія останнім часом проникає у ту частину населення яка, в принципі, сповідує позитивну кримінально-правову ідеологію. Це як злаякісна пухлина клітини якої мають здатність поширення в усьому організмі.

2. Як відомо, ідеологія являє собою організовану у систему сукупність ідей у формі соціально-економічних моделей, настанов, гасел, про-

¹ У подальшому ця ідеологія буде також визначатись як злочинна ідеологія.

грамних документів партій, філософських концепцій тощо. Говорячи про ідеологію, як правило, дослідники концентрують увагу на ідеології або суспільства у цілому, або крупних соціальних груп, як здійснюють реальний вплив на соціально-економічну та правову політику держави. При цьому практично не досліджувались питання впливу ідеології на кримінально-правову політику, на її формування та розвиток. Фактично не дослідженою залишається кримінально-правова правосвідомість та кримінально-правова ідеологія. У тих працях, які усе ж таки, так чи інакше, розглядають ці питання, об'єктом аналізу є правосвідомість та правова ідеологія правослухняних громадян. Практично мало дослідженою залишається кримінально-правова правосвідомість та кримінально-правова ідеологія злочинців. І це при тому, що вони являють собою достатньо велику соціальну групу, як володіє відповідними механізмами впливу на правову політику держави у цілому і кримінально-правову політику, зокрема.

3. Говорячи про злочинну ідеологію, слід вести мову про систему цінностей, установок по відношенню до оточуючого світу, своєї соціальної групи та себе самого. Виходячи з цього усю кримінальну ідеологію слід аналізувати під кутом зору системи цінностей та установок до:

- правослухняної частини суспільства (її норм співжиття, законодавства, моралі та т. ін);
- злочинного середовища у цілому та власного злочинного оточення (мікросоціальної групи під кутом зору системи цінностей та установок як середовища у цілому так і правил поведінки цінностей та установок, як підтримуються у мікросоціальній групі що у цілому утворюють кримінальну субкультуру).

4. Слід одразу зауважити, що злочинна ідеологія сама по собі є достатньо складним явищем. В першу чергу, так би мовити, на «загальнозлочинному» рівні, вона являє собою систему ідей, поглядів, моделей у сфері кримінального законодавства, які є бажаними для даної соціальної групи у цілому. Звичайно що вони пов'язані, у першу чергу, з послабленням кримінально-правової боротьби зі злочинністю (де)криміналізацією, (де)пеналізацією). Це є, так би мовити, «генеральна злочинна ідеологія». Однак злочинність, як відомо, не є однорідною, а складається зі злочинності різних видів. Так само виділяються і різні категорії злочинців. Зрозуміло, що їх погляди на кримінально-правову політику, на питання кримінально-правової відповідальності за вчинення тих чи інших злочинів можуть суттєво різнитися. Адже інтереси, а звідси і ідеї

у сфері кримінально-правової протидії, наприклад, тероризму будуть суттєво різнитись від ідей економічних злочинців, ідеї членів бандитських угруповань від ідей членів організованих груп що вчиняють злочини на основі національної чи расової нетерпимості і т. п. Звичайно так само буде різнитись і їх кримінально-правова ідеологія, будуть різнитись і їх бачення напрямків кримінально-правової політики.

Виходячи з цієї посилки можна вести мову про підтипи злочинної ідеології притаманні різним типам злочинців:

- антидержавна злочинна ідеологія;
- терористична ідеологія;
- злочинна білокомірцево-економічна ідеологія;
- бандитсько-зłodійська ідеологія;
- хуліганська ідеологія;

Зазначені підтипи злочинної ідеології виділені лише на загальному рівні в якості постановки проблеми.

Одночасно в середині окремих підтипів можна вести мову і про подальшу диференціацію (н-д, та сама терористична ідеологія може поділятися на ту, що реалізується на фундаменті національної, расової, етнічної нетерпимості та антидержавну; бандитсько-злочинна на чисто зłodійську, грабіжницько-розбійну та т. ін.). Слід зауважити, що можливо (і часто зустрічається) їх поєднання (н-д, антидержавна злочинна і терористична ідеології).

5. Сьогоднішня злочинність суттєво різниця від злочинності радянського періоду і т. зв. «буремних 90-х».

Якщо вести мову про злочинність в СРСР то вона, практично, не знала таких її типів як терористична злочинність, білокомірцево-економічна (звичайно зустрічались непоодинокі випадки вчинення злочинів такого типу, однак це не мало системного характеру, який спостерігається сьогодні). Не існувало і організованої злочинності як відносно масового соціально-кримінального, системно-структурного явища, що є сукупністю стійких, керованих злочинних формувань (груп, співтовариств) і лідерів злочинного середовища, що займаються вчиненням злочинів як промислом і створюють систему власної безпеки, засновану на використанні комплексу протиправних засобів та методів (корупції, насильства, погроз і т. ін.) і мають на меті досягнення влади в суспільстві, в тому числі політичній. При цьому слід згадати професора К. Є. Ігошева, який ще у середині 80 років зміг помітити її заростки і сформулювати завдання щодо боротьби з нею. Нажаль, соціально-політичні і економічні процеси, що

відбувались наприкінці ХХ, на початку ХХІ ст. ст. не тільки не загальмували зростання злочинності в країні, а відповідним чином стали її катализатором. Як наслідок злочинність зростала і одночасно її ідеологія усе більше проникала у суспільство. Одночасно відбувалась і трансформація злочинності яка усе більше стала проникати у легальний бізнес і, як наслідок, у політичні структури. Останнє – абсолютно зрозуміло, оскільки злочинність зацікавлена у створенні системи власного захисту і, у першу чергу, на законодавчому рівні.

Разом із проникненням в органи влади і управління відбувалось і поширення злочинної ідеології. Фактично можна стверджувати, що відбулось їх зараження кримінальною ідеологією. Механізми проникнення в органи державної влади та управління – різноманітні. Від лобіювання за допомогою корупційних механізмів прийняття вигідних нормативних документів, просування в ці органи підконтрольних осіб (шляхом фінансування їх виборчих перегонів, включення на «прохідні» місця у партійних списках та т. ін.), до особистого проникнення в ці структури. Усе це сприяє поширенню злочинної ідеології, яка стає чи не орієнтиром у законодавчій діяльності.

6. Навіть поверхневий аналіз ситуації дає підстави вважати, що злочинність здійснює відповідний вплив на кримінально-правову політику здійснюючи спроби переорієнтації державної кримінально-правової ідеології. І це є зрозумілим, оскільки саме вона є однією з зацікавлених сторін, її об'єктом.

Звичайно дослідити механізми впливу є надзвичайно складно – вони скриті за «сім'ю печатками». Ми можемо судити про наявність таких впливів лише по опосередкованих даних якими, у тому числі, можуть бути норми законів про кримінальну відповідальність, що приймаються законодавцем. Зміст цих законів визначає кримінально-правова ідеологія злочинців.

Найбільш ефективним методом оцінки є використання старого принципу *cui prodest* (кому вигідно). Якщо пропустити через цей фільтр ряд прийнятих законів, внесених та відхилених законопроектів то ситуація стає сумною. Не бажаючи наражатись на можливі звинувачення в наклепі не будемо їх називати. Згадаємо лише славнозвісний «Закон Савченко» та наслідки його прийняття... Кожен досвідчений правник-криміналіст може назвати не один такий документ. Як правило такі «законодавчі ініціативи» в сфері кримінального законодавства прикриваються гаслами боротьби за демократію, за права людини та т. ін., а по суті мають на меті

так чи інакше задовольнити інтереси злочинного середовища, «проштовхнути» в КК елементи злочинної ідеології.

Ситуація свідчить про необхідність створення відповідного фільтру для законопроектів на що вже неодноразово наголошували вчені-криміналісти. При цьому слід зазначити, що в основі законодавчої роботи в галузі кримінального законодавства повинна знаходитись концепція кримінально-правової політики, що затверджена на законодавчому рівні. Її розробка повинна бути здійснена з на базі кримінально-правової ідеології українського суспільства з врахуванням національного менталітету українського народу.

І. В. Козич, к.ю.н., доцент, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса

ДЕЯКІ ДУМКИ З ПРИВОДУ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Кримінальний кодекс України, завдяки багаторічному «ямковому» ремонту, на сьогодні явно не відповідає сутності поняття «кодекс». Хоча б така його ознака, як внутрішня цілісність, повністю втратила своє змістове наповнення внаслідок необдуманих, несистемних, нерідко обумовлених політичною доцільністю¹, змін як до Загальної, так і до Особливої частини. В умовах реалізації кримінально-правової політики назріла нагальна потреба рекодифікації кримінального законодавства.

Однак така рекодифікація неможлива без розробки загальної концепції, у якій були б відображені уніфіковані тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, які б відображали функції,

¹ Чим можна пояснити той факт, що для притягнення до кримінальної відповідальності за крадіжку необхідне викрадення майна на суму близько 200 грн., а за незаконну порубку лісу – заподіяння шкоди на суму близько 2 млн. грн.?

методи та завдання кримінально-правової політики в цілому. Хотілося б висловити ряд власних міркувань з приводу можливого реформування законодавства про кримінальну відповідальність.

Використання іншомовних слів у законодавстві, на мою думку, виправдане лише в тому випадку, коли український мовний арсенал не має змоги передати певне поняття чи явище. Незважаючи на модні тенденції називати сирник чізкейком, притримуюся позиції, що термін «карний» більш притаманний для назви майбутнього кодифікованого акту. Аргументи на користь того, що «карний» відображатиме каральну сутність, в той час як «кримінальний» у більшій мірі спрямований не на кару, а на визначення злочинності діянь, спростовуються практикою застосування «кримінального» кодексу в радянську епоху: назва в жодній мірі не заважала реалізовувати карально-репресивну політику тоталітарної держави. В той же час, скільки ми б не говорили про «відновлюючу», ресоціалізаційну роль сучасного кримінального законодавства, кара в будь-якому випадку буде входити у мету застосування примусових заходів у відповідь на вчинення кримінального правопорушення.

Загальні принципи побудови наступного закону про кримінальну відповідальність. Відмова від заідеологізованого поняття «суспільна безпека»; уніфікація однакових за своєю сутністю діянь (приміром вилучення -надцяти крадіжок, що відрізняються виключно предметом); використання об'єкту кримінального правопорушення тільки з метою впорядкування правопорушень. З останньої тези випливає, на перший погляд, доволі крामольна пропозиція: вилучити об'єкт злочину з структури складу злочину (у світовій практиці, крім пострадянських держав, поняття об'єкту злочину відсутнє як складова *corpus delicti*) і формально ліквідувати т.зв. багатооб'єктні діяння. Приміром, за хуліганство, поєднане з опором, особа нестиме відповідальність за сукупністю двох діянь, передбачених різними нормами: хуліганство + опір. Така «однооб'єктна» (термін умовний, оскільки пропонується вилучення об'єкта з структури складу злочину) побудова норм зніме чимало питань кваліфікації, особливо стосовно конкуренції норм, і сприятиме однаковому застосуванню карного законодавства.

Крім того, треба уникати надмірної деталізації норм, яка викликає необхідність постійних змін, доповнень і уточнень. Зокрема, в кримінальному законодавстві однієї з держав Європи існує єдина екологічна норма: порушення норм екологічного законодавства, що спричинило заподіяння шкоди навколишньому середовищу чи життю або здоров'ю

людей або створило реальну загрозу такого заподіяння. Цікава практика, чи не так? Жодних подальших змін в карній кодекс, достатньо тільки визначити розмір шкоди (див. далі) і маємо уніфіковану норму, яка характеризуватиметься стабільністю і ефективністю. Не має значення, чи це лісові ресурси, чи водні, чи земельні тощо – будь-яке заподіяння шкоди (певного визначеного розміру) довікля тягне застосування цієї норми карного кодексу.

Коло джерел кримінального права: монізм, дуалізм чи плюралізм;

Плюралізм. Однак виключно на рівні закону. Не можуть підзаконні акти вирішувати питання про зміст і обсяг питань, що впливають на кваліфікацію діяння як злочину. Крім того, треба повернутися обличчям до судової правотворчості і визначити вимоги до судового прецеденту як джерела права. Мав змогу спілкуватися з величезною кількістю практичних працівників, які категорично проти прецеденту. Однак, коли заходить мова про конкретне правопорушення, відповідь у всіх приблизно однакова: та поглянь в судову практику, чого ти мордуєшся?

Поєднання матеріальних і процесуальних норм в одному акті є близьким до ідеалу, однак на сьогодні відсутнє серйозне теоретико-ідеологічне підґрунтя руйнування існуючої системи матеріальних і процесуальних галузей. В майбутньому – чому б ні?

Співвідношення кримінальних та адміністративних правопорушень. Виходячи з того, що адміністративні і кримінальні правопорушення в своїй більшості мають однакову правову природу, пропонується ліквідувати адміністративні правопорушення та об'єднати їх в межах єдиного карного кодексу (чи, як доволі вдало пропонують фахівці Львівського форуму кримінальної юстиції – Кодексу публічних правопорушень).

Критерієм їх розмежування повинна стати т.зв. матриця шкоди: до певного рівня – провини (колишні адмінправопорушення), при більшому розмірі заподіяної шкоди – кримінальні проступки, при найбільшому – злочини. Процедурно: контролюючі органи (чи спеціально уповноважений орган, створений в межах адміністративно-територіальної одиниці) розглядають і «карають» провини, мирові судді – кримінальні проступки, загальні суди – злочини.

Покарання, його види та система покарань. Конкретні санкції у нормах можна було б формулювати у вигляді абсолютно визначених штрафних одиниць (наприклад – 1000 ш.о.) – тим самим здійснити законодавчу диференціацію кримінальної відповідальності. Далі суд при

розгляді конкретного діяння здійснює індивідуалізацію відповідальності (рухаючи санкцію вправо-вліво по шкалі штрафних одиниць, враховуючи при цьому пом'якшуючі чи обтяжуючі обставини, особу винного і т.д.) і призначає остаточне покарання – наприклад, 850 ш.о. А в Загальній частині вказана шкала покарань: наприклад, 10 ш.о. дорівнює 1 день позбавлення волі, чи 2 дні обмеження волі і т.д. Суд на основі цього призначає конкретний вид і розмір покарання.

І на завершення. Принципи криміналізації/декриміналізації, пеналізації/ депеналізації не повинні міститися в кримінальному кодексі. Вони повинні бути прийняті і узгоджені на рівні розробки Концепції реформування законодавства про кримінальну відповідальність.

І. Б. Медицький, к. ю. н., доцент, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КАТЕГОРІЯ «НАСЛІДКИ ЗЛОЧИННОСТІ» У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ: ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ

Сучасна кримінологічна література послуговується категорією «соціальні наслідки злочинності», розуміючи, при цьому, її неоднаково – і у якості синоніму терміну «ціна», «збиток», «втрати», чи надаючи їй самостійного значення. Ототожнення зазначених вище категорій відбувається або шляхом широкого тлумачення поняття «ціна» злочинності, або шляхом звуження терміну «соціальні наслідки». У першому випадку, до змісту «ціни» злочинності включається уся сукупність фактично заподіяної шкоди, яку змушені «віддавати», «оплачувати» держава, суспільство, громадяни, тобто те, що вони неминуче втрачають через існування злочинності. У другому випадку науковці звужують зміст соціальних наслідків злочинності до того обсягу шкоди, який може бути визначений, обчислений та підрахований¹.

¹ Афанасьєва О. Р. «Цена» преступности и проблемы ее исчисления. Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. 2012. № 5. С. 11.

Одні фахівці під наслідками злочинності розуміють шкідливі і небезпечні соціальні зміни, які виникають як результат вчинення окремих злочинів, а також існування злочинності як масового явища. Інші трактують досліджуване явище більш широко та розуміють його як «реальну шкоду, що заподіюється злочинністю, яка полягає у сукупності причинно пов'язаних із злочинними діями прямих та непрямих, безпосередніх та опосередкованих негативних змін (втрати, збитки і т.д.), яким, у кінцевому рахунку, піддаються соціальні (економічні, моральні, правові і ін.) цінності, а також сукупність економічних та інших витрат суспільства, пов'язаних із організацією боротьби зі злочинністю та профілактикою злочинів¹. Варто погодитися із позицією М. М. Бабаєва та В. Є. Квашиса, які вважають термін «ціна злочинності» ідентичним поняттю «соціальні наслідки злочинності» лише у одному розумінні. У такому значенні вони «обидва відображають увесь об'єм соціальних деструкцій, викликаних злочинним діями: економічних, політичних, організаційних, психологічних, моральних і т.д.»²

В. В. Лунєєв визначає наслідки злочинності як величезну сукупну шкоду, спричинявану суспільним відносинам³.

З позиції Р. А. Сабітова, під наслідками злочинності необхідно вважати сумарну соціальну та несоціальну, пряму і непрямую шкоду, яку завдає злочинність⁴.

Г. А. Аванесов трактує соціальні наслідки злочинності як реальну шкоду (збитки, втрати), спричинявану злочинністю державі та суспільству. При цьому учений наполягає на тому, що поняття «наслідки» виступає найбільш узагальненим і, відповідно, охоплює поняття «збиток», «шкоду», «втрати» і т.д., які позначають шкоду для об'єкту захисту – суспільства, його членів, економіки держави, ідеології і т.д.⁵

С. В. Бородін оцінює наслідки злочинності як ознаку (властивість), частину, результат злочинності у цілому. Як ознака (властивість) злочин-

¹ Бабаєв М. М. Цена преступности: проблемы теории и практики. Российский криминологический взгляд. 2009. №2. С. 246.

² Бабаєв М. М., Квашис В. Е. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы. Научный портал МВД России. 2010. №1(9). С. 4.

³ Лунєєв В. В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. Государство и право. 2009. №1. С. 37.

⁴ Сабитов Р. А. Криминологические проблемы исследования последствий преступности. Юридическая наука и правоохранительная практика. 2014. №4(30). С. 80.

⁵ Аванесов Г. А. Криминология. 2-е изд. перераб. и доп. М. : Акад. МВД СССР, 1984. С. 178–179.

ності наслідки характеризуються суспільною небезпекою та протиправністю, що дає можливість виокремити їх серед інших наслідків людської життєдіяльності. Як частина злочинності наслідки виступають її складовим елементом, нерозривно пов'язаним із діями (бездіяльністю) злочинців. Як результат злочинності наслідки демонструють її підсумок, який свідчить про розміри завданої суспільству та громадянам шкоди¹.

Розглядаючи соціальні наслідки злочинності у широкому змісті, А. Л. Сітковський включає у це поняття не тільки шкоду, зумовлену злочинністю, але і всі вимушені затрати суспільства з метою запобігання правопорушенням, здійснення боротьби зі злочинами, мінімізації спричиненого ними збитку і т.д.²

До соціальних наслідків злочинності В. Д. Малков відносить реальну шкоду, спричинявану злочинністю суспільним відносинам, яка полягає у сукупності негативних наслідків у результаті вчинення злочинів, а також у економічних та інших витратах суспільства, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю³.

На думку О. Р. Афанасьєвої, соціальні наслідки злочинності – це «соціально-правове, історично мінливе явище, що являє собою неусувну сукупну реальну шкоду, спричинявану злочинністю у зв'язку із вчиненням злочинів та організацією протидії злочинності особою, суспільством і державою»⁴.

Підтримуємо висловлену у літературі тезу про необхідність різної кримінологічної оцінки понять «наслідки» та «ціна» злочинності, які слід співвідносити між собою як загальне та одиничне. Буквальне розуміння «ціни», як вартості того чи іншого товару, вираженої у грошових одиницях, передбачає, що вона обумовлюється та взаємно погоджується сторонами відносин у добровільному порядку. Умови щодо взаємності та добровільності при переході товару навряд чи можна сприйняти у відносинах

¹ Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы [Текст] : монография / гл. ред. В. Н. Кудрявцев ; Академия наук [АН] СССР. Институт государства и права. Москва : Наука, 1990. С. 61.

² Ситковский А. Л. Преступления против собственности и их социальные последствия. Человек: преступление и наказание. 2008. №3. С. 165.

³ Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. Д. Малкова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2008. С. 45.

⁴ Афанасьева О. Р. Социальные последствия преступности: понятие, признаки, показатели. Общество и право. 2013. №3(45). С. 185.

«злочинець↔жертва», коли правоохоронюваним благам та інтересам завдається шкода протиправним (агресивно-насильницьким, обманно-шахрайським чи іншим) та виключно одностороннім способом.

Остаточно пропонуємо підтримати використання у науковому обігові саме категорії «наслідків» злочинності як відповідного родового поняття (яке охоплює собою ціну, збитки, втрати, витрати, затрати); що є доволі різними й при цьому конкретними, здатними торкатися чисельних сфер життєдіяльності людей (політичні, економічні, фізичні, медичні, моральні, психологічні, сімейні, виробничі, технічні, організаційні, військові, наукові та інші наслідки). Наслідками злочинності слід вважати *абсолютну сукупність підсумкових змін, переважно негативного змісту, генерованих злочинністю для держави, суспільства, особистості фактом свого існування та розвитку (безпосередні наслідки); а також затрати на організацію боротьби зі злочинністю та запобігання злочинним проявам (опосередковані наслідки).*

Уявляється також можливим частково відійти від домінуючої у сучасній кримінологічній науці позиції фактичного ототожнення наслідків злочинності виключно із негативом, із шкодою (реальною, величезною, неусувною), адже виклик, кинутий суспільству злочинністю самим своїм фактом існування, детермінує і появу чинників нейтрального/позитивного характеру. Злочинність, нарівні із такими явищами глобального характеру як війни, стихійні лиха, економічні реформи і т.д., можна вважати каталізатором нових процесів та явищ у суспільстві. Вони, безперечно, є похідними від первинних наслідків – негативних змін та деформацій, наслідками так би мовити другого порядку, але їх наявність теж присутня. До прикладу, політика держави у сфері протидії контрабанді товарів може і повинна включати заходи, спрямовані на посилення конкурентоспроможності та якості діяльності вітчизняного виробника (за рахунок економічних преференцій, пільг у оподаткуванні, створенні робочих місць і т.д.). Необхідність протидіяти тому чи іншому виду злочинності (у тому числі засобами кримінально-правового впливу) вимагає внесення, з метою удосконалення, відповідних змін до чинного законодавства; стабільна та динамічна зміна будь-якого закону буде і повинна відігравати роль загальної превенції.

Ю. І. Микитин, к. ю. н., доцент, науковий співробітник навчально-наукової лабораторія дослідження проблем політики у сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, Заслужений юрист України

НОВЕЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІДНОВНОГО ПІДХОДУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Тривалий час деталізоване регулювання основ впровадження медіації як основної форми відновного правосуддя для країн-членів Ради Європи здійснювалося Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи № R (99) 19 від 15 вересня 1999 р. «Про медіацію у кримінальних справах».¹ Безумовно, відновний підхід має суттєвий вплив на європейську кримінально-процесуальну політику. Однак, з часом, виникла необхідність його оновлення, модернізації. Так, 3 жовтня 2018 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв рекомендацію CM/Rec(2018)8 «Про відновне правосуддя в кримінальних справах».² Зазначена рекомендація заснована на Рекомендації № R (99) 19 від 15 вересня 1999 р., доповнює і розвиває її положення, не скасовуючи чинності згаданої рекомендації. Фактично Рекомендація CM/Rec(2018)8 від 3 жовтня 2018 р. стала нормативним доповненням, що покликане «влити свіжу кров» у європейську кримінально-процесуальну політику щодо відновного підходу.

Традиційно, її положення направлені на заохочення держав-членів до розробки та використання відновного правосуддя у національних системах кримінальної юстиції. Основна місія цього європейського акту – сприяння використанню стандартів відновного правосуддя в контексті кримінального процесу, і прагнення захистити права і потреби його учас-

¹ Рекомендація Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» № R(99)19 від 15 вересня 1999р./Відновне правосуддя в Україні: Спецвипуск. 2005. С. 53-56.

² Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. Adopted by the Committee of Ministers on 3 October 2018 at the 1326th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://vmsz.nl/wp-content/uploads/2018/10/Aanbeveling-Europa-3-oktober-2018-restorative-justice-in-criminal-matters.pdf> (дата звернення 31.03.2019).

ників, а також покликана заохочувати розвиток інноваційних відновних підходів.

Структурно Рекомендація CM/Rec(2018)8 від 3 жовтня 2018 р. складається з преамбули і додатку до неї, який містить 7 розділів і 67 пунктів.

Варто звернути увагу, що вона виділяє загальні принципи організації відновного правосуддя, а також принципи ввідного підходу, поділяючи їх на основні та інші основні принципи.

До першої групи належать:

- активна участь сторін у вирішенні конфлікту, зумовленого злочином (принцип участі зацікавлених сторін);
- орієнтація, у першу чергу, на усунення шкоди, завданої злочином як людині так і суспільству загалом (принцип відновлення).

Другу групу включають:

- добровільність;
- дорадчий, шанобливий діалог, заснований на рівній турботі про потреби та інтереси залучених осіб;
- процедурна справедливість;
- спільне формування договору на основі консенсусу;
- зосередження на репарації, реінтеграції та досягненні взаєморозуміння та недопустимість побудови системи переваги інтересів котроїсь із сторін;
- конфіденційність;
- загальнодоступність;
- автономія органів відновного правосуддя у межах системи кримінальної юстиції із збереженням балансу їхніх повноважень.

Правовою основою відновного правосуддя в рамках кримінального процесу є необхідність створення чіткої нормативної бази країнами-членами Ради Європи. Особливо важливо підкреслити, що дана Рекомендація акцентує увагу на необхідності розробки політики у цій сфері, яка має стосуватися процедури перенаправлення справ для відновного правосуддя і розгляду кримінальних проваджень, які пов'язані з ним.

Окрему увагу варто звернути на те, що положення Рекомендації CM/Rec(2018)8 від 3 жовтня 2018 р. закликають використовувати принципи та відновний підхід ширше, поза межами конкретного кримінального провадження, а саме:

- між громадянами і поліцейськими;
- ув'язненими і тюремними працівниками;
- персоналом в органах судової влади або органах кримінальної юстиції, а також для побудови відносин у середині система криміналь-

ної юстиції; між співробітниками поліції та членами громади; серед ув'язнених; між ув'язненими та їхніми сім'ями; або між ув'язненими та тюремними працівниками.

Висновки:

1) модернізація відновного підходу у європейській кримінально-процесуальній політиці відбулося на основі Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи СМ/Rec(2018)8 від 3 жовтня 2018 р.;

2) основним інструментом реалізації відновного підходу залишається медіація, але акценти зміщено на необхідність ширшого сприйняття загально-філософського спрямування через відновне правосуддя як комплексне явище, процес, вектор правового мислення;

3) відновний підхід розглядається не тільки як процедура у межах кримінального процесу у європейських країнах, а як універсальний специфічний інструмент побудови відносин поза межами конкретного кримінального провадження між суб'єктами кримінально-процесуальної політики (на рівні правозастосування і правовиконання).

О. Ю. Петечел, к. ю. н., доцент, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

БУЛІНГ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Активні зміни в політичній, економічній, соціальній сферах людської життєдіяльності, інтенсивна інформатизація та компютеризація суспільних відносин призводить водночас і до підвищення рівня агресивності та конфліктності у міжособистісних відносинах. Недоліки та прорахунки в побудові таких відносин яскраво проявляються першочергово у шкільному середовищі та побудові міжособистісних відносин учнівської молоді. Останнім часом можемо спостерігати активне збільшення кількості випадків проявів насильства (фізичного чи психологічного) у навчальних закладах. Особливого розповсюдження набувають випадки систематичного та довготривалого негативного впливу учнів один на одного, в тому числі із залученням великої кількості учасників. В психологічній та пе-

дагогічній літературі таке явище отримало назву «булінг», а сьогодні це поняття стало визнаним міжнародним терміном. Булінг як негативне явище вивчалось в першу чергу з точки зору психології та педагогіки. І лише від недовго на це явище почали звертати увагу юристи. Це зумовлено в першу чергу активністю розвитку цього негативного явища, збільшення небезпеки впливу негативних наслідків для подальшого соціально-психологічного розвитку молоді особи. Все частіше в соціальних мережах поширюються відео з випадками відкритого фізичного насильства учнів один до одного за участю великої кількості спостерігачів. Саме тому необхідність всебічного дослідження явища булінгу, визначення його ознак, особливостей дій учасників процесу, розробка та впровадження ефективних заходів запобігання даному явищу, належне законодавче забезпечення системи запобігання булінгу зумовлює актуальність даної проблематики. Сьогодні в Україні вперше проблема булінгу отримала законодавче «визнання» із закріпленням поняття булінгу, ознак цього явища, визначення заходів запобігання та суб'єктів запобігання, а також відповідальності за булінг. 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року №2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Однак вказані зміни не розв'язали усіх проблем та питань, пов'язаних з цим явищем, законодавче регулювання повинно удосконалюватися та розвиватися для максимального запобігання булінгу. Шкільне насильство (психологічне та фізичне) завжди було предметом особливої уваги науковців різних сфер. Булінг як явище почало досліджуватись з 70-х років XX століття. Одним із засновників даного напрямку досліджень є шведський психолог Ден Ольвеус. В подальшому його думку розвивали вчені з США, Австралії, Норвегії, Швеції, Великої Британії, Німеччини, України та ін.

В першу чергу варто відзначити, що окрім терміну «булінг» для позначення даного явища вживаються терміни «цькування», «третирування». Так, згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови в переносному значенні цькувати – це переслідувати кого-небудь різними нападами, наклепами і т. ін., знущатися з когось; підмовляти до ворожих дій, підбурювати проти когось. Відповідно до вищезазначеного Словника третирувати – це виявляти зневагу до когочь, поводитися безцеремонно, не рахуватися з кимось.

Варто відзначити, що в Україні немає однозначності щодо вживання терміну «булінг» та його змісту. Так, в первинній редакції Закону №2657-

VIII пропонувалося вживати термін «булінг» наступного змісту: булінг, тобто моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення. Однак в ході подальшого обговорення та врахування позицій експертних установ було прийнято рішення про вживання терміну «булінг» разом з терміном «цькування». Так, згідно прийнятим Законом булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Дослівно булінг від англ. *Bulling, bully* – хуліган, забіяка, задира, грубіян. На думку Губко А. А. булінг – це специфічна соціальна ситуація, яка виникає в групі та заснована на порушеннях у соціальних стосунках, яка передбачає специфічну групову динаміку (з перерозподілом ролей, статусів, групових норм, цінностей) та ситуацію, в якій, прямо чи побічно, задіяні всі члени колективу. Абсалямova К. З. та Луценко О. Л. визначає булінг як умисну поведінку, що не носить характеру самозахисту і не санкціонована нормативно-правовими актами держави, тривале фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) відносно індивіда, і яке відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання замлужити авторитет).

На думку Д. Ольвеуса явище булінгу носить колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. Явище булінгу включає три важливі компоненти: булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні дії; булінг є явищем довготривалим та ситематичним; булінг характеризується нерівністю влади або сили. Явище булінгу має колективний характер і передбачає участь певної кількості учасників. В рольовій структурі булінгу виділяють агресора (булер, хуліган), жертву та спостерігачів. Агресор може бути як активним (самостійно вчиняти дії, створювати сиртуації домінування над іншими) так і пасивними (підбурувати інших до активних дій, ініціювання процесу залякування, ігнорування чи ізоляції). Жертви ж можуть бути провокаційними (спричиняти негативні реакції оточуючих) та пасивними (схильні проявляти тривогу та хвилювання у незвичних ситуаціях). Спостерігачі є обовязковими учасниками

булінгу, оскільки саме на них повинні вплинути результати булінгу для самоствердження та самовираження агресора у відповідній групі, встановлення лідерських позицій чи досягнення певних ділей у групі. Вони можуть нейтрально-байдуже ставитися до ситуації, позитивно або негативно сприймати ситуацію булінгу. Д. Ольвеус називає чотири обставини, що сприяють поширенню булінгу: 1) соціальне наслідування (успішні дії агресора заохочують інших до подібних дій); 2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій (демонстрація іспішності за прояв агресивної поведінки зменшує власні заборони відносно участі в агресивних атаках); 3) дифузія відповідальності; 4) повторюваність атак. Л. Ольвеус виділяє прямий (приймає форму явного, фізичного контакту, в якому на жертву відкрито напали) та непрямий (соціальна ізоляція, навмисне виключення з діяльності) булінг. Губко А. А. виділяє фізичну (умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень) та психологічну (словесні образи або погрози, переслідування, залякування, створення напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи до жертви) форми булінгу.

Проведений узагальнений аналіз підходів до класифікації булінгу дозволяє виділити наступні його види:

1. Фізичний булінг (дії агресивного характеру (побиття, штовхання, стусани, удари, побої)).

2. Соціальний булінг (створення напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть вчителів чи персоналу школи, до жертви, бойкот, ізоляція, переслідування).

3. Вербальний булінг (погрози, приниження, насміхання, ворожа міміка та жестикуляція, образливі прізвиська).

4. Економічний булінг (відбирання грошей і речей, пошкодження особистого майна).

5. Сексуальний булінг (принизливі жести, жарти сексуального характеру, змушування до певних негативних дій, зйомки в переодягальнях).

6. Кібербулінг (розсилання повідомлень, зображень, фото-, відеоматеріалів агресивного та образливого характеру, зламування паролю до особистих поштових скриньок чи акаунтів, пошкодження персональних даних, агресивна поведінка в чатах, соціальних мережах, а також за допомогою мобільного зв'язку).

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, к. ю. н., доцент, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ»

Вдосконалення правового статусу суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин є важливим напрямом оптимізації кримінально-виконавчої політики. При цьому, виокремлюють дві групи піднапрямів оптимізації кримінально-виконавчої політики у цій сфері: 1) ті, що стосуються правового статусу персоналу органів та установ виконання покарань (далі – УВП); 2) ті, що стосуються правового статусу засуджених¹.

З метою встановлення векторів удосконалення правового статусу персоналу органів та установ виконання покарань, необхідно спершу визначитися з поняттям «персонал органів та УВП», що дозволить окреслити коло осіб, що охоплюється цією категорією.

Питанню стандартів діяльності персоналу інституцій виконання покарань присвячені окремі норми, а подекуди і розділи, у всіх міжнародних нормативних актах, які регулюють соціальні норми у сфері здійснення кримінального правосуддя та виконання покарань різних видів та щодо певних соціальних груп (неповнолітні, жінки, інваліди, засуджені з хронічними захворюваннями тощо). Починаючи з Мінімальних стандартних правил ООН поводження з в'язнями 1955 року завершуючи так званими «Правилами Мандели» 2015 року. Тобто нормотворчість у цій сфері налічує більш ніж шістьдесят років².

¹ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 285.

² Калашник Н. С. Персонал в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби: від кримінально-виконавчої установи до пробації (міжнародні вимоги та бачення в Україні). Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. 2016. № 1 (11). С. 26.

Розглядаючи національний рівень закріплення правового статусу персоналу органів та УВП, доречно навести позицію О. Г. Колба, який влучно зауважив той факт, що у Виправно-трудовому кодексі України персоналу органів та установ виконання покарань відводилася окрема глава 24 «Персонал органів і установ виконання покарань», а у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) про персонал не йдеться взагалі. Усі ці питання регулюються спеціальним Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу»¹. Більше того, названий Закон містить багато відсилочних норм до, насамперед, Закону України «Про Національну поліцію», що часто унеможливає його застосування на практиці.

У самому Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» розділ III присвячений персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України)².

Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» до персоналу ДКВС України належать особи рядового і начальницького складу, спеціалісти, які не мають спеціальних звань, та інші працівники, які працюють за трудовими договорами в ДКВС України.

Як слушно підкреслюють В. В. Василевич та Я. О. Ліховицький, у ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», застосовано формальний підхід, а саме – у цій правовій нормі перераховані тільки види персоналу ДКВС України, але не дано визначення цього поняття, що має вирішальне значення при визначенні соціально-правової природи цих осіб та їх потенційних можливостей у боротьбі із злочинністю³, а тому необхідно проаналізувати наукові підходи до визначення поняття «персоналу органів та установ виконання покарань», що, як зазначалося вище, дозволить у подальшому сформулювати напрями удосконалення їх правового статусу.

Свого часу А. О. Галай, досліджуючи організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання пока-

¹ Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. С. 13.

² Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 29.03.2019).

³ Василевич В., Ліховицький Я. Персонал органів та установ виконання покарань як об'єкт кримінально-виконавчої діяльності та наукових досліджень. Історико-правовий часопис. 2017. № 1 (9). С. 92.

рання, розумів «персонал установ виконання покарання» як постійний кадровий склад працівників установ виконання покарання, що включає в себе різні категорії, які виконують конкретно поставлені функції (завдання), спрямовані на реалізацію цілей виконання покарання та користуються у зв'язку з цим державними гарантіями забезпечення ефективної діяльності¹.

В. Г. Павлов персонал Державної пенітенціарної служби України визначає як сукупність працівників, які займають відповідні посади у структурі ДКВС України, відповідно до штатного розкладу, мають спеціальні звання, спеціалісти, які не мають спеціальних звань, та інші працівники, які працюють за трудовими договорами, володіють моральними та діловими якостями, що дозволяють їм виконувати завдання з виконання кримінальних покарань, користуються певними соціальними пільгами, мають певні трудові та політичні обмеження, що зазначені у чинному законодавстві².

Є. Ю. Бараш наводить таке розширене теоретичне визначення поняття «персонал ДКВС України»: персонал ДКВС України – це сукупність осіб, які обіймають відповідно до штатного розкладу посади у структурі відповідних органів, підприємств, установ та організацій ДКВС України, мають спеціальні звання (або працюють за трудовим договором (контрактом)), володіють моральними та діловими якостями, відповідною мотивацією та необхідними здібностями, що дозволяють їм на професійній основі забезпечувати реалізацію завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, і які у зв'язку з цим користуються певними правами, обов'язками та гарантіями працівників ДКВС України³.

Водночас науковець наголошує на можливості уточнити (надати звужене практичне визначення) положення ч. 1 ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», яку пропонує викласти в наступній редакції: «До персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України належать особи, які на підставі укладеного трудового договору (контракту) обіймають посади в органах, підпри-

¹ Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: дис. ... канд юрид. наук. Київ, 2003. С. 35.

² Павлов В. Г. Поняття персоналу Державної пенітенціарної служби України та засади його діяльності. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. 3 (6). С. 199.

³ Бараш Є. Ю. Персонал Державної кримінально-виконавчої служби: поняття та структура. Право і безпека. 2010. №4 (36). С. 77-78.

емствах, установах та організаціях Державної кримінально-виконавчої служби України». Таке визначення, на його погляд, більш чітко відображає сутність персоналу¹.

І. С. Яковець та Ю. О. Новосад пропонують наступне визначення поняття «персонал органів та установ виконання покарань» – це фізичні особи, які на добровільній основі, з урахуванням визначених у законі кваліфікаційних та інших вимог і принципів діяльності, професійної, психологічної, моральної та іншої готовності, здатні ефективно працювати у відповідних підрозділах Державної кримінально-виконавчої служби України та реалізувати у повній мірі закріплені у кримінально-виконавчому законодавстві завдання, а також належним чином виконувати інші обов'язки, що витікають з їх правового статусу, при державному гарантуванні їх діяльності².

З огляду на існуючі в літературі наукові позиції, керуючись нормами Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також враховуючи місце органів та УВП у системі суб'єктів реалізації кримінально-виконавчої політики, можна дати наступне визначення поняття «персонал органів та УВП», яке потрібно закріпити у КВК України.

Так, персонал органів та УВП – це колектив працівників, що складається із сукупності осіб 1) рядового та начальницького складу; 2) спеціалістів, які не мають спеціального звання та 3) інших працівників, які працюють за трудовими договорами в ДКВС України, які придатні за станом здоров'я та віком здійснювати професійну діяльність у ДКВС України та покликані реалізовувати кримінально-виконавчу політику держави.

Більше того, доцільно у КВК України передбачити права та обов'язки персоналу органів та УВП, а також гарантії у сфері забезпечення їх соціально-правового захисту. Це є логічно і справедливо, оскільки врегулююню правового статус засуджених присвячена окрема глава 2 КВК України, а про правовий статус іншої сторони кримінально-виконавчих правовідносин – персоналу органів та УВП у КВК України нічого не згадується.

¹ Бараш Є. Ю. Персонал Державної кримінально-виконавчої служби: поняття та структура. Право і безпека. 2010. № 4 (36). С. 78.

² Яковець І., Новосад Ю. Про зміст поняття «персонал органів та установ виконання покарання» та його системоутворюючі ознаки. Історико-правовий часопис. 2017. № 1 (9). С. 121.

В. В. Шпіляревич, к.ю.н., науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ВІДМІННИХ ВІД ПОКАРАННЯ, ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У різних державах світу законодавче регулювання заходів кримінально-правового характеру є неоднаковим. Це пояснюється тим, що розробка чи вдосконалення кримінального законодавства конкретної держави здійснюється з урахуванням особливостей власної правової системи та моделі кримінально-правового впливу. Так, згідно положень Кримінального кодексу Литовської Республіки (далі – КК Литовської Республіки) від 26 вересня 2000 року усі заходи кримінально-правового характеру поділяються на¹:

1) заходи покарання (Глава VII, ст. ст. 41–53): для осіб, які вчинили злочин: позбавлення публічних права, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, обмеження волі, арешт, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі; для осіб, які вчинили кримінальний проступок: позбавлення публічних прав, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, обмеження волі, арешт; для юридичних осіб: штраф, обмеження діяльності юридичної особи, ліквідація юридичної особи;

2) заходи кримінального впливу (Глава IX, ст. ст. 67–74).

3) примусове лікування (Глава X, ч. ч. 1, 2 ст. 76);

4) примусові медичні заходи (Глава X, ч. 3 ст. 76, Глава XIV, ч. ч. 1–6 ст. 98);

¹ Уголовный кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 года № VIII-1968. URL:<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107737,100107749,100108098>

text.

5) передача під опіку і нагляд родичів чи інших осіб з обов'язковим лікарським наглядом (Глава XIV, ч. 7 ст. 98);

б) заходи виховного впливу на неповнолітніх (Глава XI ст. ст. 82–89).

А зараз більш детально про правову природу заходів кримінально-правового характеру, відмінних від покарання, передбачених КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року.

1. Заходи кримінального впливу (Глава IX, ст. ст. 67–74) – це заходи, які повинні допомогти досягнути цілі покарання. Зокрема, згідно положень ч. ч. 2, 3 ст. 67 КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року заходами карального впливу є¹:

а) заборона користуватися спеціальним правом (правом керувати дорожнім, водним чи повітряним транспортом; правом володіти і носити зброю; правом на полювання; правом на рибальство тощо);

б) відшкодування заподіяної шкоди;

в) безоплатні роботи, які виконуються у державних чи недержавних установах і організаціях охорони здоров'я, опіки і піклування виключно зі згоди винного;

г) вклад у фонд осіб, потерпілих від злочину, який здійснюється у строк, встановлений судом;

г) конфіскація майна, яка може бути призначена виключно поряд із покаранням.

2. Примусове лікування (Глава X, ч. ч. 1, 2 ст. 76) – це захід, який може бути застосований до особи у разі звільнення її від покарання у зв'язку із тим, що вона до чи після винесення обвинувального вироку захворіла на тяжку невиліковну хворобу.

3. Примусові медичні заходи (Глава X, ч. 3 ст. 76, Глава XIV, ч. ч. 1–6 ст. 98) – це заходи, що застосовуються до особи, яка визнана судом неосудною чи обмежено осудною, а також до особи, яка після вчинення суспільно небезпечного діяння чи винесення обвинувального вироку захворіла на психічну хворобу.

Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року суд може застосувати до зазначених вище осіб наступні примусові медичні заходи²:

¹ Уголовный кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 года № VIII-1968. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107737,100107749,100108098>.

² Там само.

- а) амбулаторний нагляд в умовах первинного нагляду за психічним здоров'ям;
- б) стаціонарний нагляд в умовах звичайного нагляду за психічним здоров'ям;
- в) стаціонарний нагляд в умовах посиленого нагляду за психічним здоров'ям;
- г) стаціонарний нагляд в умовах суворого нагляду за психічним здоров'ям.

Примусові медичні заходи застосовуються до відповідної особи до того часу, поки вона не одужає або поки не покращиться її психічний стан і таким чином вона перестане бути небезпечною.

Якщо особа, яка після вчинення суспільно небезпечного діяння чи винесення обвинувального вироку захворіла на психічну хворобу і до неї суд застосував примусові медичні заходи, одужає, вона може бути відправлена судом для подальшого відбування покарання.

4. Передача під опіку і нагляд родичів чи інших осіб з обов'язковим лікарським наглядом (Глава XIV, ч. 7 ст. 98) – це захід, який може бути застосований судом до особи у разі, якщо відпала потреба у подальшому застосуванні до неї примусових медичних заходів або якщо суд прийняв рішення про припинення застосування до неї таких заходів.

5. Заходи виховного впливу на неповнолітніх (Глава XI ст. ст. 82–89) – це заходи, які застосовуються до неповнолітнього, що вчинив кримінальний проступок, і можуть бути застосовані до неповнолітнього, який вчинив злочин, у разі звільнення його від кримінальної відповідальності чи покарання. Зокрема, ч. 1 ст. 82 КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року передбачаються такі види заходів виховного впливу на неповнолітніх¹:

- а) попередження;
- б) відшкодування заподіяної шкоди;
- в) безоплатні роботи виховного характеру;
- г) передача під нагляд і опіку родичів або інших фізичних і юридичних осіб, на які покладено обов'язок піклуватися про дітей;
- г) обмеження дозвілля;
- д) направлення у спеціальний виховний заклад.

¹ Уголовный кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 года № VIII-1968. URL:<http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107737,100107749,100108098>.

Примусові заходи виховного характеру, регламентовані ч. 1 ст. 82 КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року, є вичерпними і до неповнолітнього може бути одночасно застосовано судом не більше трьох їх видів.

Таким чином, підводячи підсумки з усього вище наведеного, слід зазначити, що основним завданням реалізації заходів безпеки, передбачених КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року, є забезпечення ефективного кримінально-правового впливу на злочинність та досягнення тих цілей, які стоять перед кримінально-правовою політикою відповідної держави.

С. В. Кадук, к.ю.н., науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСОБИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАТУРНИХ КОЛЕКЦІЙ

Беззаперечним є те, що раціональна організація кримінально-процесуальної діяльності, а також функціонування судово-експертних установ у сучасних умовах процесу диференціації і інтеграції науки нероздільно пов'язі з наступним покращенням якості інформаційного забезпечення наукових досліджень і своєчасним впровадженням у судочинну та експертну практику новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

Вирішення завдань організації та ефективного пошуку інформації за умов значної кількості її джерел в сучасних умовах неможливе без застосування комп'ютерних технологій. Одним з основних напрямів впровадження комп'ютерних технологій у слідчу та експертну діяльність є створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем. Усе це повністю стосується і облікової діяльності щодо організації функціонування криміналістично-довідкових, зокрема, натурних колекцій. Сьогодні облікова діяльність базується на використанні сучасних досягнень у сфері телекомунікаційних та комп'ютерних технологій. Саме ці технології надають реальну можливість передачі облікової інформації миттєво на

будь-які відстані, виключаючи її втрату чи спотворення, поєднувати окремі обліки в автоматизовані інформаційні системи та інтегровані банки даних, в автоматичному режимі аналізувати інформацію і виявляти зв'язки між певними об'єктами.

На початку 70-х років почалися інтенсивні дослідження щодо оптимізації правової довідково-інформаційної служби. З самого початку вони пов'язувалися з використанням електронно-обчислювальної техніки, з автоматизацією. Спеціалісти в цій галузі запевняли, що використання електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) дозволить підвищити оперативність правового інформаційного обслуговування, звільнить співробітників довідкових відділів і груп від ручного збирання інформації і зосередить їх зусилля на дослідженні важливих теоретичних і практичних проблем юридичної науки .

Фонди довідкової літератури і натурних колекцій на цьому етапі вдосконалення інформаційного забезпечення склали основу АПС загальноекспертного призначення (передусім інформація про теорії, методи судової експертизи, наукові публікації тощо). Мали місце спроби максимально повно і точно узагальнити інформацію про об'єкти судових експертиз (зокрема натурних колекцій-зразків) у вигляді описань їх ознак і властивостей. Наприклад, співробітниками групи автотехнічних досліджень провідних експертних установ МВС та Мінюсту паралельно розроблювалось програмне забезпечення для автоматизованого пошуку моделей транспортних засобів за слідами протекторів шин і частинами освітлювальних приладів. База даних охоплювала відомості про 200 моделей і модифікації транспортних засобів, 86 моделей шин, 100 зовнішніх світло-сигнальних приладів.

Доцільність створення АПС, які містять зображення об'єктів натурних колекцій (АПС натурних колекцій) зумовлена: різноманітністю об'єктів судових експертиз; необхідністю забезпечення зручності для зберігання інформації; потребою забезпечення обміну інформаційним фондом між різними експертними установами; швидкістю отримання необхідної інформації про об'єкт.

Після запиту щодо певної сукупності ознак експерт має можливість отримати відеозображення з претендентів (розсіювачів) на дисплеї, оскільки крім закодованої інформації про кожен розсіювач зберігається і його цифрове відеозображення в полі 256x256, отримане за допомогою відеокамери. Наступне звуження кола претендентів може бути досягнуте шляхом порівняльного аналізу їх відеозображень порівняно з частинка-

ми, наданими на експертизу. Відеозображення може бути роздруковане разом з іншою необхідною інформацією про розсіювач.

Розроблена в цей спосіб АПС може істотно допомогти під час дослідження частин полімерних розсіювачів ТЗ у будь-якій лабораторії, укомплектованій мінімальним набором вимірювальних засобів, ІЧ-спектрометром навіть за відсутності натурних колекцій полімерних розсіювачів.

У системі НДЕКЦ МВС створена локальна інформаційна база про особливості конструкцій ВП, обставини їх застосування і рівень спеціальних знань злочинців у вибуховій справі на основі колекції речових доказів, вилучених з місць вибухів. При введенні інформації експертові можуть бути запропоновані текстова і графічна «підказки».

У цій же системі експертної служби МВС, поряд із натурною колекцією куль і гільз та інформаційною картотекою, даний вид довідково-допоміжного обліку також здійснюється використанням автоматизованих інформаційних систем. Такі системи називаються автоматизовані балістичні інформаційні системи (АБІС).

У системі з АБІС вже частково функціонує, оскільки знаходиться на стадії завершення розробки, АПС «Зброя» – автоматизована інформаційно-пошукова система, що містить відомості про різні види вогнепальної зброї. Вона призначена для швидкого пошуку необхідної інформації в процесі вирішення криміналістичною експертизою питання щодо належності наданого на дослідження предмета до певного виду (моделі) вогнепальної зброї. Ця система дозволяє: отримати інформацію за такими видами вогнепальної зброї, як: автоматичні пістолети, револьвери, пістолети-кулемети, автомати, гвинтівки, кулемети, гладкоствольна зброя, старовинна ручна вогнепальна зброя, гранатомети, переносні ракетні комплекси. Також система призначена вибирати зброю за складними критеріями, сортувати інформацію за будь-яким параметром, редагувати її.

У систему внесений довідник сертифікованої зброї. У ній в достатній кількості відображено іноземну наукову літературу та довідникові матеріали від виробників зброї. Особлива увага в новій версії системи відводиться якості зображень зброї. На певні зразки в базі даних зберігаються 8-10 зображень (вигляд справа і зліва, маркування, зброя в розібраному вигляді, зріз затвора, дульний зріз). Зображення дозволяє детально розглянути будь-які елементи конструкції зброї.

У експертно-криміналістичних відділах використовується АПС “Взуття”, що містить близько 600 зображень верху і підшви взуття. Спочатку в експертному підрозділі формувалася картотека фотознімків різного взуття, а оскільки з часом об’єм її значно зріс, та відповідно, збільшився час, що витрачається на встановлення зовнішнього вигляду взуття з малюнком підшви, подібним до виявленого на місці події. Це зумовило створення автоматизованої бази даних, у яку через сканер були введені фотозображення взуття.

АПС “Взуття” так побудована, що експертові для безпосереднього користування ЕОМ не вимагається спеціальної підготовки, оскільки вся необхідна інформація (функція “підказка”) міститься в програмі.

Підсистемою АПС “Взуття” згодом стане активно розроблювана інтерактивна база даних щодо відбитків підшви на ґрунті. У комплекті підсистеми є картотека з більш ніж 300 видів взуття (підшва і зовнішній вигляд), що включає як вербальний кодований опис, так і відтворення безпосереднього зображення з необхідним ступенем детальності. У процесі роботи з системою користувач має можливість безпосереднього перегляду бази даних і ведення власної картотеки, а також пошуку і встановлення конкретного зразка, що є в нього, за ключовими позиціями опису. Зображення знайденого типу взуття (як підшви, так і загального вигляду) може бути видане в графічному режимі.

Крім вищенаведеного, у системі експертних установ МВС також створені та функціонують наступні АПС: «Марка» про зразки лакофарбових матеріалів; «Снаряд» про вітчизняні боєприпаси до артилерійських систем малого калібру; «Заряд» про вітчизняні промислові вибухові речовини; «Детонатор» про вітчизняні засоби ініціювання зарядів вибухових речовин. Усе більшого значення набувають електронні каталоги та довідники (у вигляді спеціалізованих комп’ютерних програм «Патрон», «Пістолети», «Револьвери», «Passport» та ін., а також програм загального призначення – енциклопедії зброї тощо).

Новітня інформаційна технологія, належне фінансування і цілеспрямоване об’єднання зусиль усіх експертних служб дозволить: якісно змінити інформаційне забезпечення і взаємодію підрозділів експертно-криміналістичної служби; значно автоматизувати працю експертів; інтегрувати автоматизацію інформаційно-пошукової системи криміналістичного призначення; обмінюватися інформацією через систему передачі даних з підрозділами МВС та іншими правоохоронними органами, а також через НБ Інтерполу – з експертними системами інших країн.

С. М. Круль, к.ю.н., науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗБОЇВ

В будь-якій галузі людської діяльності об'єктивно складається деяка сукупність фактичних обставин, між якими існує певний (причинний, тимчасовий, просторовий чи інший) зв'язок, що утворює цілісну систему елементів, яку називають ситуацією. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає ситуацію як сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей.

Розслідування такого кримінального правопорушення як розбої здійснюється в конкретних умовах часу, за сукупністю певних умов та обставин об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які опинилися у сфері кримінального судочинства, і під дією інших, інколи невідомими для слідчого факторів. Ця складна система взаємодій утворює в результаті ту конкретну обстановку, в якій діють слідчий та інші суб'єкти, які беруть участь в процесі розслідування розбоїв.

В криміналістиці, як науці, традиційно вважають, що слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики сформувалася в 1967 році. А перше визначення цього поняття дав О. Н. Колісніченко. Дане визначення зводилось до того, що ситуацію слід розуміти як положення, що склалося на певний момент розслідування злочину. Хоча про слідчу ситуацію, її значення для розслідування, необхідність її обліку для ефективного використання криміналістичних рекомендацій Р. С. Белкін неодноразово, починаючи з 1959 р., згадував у своїх роботах. Ним відзначалися ситуаційний характер роботи з доказами і прояву закономірностей, «керуючих» цією діяльністю, розглядалися деякі аспекти проблеми слідчої ситуації, важливі для з'ясування співвідношення понять організації і методики розслідування.

Починаючи з кінця 70-х років ХХ століття в криміналістиці значна увага приділяється вивченню проблеми слідчих ситуацій. Ситуації, що

складаються при розслідуванні злочинів загалом, прийнято називати слідчими.

Так, Селіванов Н. А. під слідчою ситуацією розуміє «суму значущої для розслідування інформації». Белкін Р. С. визначає слідчу ситуацію як «сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто ту обстановку, в якій протікає процес доведення». Колесніченко А. Н. включає в слідчу ситуацію «певне положення в розслідуванні злочину, яке характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу». Шиканов В. І. слідчу ситуацію визначає, як сукупність даних, що характеризують обстановку, у якій слідчому слід діяти.

Басв О. Я. ще в 1985 році розглядав слідчу ситуацію, як категорію криміналістики, яка представляє собою модель *реальної обстановки* розслідування злочинів, що характеризує: а) особливості прояву закономірностей виникнення і збереження інформації, пов'язаної з готуванням, вчиненням і прихованням злочинів, і можливостей її переробки і використання слідчим при розслідуванні криміналістично визначених видів злочинів; б) сутність потенційного конфлікту між інтересами слідчого й осіб, тим чи іншим чином причетних до розслідування злочинів, і зв'язані з цим види і форми їх протидії слідчому у встановленні істини при розслідуванні, а також дії слідчого по подоланню цієї протидії.

Слідчу ситуацію можна визначити як сукупність об'єктивно утворюючих в процесі розслідування злочинів умов, що утворюють реальну обстановку на певний момент розслідування, яка ставить перед слідчим проблему вибору (відповідної тактичної операції), подальших дій і прийняття конкретних тактичних рішень. В даному випадку для економії часу та більшої ефективності особі яка проводить розслідування розбоїв, необхідно використовувати певне інформаційно-довідкове забезпечення (Наприклад, використання певних видів обліків чи комп'ютерних систем в залежності від слідчої ситуації).

Р. С. Белкін вважав, що «слідча ситуація відноситься до числа понять криміналістичної тактики і вже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці. ... Для того щоб бути використаними у криміналістичній методиці, слідчі ситуації мають потребувати типізації, тому що конкретні окремі методики розраховані саме на типові слідчі ситуації, подібно тому, як вони враховують типові слідчі версії...».

Варто погодитись з В. Ю. Шепітьком який виділяє ситуації окремих слідчих дій, він зазначає, що в загальній проблемі слідчої ситуації варто

розрізняти ситуації, що характеризують розслідування в цілому, і такі, котрі виникають при проведенні окремих слідчих дій.

М. П. Яблоков у роботі, спеціально присвяченій слідчим ситуаціям у методиці розслідування, виділяє *слідчі ситуації*, що визначають зовнішню і внутрішню обстановку якого-небудь моменту, фрагмента (етапу) розслідування і *пропонує їх іменувати ситуаціями розслідування або стратегічними слідчими ситуаціями*, а серед найбільш важливих методичних основ систематизації слідчих ситуацій указує типовість, інформаційну складність і повноцінність, ступінь психологічної напруженості.

Аналіз криміналістичної та іншої літератури дає можливість дійти висновку, що сутність слідчої ситуації виявляється в кількох основних аспектах:

1) криміналістична сутність слідчих ситуацій виявляється в специфіці обстановки і стану розслідування в процесі їх формування, розвитку і вирішення;

2) правовий аспект полягає в тому, що слідча ситуація розвивається і складається в рамках, установлених чинним законодавством (матеріальним і процесуальним) при відповідному рівні сформованих відносин;

3) інформаційно-довідковий аспект полягає в тому, що всяка ситуація (в тому числі слідча) представляється у вигляді сприйнятої слідчим сукупності даних, що характеризують стан і обстановку розслідування, використовуваних для оцінки і моделювання як слідчих ситуацій, так і засобів їх вирішення відповідними методами, інформаційно-довідковим забезпеченням тощо.

Викладене дозволяє визначити слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов розслідування, яке характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу сприйнятих, оцінюваних і використовуваних слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних цілей розслідування.

Зважаючи на це, саме пізнання фактів та обставин, що утворюють обстановку, в якій діє слідчий, тобто слідчої ситуації, що склалася на конкретний момент розслідування розбоїв, дозволяє визначити завдання, які потребують свого першочергового й подальшого вирішення, обрати види процесуальних дій, послідовність і тактику їх проведення.

СЕКЦІЯ № 8 ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ ІНШИХ ЮРИДИЧНИХ УСТАНОВ ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

В. П. Ємельянов, д. ю. н., професор,
професор кафедри кримінально-право-
вих дисциплін Харківського національ-
ного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УСУНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПЛУТАНИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Термінологічні неточності у КК України породжують проблеми та суперечливості у правозастосовній практиці. Однією з таких термінологічних плутанин є вказівка у низці статей Особливої частини КК на осіб, дії чи погрози щодо яких з метою спонування потерпілого до певної поведінки чи помсти йому за щось прирівнюються до дій чи погроз на адресу самого потерпілого. Справа в тому, що у цих випадках без будь-якої на це необхідності у статтях КК використовуються різні за обсягом і колом осіб поняття: «близькі родичі», «родичі», «близькі» («близькі особи»), «інші особи». Ніяким чином жодний з вказаних термінів в кримінальному законі не визначений. Але визначений в законі зовсім інший термін – «члени сім'ї чи близькі родичі особи» (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України). Цей термін з початку дії КК України 2001 р. мав відношення лише до тих осіб, які згідно з КК не підлягають кримінальній відповідальності за відмову давати показання чи за заздалегідь не обіцяне приховування злочину (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396), однак останнім часом з'явився також у нових редакціях статей про статеві злочини (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156) та у знов прийнятих статтях, спрямованих на захист журналістів (статті 345¹, 347¹, 348¹). При цьому незрозуміло яким чином останній термін співвідноситься з усіма попередніми та яким з попередніх термінів охоплюються поняття «члени сім'ї».

Ще більш незрозумілим є те, що у статтях закону, які встановлюють відповідальність за однотипні діяння, містяться різні з вказаних термі-

нів. Так, у статтях, які встановлюють відповідальність за злочини проти здоров'я, в якості кваліфікуючих ознак передбачено: умисне тяжке тілесне ушкодження з метою залякування потерпілого або *інших осіб* (ч. 2 ст. 121), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з метою залякування потерпілого або його *родичів* (ч. 2 ст. 122), побої і мордування з метою залякування потерпілого чи його *близьких* (ч. 2 ст. 126).

Далі. Згідно зі ст. 350 КК погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, карається як у випадку вчинення цих дій проти вказаних осіб, так і щодо їх *близьких*. Тоді як погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345), державного чи громадського діяча (ст. 346), судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377), захисника чи представника особи (ст. 398) караються, якщо вони спрямовані проти названих осіб або їх *близьких родичів*. Постає питання: чому близькі вказаних у статтях 345, 346, 377 і 398 КК осіб виявилися менш захищеними, ніж близькі службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок?

Також неможливо зрозуміти, чому протидія законній господарській діяльності (ст. 206) чи примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280) караються при вчиненні передбачених у цих статтях дій як проти потерпілого, так і його *близьких*, а примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355) чи вимагання у всіх його формах та видах (у КК вісім складів вимагання: один загальний – ст. 189 та сім спеціальних – ст. 308, 312, 313, ч. 4 ст. 354, ст. 357, ч. 3 ст. 368, ст. 410) буде мати місце у випадку вчинення зазначених дій лише проти потерпілого або його *близьких родичів*? Враховуючи те, що в КК України 1960 р. у загальних складах «вимагательства» (статті 86-2, 144) існував термін «близькі особи», ця законодавча новела, яка відбулася у КК 2001 р. означає декриміналізацію багатьох найнебезпечніших діянь за рахунок звуження кола охоронюваних кримінальним законом близьких потерпілому осіб. Таку новелу не можна вважати доцільною, бо вона по суті є «подарунком для злочинців», оскільки злочинцям не становить труднощів визначити тих близьких для потерпілого осіб, котрі не належать до близьких родичів, але погрози щодо яких не менш значні для потерпілого.

Але, на жаль, саме термін «близькі родичі» частіше за все має місце у статтях Особливої частини чинного КК України. Він безпосередньо має місце у 17 статтях: п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 154, статті 189, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 355, 377, 378, 379, 386, 398, 399, 400. До того ж по-

трібно додати сім спеціальних складів вимагання, в яких мається на увазі саме цей термін. При цьому двічі використовується термін «родичі» (ч. 2 ст. 122, ст. 147), шість разів термін «близькі» або «близькі особи» (ч. 2 ст. 126, статті 206, 280, частини 1, 2 і 3 ст. 350), двічі поняття «інші особи» (ч. 2 ст. 121, ст. 127) та у сімох випадках має місце термін «близькі родичі чи члени сім'ї» (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, статті 345¹, 347¹, 348¹, ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396).

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне позбавити КК України цієї термінологічної плутанини та залишити у статтях, що передбачають відповідальність за посягання не тільки на потерпілого, але й на близьких йому осіб, з усіх вказаних понять одне оптимальне. Найбільш вдалим та апробованим як вітчизняним, так і зарубіжним кримінальним законодавством є термін «близькі» («близькі особи»).

Що ж стосується поняття «близькі родичі або члени сім'ї», то його використання є доречним лише у випадках, коли йдеться про осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності за відмову давати показання чи за задалегідь не обіцяне приховування злочину (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396), та у випадках, коли спеціальним суб'єктом злочину є близький родич або член сім'ї (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156).

А. О. Бабич, юрист приватного підприємства «Агрофірма «Славутич», аспірант відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ У КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Останнім часом серед науковців підвищується інтерес як до багатьох новел, інститутів, проблем кримінальної відповідальності у цілому, так і до теоретичних конструкцій, які сформувалися в історії кримінального права, проте не дістали нормативного закріплення в законодавстві України про кримінальну відповідальність.

Зокрема, у межах кримінально-правових досліджень окремої уваги заслуговує актуальне протягом тривалого часу питання належного теоретичного обґрунтування, законодавчого закріплення та кваліфікації участі декількох осіб у вчиненні необережного злочину. Серед науковців така проблема є більш відомою як вчення про «concursum incautus» або «необережне співзаподіяння». Сучасна вітчизняна доктрина таку ситуацію визнає дискусійною і достатніх теоретичних вирішень для її розв'язання ще не запропонувала.

У світі кримінально-правова оцінка випадків необережного заподіяння шкоди декількома особами у результаті їх взаємопов'язаних дій (бездіяльності) визначається одним із таких способів: або охопленням необережного співзаподіяння рамками співучасті (Франція, Італія, Польща, Швеція, Данія, Індонезія, Бельгія, Сомалі, Єгипет, Кенія, Японія і т.д.), або створенням самостійного кримінально-правового інституту (Китай, Іран, Сан-Марино), або відсутністю регламентації необережного співзаподіяння і вирішенням вказаного питання на загальних підставах, коли кожен із співзаподіювачів має нести самостійну кримінальну відповідальність за окремий злочин (Україна).

Зокрема, інститут співучасті у КК Японії охоплює співучасть за необережної форми вини¹. У ст. 60 КК цієї країни виконавцями злочину визнаються дві або більше особи, які спільно вчинили злочин. Статті 61 і 62 КК Японії містять визначення підбурювача і пособника відповідно. Таким чином, не вказуючи на необхідність вчинення умисного злочину співучасниками, законодавець фактично допускає дії співучасників і в необережних злочинах.

Аналогічне положення міститься в ст. 4 КК Швеції, згідно з яким кожен співучасник має бути засуджений відповідно до його умислу або необережності, що відносяться до нього»². КК Польщі у ст. 20 також передбачає положення, коли кожен із учасників у вчиненні забороненого діяння підлягає відповідальності у межах свого умислу або неумисної вини незалежно від відповідальності інших співучасників³. На основі вказаних норм зрозуміло, що співучасть допускається і в неумисних злочинах.

¹ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография. М.: Юрлитинформ, 2009. С. 89.

² Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев ; пер. С. С. Беляева. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 320 с.

³ Уголовный кодекс Польши: с изм. и доп. на 1 авг. 2001 г. / науч. ред. А. И. Лукашова, Н. Ф. Кузнецова; Пер. с пол. Д. А. Барилевич. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.

На відміну від попередніх прикладів, у деяких країнах передбачено оцінку необережного співзаподіяння як окремого явища.

Для прикладу, відповідно до ст. 73 КК Сан-Марино «Співучасть і співзаподіяння» всі особи, що брали участь будь-яким способом у вчиненні умисного злочину, піддаються покаранню, встановленому для цього виду злочинів. У разі ненавмисного злочину, коли наявність складу злочину визначається виходячи з об'єктивно взаємопов'язаної поведінки кількох осіб, будь-який співзаподіювач злочину піддається покаранню, встановленому для цього виду злочинів. Стаття 75 КК цієї ж країни встановлює, що суддя оцінює міру участі в злочині кожного співучасника або співзаподіювача з метою застосування покарання відповідно до положень статей 88 і 89 цього Кодексу. У випадках, коли міра участі в злочині співучасника або співзаподіювача має другорядне значення для приготування або для вчинення злочину, їх покарання може бути знижено на одну ступінь.

Частина 1 ст. 25 КК КНР визначає співучасть як «спільну умисну участь двох або більше осіб у вчиненні злочину». Частина 2 зазначеної статті містить положення про те, що спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину з необережності співучастью не визнається, і вони повинні нести кримінальну відповідальність відповідно до вчинених ними злочинів. Фактично вказаною нормою у кримінальному праві КНР знято будь-які суперечності у правозастосуванні щодо необережного співзаподіяння¹.

У той же час у деяких державах відповідальність за співучасть у необережних злочинах або необережне співзаподіяння може бути або прямо передбачена Кримінальним кодексом (Італія, Польща, Сан-Марино, Сомалі, Швеція, Данія тощо), або тільки обґрунтовується доктриною і використовується судовою практикою (Франція, Індонезія, ФРН, Швейцарія, Бельгія тощо).

Зокрема, дослідники, аналізуючи положення ст. 113 Кримінального кодексу Італії, відмічають, що при необережному злочині, коли результат спричинений сумісною діяльністю декількох осіб, кожен із них підлягає покаранню, установленому за цей злочин². Тобто, будь-яка особа, дії якої

¹ Аистова, Л. С. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие. Санкт-Петербург : СанктПетербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2013. С. 116.

² Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография / под общ. и науч. ред. С. П. Щербы. Москва, 2009. С. 89 ; Игнатова М. А. Уголовное право

знаходилися у причинному зв'язку з діями суб'єкта, який вчинив злочин з необережності, підлягає відповідальності на рівні з виконавцем.

Французьке кримінальне право прямо визначає можливість співучасті у неумисних злочинах (фактично, це впливає із ст. 121-6, 121-7 КК Франції і набуло підтвердження у судовій практиці). Водій, який здійснив наїзд на пішохода і заподіяв йому смерть, засуджується за необережне вбивство, а особа, що сиділа поруч із водієм і підбурювала його до швидкої їзди, що стала причиною події, засуджується як співучасник необережного вбивства. При цьому Касаційний Суд Франції у своїх рішеннях повторює таку формулу: положення (про співучасть – авт.) ст. 59 і 60 КК (мається на увазі КК Франції 1810 р.) мають загальний характер і застосовуються до всіх злочинів, у тому числі неумисних (Рішення палати у кримінальних справах від 14 грудня 1934 р.)¹.

Також Кримінальний кодекс ФРН, не передбачаючи загального визначення співучасті, стоїть на позиції умисного характеру дій співучасників при вчиненні умисного протиправного діяння (§26, 27). Поряд із цим ч. 2 § 25 КК ФРН передбачає: якщо кримінально каране діяння здійснюють кілька осіб спільно, то кожен із них карається як виконавець (співвиконавець). Однак, як вбачається, ч. 2 § 25 цієї статті не вказує при цьому на навмисність дій співвиконавців і на обмеження співвиконавства умисним діянням. Цей припис, який стосується лише виконавців, а не конструкції співучасті в строгому значенні, коментується таким чином: внесок кожного виконавця у вчиненні злочину може бути поставлено йому у вину в повному обсязі².

Певна річ, що це невичерпний перелік країн романо-германської правової системи, у кримінальному законодавстві яких здійснено регламентацію необережного співзаподіяння. Але така поведінка у будь-якому випадку є кримінально караною. А отже, врахування зарубіжного досвіду вирішення питання необережного співзаподіяння, насамперед країн Європейського Союзу, безумовно буде корисним при розробці пропозицій щодо удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Италини : учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры. Москва: Издательство Юрайт, 2017. С. 33–37.

¹ Крылова Н. Е. Понятие соучастие в уголовном праве Франции // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. 1999. №2. С. 75–76.

² Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. — М.: ТК Вел-би, Изд-во Проспект, 2006. С. 272.

О. О. Квітка, суддя Кіровоградського районного суду Кіровоградської області, аспірант відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОПЕРАТОРІВ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН (ЗА СТ. 281 КК УКРАЇНИ)

Останнім часом значного розвитку набуло використання в Україні безпілотних літальних апаратів (надалі – БЛА). За певних умов польоти таких повітряних суден (надалі – безпілотні ПС) створюють різного характеру небезпеки, усунення яких потребує контролю з боку держави та її служб за управлінням повітряним рухом. Необхідність такого контролю була констатована в Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, стаття 8 якої присвячена саме питанням використання безпілотних повітряних суден та контролю за їхніми польотами над територіями держав. Тобто можливість активного використання безпілотних ПС в повітряному просторі та необхідність відповідного контролю за такими польотами розглядалася підписантами Конвенції БЛА ще в далекому 1944 році¹.

В Україні основним нормативним актом, який регламентує використання безпілотних ПС, є Повітряний кодекс України, стаття 1 якого визначає безпілотне повітряне судно як таке, що призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном². Суб'єктом такого керування є фізична особа – оператор безпілотного ПС.

Розвиток технічних якостей БЛА та загальна доступність безпілотних літальних засобів обумовили їх широке використання різними верствами населення, зокрема з метою моніторингу повітряного простору та руху в ньому, наземних і водних поверхонь, екологічного стану, мор-

¹ Чиказька конвенція 1944 року. Url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 02.04.2019)

² Повітряний кодекс України. Url: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 02.04.2019).

ської навігації, установки мереж зв'язку і т.п. За технічними якостями БЛА варіюються від невеликих, дистанційно керованих літальних апаратів, якими можуть керувати й аматори, до величезних БЛА, що можуть літати на великі відстані, виконуючи завдання, поставлені працівниками повітряного транспорту.

На порушення встановлених правил польотів БЛА їх використання можливе за відсутності регламентованого контролю, що в окремих випадках супроводжується створенням різноманітних аварійних ситуацій з пілотованими повітряними суднами, у тому числі й до падіння БЛА на поселення людей, що загрожує можливістю спричинення тілесних ушкоджень чи навіть заподіяння смерті громадянам. Тому питання відповідальності операторів безпілотного повітряного судна і насамперед тих із них, які не є працівниками повітряного транспорту, набуває тепер актуальності.

Проблема необхідності безпечного використання безпілотної авіації існує практично у всіх країнах світу. Так, у статті Т. де Кастелла, розміщеній на електронному ресурсі BBC News Magazine у 2014 р., наводяться приклади небезпечного використання безпілотних ПС біля аеродрому, що могло б призвести до їх зіткнення із Аеробусом А 320. Це також польоти над стадіонами, де у випадку падіння могли б бути заподіяні тілесні ушкодження великій кількості людей та спричинити паніку¹. Також в європейській пресі згадується про польоти невідомих безпілотних ПС над атомними електростанціям. Автори публікацій підкреслюють вразливість таких об'єктів технічної інфраструктури, здавалось би потенційно небезпечних, перед загальнодоступністю безпілотної авіації².

Отже, здійснюючи керування безпілотним літальним апаратом, особа використовує повітряний простір, і такі її дії можуть за певних умов призвести до виникнення аварійної ситуації, наприклад, на повітряному судні, яке пролітатиме поруч із безпілотним повітряним судном. Безвідповідальне керування БЛА здатне створювати також перешкоди для систем забезпечення аероруку, що, у свою чергу, може призвести до

¹ Кастела Т. Якщо вам подарували безпілотник: де можуть і де не можуть літати дрони BBC News Magazine. 2014. 9 грудня. Url: http://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/12/141209_drones_rules_explainer_yg (дата звернення: 02.04.2019)

² «Грінпіс» розбив дрон об стіну АЕС у Франції, щоб показати вразливість станції. Url: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/4/7083947/> (дата звернення: 02.04.2019)

зміни напрямку польоту повітряного судна, виникнення інших позаштатних ситуацій, у тому числі вкрай небезпечних.

Відповідно до п. 3 розділу II Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України», затверджених 11 травня 2018 р., польоти безпілотних ПС організуються та здійснюються згідно з вимогами нормативно-правових актів України у галузі державної та цивільної авіації з дотриманням правил польотів у повітряному просторі України та зазначених Авіаційних правил. Організацію таких польотів забезпечують користувачі повітряного простору (керівники авіапідприємств, організацій, власники або зовнішні пілоти ПС тощо), що планують або проваджують зазначену діяльність¹. Згідно із згаданими Правилами в Україні без подання заявок на використання повітряного простору та без отримання дозволів на використання повітряного простору, без інформування органів управління Повітряних Сил Збройних Сил України та органів об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України, органів Державної прикордонної служби України, органів обслуговування повітряного руху та відомчих органів управління повітряним рухом, дозволені польоти БЛА² масою до 2 кг включно за умови дотримання низки вимог, серед яких: польоти виконуються тільки вдень; польоти виконуються без перетину державного кордону; польоти виконуються поза межами встановлених заборон та обмежень використання повітряного простору, крім випадків, установлених Положенням про використання повітряного простору; польоти виконуються не ближче 5 км від зовнішніх меж злітно-посадкових смуг та руліжних доріжок аеродромів/вертодромів, або не ближче 3 км від зовнішніх меж злітно-посадкової смуги злітно-посадкового майданчика, крім випадків узгодження з експлуатантом злітно-посадкового майданчика; польоти виконуються не ближче 500 м від повітряних суден, які знаходяться в повітрі, та інші обмеження.

Таким чином, у наведених нормативно-правових актах встановлені правила використання повітряного простору, якими повинні керуватися оператори безпілотних повітряних суден, у тому числі й особи, які не є

¹ Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: наказ Державної авіаційної служби та Міністерства оборони України від 11.05.2018 №430/210. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18> (дата звернення: 02.04.2019).

² Примітка: в зазначених правилах стосовно БЛА вживається термін ДППС – дистанційно пілотоване повітряне судно.

працівниками повітряного транспорту. Тому у випадку порушення ними правил безпеки польотів, якщо порушення спричинить наслідки, передбачені КК, відповідальність таких операторів має наставати за ст. 281 КК України.

С. В. Волков, прокурор відділу організації прийому громадян, розгляду звернень та запитів прокуратури Полтавської області, аспірант відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Поведінка людини реалізується у її діяльності. Діяльність є багатовекторною та спрямована на досягнення різного роду результатів. Функціонування держави також втілюється через людську діяльність, оскільки по суті вона є соціальною формою організації людей.

Через функції держави розкриваються її взаємозв'язки із соціальним середовищем, пояснюється сенс існування, характерні властивості та еволюція її природи¹. Загальним сенсом держави вважається збереження відповідної людської спільноти, забезпечення її існування, сталого розвитку шляхом упорядкування суспільних відносин, що здійснюється на основі права². Отже, практичним втіленням функцій держави є певні правові форми. Під останніми розуміють систему юридично значущих дій суб'єктів владних повноважень, що реалізуються у встановленому правом порядку з метою виконання функцій держави³. Серед цих форм називають: правотворчу, правотлумачну, правозастосовну (у т.ч. підформи: оперативно-виконавчу й правоохоронну), контрольну⁴.

¹ Пушняк О. В. Функції держави. Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. О. В. Петришин та ін. Харків : Право, 2017. С. 822.

² Там же. С. 822.

³ Там же. С. 824.

⁴ Там же. С. 824-825.

Таким чином, кожний аспект державної діяльності є втіленням її функцій. Їх здійснення відбувається у певних правових формах, реалізація яких, відповідно, є специфічною для кожного з таких напрямів.

Правоохоронну форму реалізації функцій держави, на нашу думку, можна розглядати як невідворотне настання юридично-значущих наслідків для особи, яка порушує закон. У кримінально-правовому вимірі такими наслідками є кримінальна відповідальність, до якої притягується особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок). Кримінальна відповідальність, по суті, є карою винного за вчинення зазначеного діяння. Вид та розмір покарання за кожне конкретне діяння встановлюється законом та у кожному випадку визначається вироком суду. Порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань регламентуються Кримінально-виконавчим законодавством (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, далі – КВК України)¹.

Реалізація кари, як однієї із цілей покарання (що визначені у ст. 50 Кримінального кодексу України)² здійснюється через кримінально-виконавчу діяльність³. Як будь-який вид суспільної діяльності, вона має свою структуру, а саме: об'єкт (на яке саме коло суспільних відносин вона спрямовується), суб'єктів та учасників (виконавців цієї діяльності), мету (на що саме вона спрямована), засоби (тобто, за допомогою чого вона здійснюється) та результат.

Таким чином, кримінально-виконавча діяльність – це специфічний функціональний напрям державної діяльності, що, по суті, є реалізацією правоохоронної форми втілення її функцій і полягає у системі юридично значущих дій суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності, які реалізують свою діяльність у порядку, встановленому кримінально-виконавчим законодавством з метою реалізації кари як однієї з цілей кримінального покарання.

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 14.03.2019).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.03.2019).

³ Кримінально-виконавче право : підруч. / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни, А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. С. 15.

А. Ю. Байдалінова, викладач Коледжу переробної та харчової промисловості Харківського навчального технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, аспірантка відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗАНЯТОСТІ ОСОБИ

Однією із характеристик сучасного світу є його кримінальна складова. Наряду із розвитком суспільства, досягненнями науково-технічного прогресу, революційними змінами у культурному вимірі людства злочинність також «не втрачає часу» та «заповнює» відповідні «прогалини» у злочинній діяльності навіть швидше за правомірні зміни.

Зворотнім боком злочинності є її наслідки для суспільства, тобто та шкода, що завдається діяннями злочинців. Одним із головних проявів такої шкоди є значна кількість жертв злочину, частина з яких набуває цього статусу через заняття на професійному рівні певною суспільно корисною діяльністю. Мається на увазі той вид діяльності, займаючись яким особа незалежно від своєї волі підпадає під певний ризик злочинного посягання на її життя, здоров'я, майно, безпеку своїх рідних та близьких.

На теперішній час у теорії віктимології існує поняття професійної віктимності¹. Під нею зазвичай розуміють різновид рольової віктимності, що полягає в об'єктивній в конкретних умовах характеристиці соціальної ролі особи, незалежно від її індивідуальних властивостей, що підвищує небезпеку злочинних посягань лише із-за виконання нею цієї ролі².

Усвідомлюючи наявність ризику стати жертвою злочину у представників низки професій та з метою забезпечення їх від злочинних посягань, законодавець закріпив кримінальну відповідальність за вчинення злочи-

¹ Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіні і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. С. 128.

² Репецкая А. Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике. Иркутск: Изд-во ИГУ, 1994. С. 57.

нів проти працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суддів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, журналістів та ін. (наприклад, статті 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 та ін. КК України).

Проте вказані статті КК України – це лише «верхівка айсбергу» порівняно з кількістю видів професійної діяльності, через заняття якою особи мають ризик стати жертвою злочинів. До того ж фактично охопити всі прояви таких професій законодавцю фізично не можливо. Зважаючи на таке різноманіття, звернемо увагу на більш детальний аналіз поняття «професія».

Визначення змістовного наповнення будь-якого поняття зазвичай здійснюється дослідником через опрацювання спеціальної літератури, зокрема й словників. Для термінів «професія», «професійний» у літературі запропоновано такі значення:

- 1) «професія» – промисел, будь-яке заняття¹;
- 2) «професійний» – такий, що є фаховим, не аматорським²;
- 3) «професія» – рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є для когось джерелом існування, а звідси й «професійний» – такий, що пов'язаний з певною професією³.

У юридичній науці, зокрема, трудовому праві, під професією прийнято вважати широку сферу трудової діяльності, що відображає галузевий або родовий поділ праці, в якій працівник може застосовувати свої трудові здібності відповідно до наявних у нього знань, навичок і вмінь⁴. Визначення професії пропонується також і у Національному класифікаторі ДК 003:2010 «Класифікатор професій», де зазначається, що це «здатність виконувати певні роботи, що вимагають від особи певної кваліфікації»⁵. Остання ви-

¹ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1-4. Москва : А/О Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1994. Т. 3. П – Р. С. 1370.

² Російсько-український словник-довідник: бл. 102 тис. слів і словосполучень / упоряд. О. І. скопенко, Т. В. Цимбалюк ; за ред. В. М. Бріцина. Київ : Довіра, 2005. 942 с. (Словники України).

³ Тлумачний словник сучасної української мови: бл. 50 000 сл. / уклад. І. М. Забіяка. Київ : Арій, 2007. С. 374; Професія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Професія>. (дата звернення: 01.03.2019).

⁴ Дмитренко Ю. П. Трудове право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 618 (624 с.).

⁵ Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України 28.07.2010 №327. URL : https://hrliga.com/docs/327_KP.htm (дата звернення: 01.03.2019).

значається рівнем освіти та спеціалізацією¹. Тобто, професійною зазвичай вважається діяльність особи, яка має певний базис знань та вміє ефективно їх застосовувати на практиці, отримуючи від такого застосування певну винагороду, у тому числі й матеріальну.

Наразі в Україні налічується майже 9 тисяч професій та видів робіт². Звичайно ж, не всі з них пов'язані із потенційним ризиком віктимізації. Однак необхідно акцентувати увагу, що й не будь-яка діяльність, що приносить особі стабільний дохід та, в свою чергу, також потребує певного рівня знань і підготовки для заняття нею, піддає особу ризику стати жертвою злочину, є професійною у широкому сенсі вживання цього слова. Розвиток ринку праці сприяє появі нових напрямів діяльності. Зокрема, такими ноу-хау можна визнати блогерів (які цілком на постійній основі через мережу Інтернет заробляють на життя веденням персональних відео-каналів, сторінок чи спеціальних сайтів), працівників волонтерських чи громадських організацій (маються на увазі лише ті особи, які отримують за свою роботу грошову винагороду), учасників та переможців різних конкурсів, зокрема й жіночих та чоловічих конкурсів краси різних рівнів (адже зазвичай учасники не є професійними моделями, однак після перемоги виконують певні функції: миротворчі, культурні тощо) та багато інших.

Наразі в КК України неможливо охопити з метою захисту від злочинних посягань навіть половину професій, заняття якими передбачає певний ризик віктимізації. Генеральною прокуратурою України у статистичній звітності як потерпілі виокремлюється більше категорій осіб, аніж передбачено в окремих зазначених вище статтях КК України. Це і депутати всіх рівнів, і працівники ЗМІ, і працівники пошти, і лікарі, і керівники підприємств, і працівники фінансово-кредитної сфери, прокуратури, органів МВС України та Національної поліції, судів, адвокатури, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, митної служби, прикордонної служби, і військовослужбовці³. Особливий інтерес для наукового дослідження представляє вік-

¹ Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України 28.07.2010 №327. URL : https://hrliga.com/docs/327_KP.htm (дата звернення: 01.03.2019).

² Скільки професій існує в Україні: несподівана цифра. URL: https://maximum.fm/skilki-profesij-istnuje-v-ukrayini-nespodivana-cifra_n156441 (дата звернення: 03.03.2019).

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113287&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 03.03.2019).

тимізація осіб, що пов'язана із заняттям популярними наразі видами діяльності, що не визнані професією. Адже громадська активність чи хобі, що обирається для отримання разових чи періодичних прибутків, в наш час цілком ймовірно можуть трансформуватися у джерело доходу особи. Тобто, відбувається розширення поняття «професійності» діяльності, а звідси – й зміна розуміння професійної віктимізації особи.

Б. А. Пазій, начальник 1-го сектору міжрайонного оперативно-розшукового відділу (з місцем дислокації населений пункт м. Харків) оперативно-розшукового управління Східного регіонального управління ДПС України, аспірант відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОРУШЕННЯМ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ З МЕТОЮ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ, ЯК АКТУАЛЬНА КРИМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Для України проблема порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї порівняно нова, але вже зараз збільшення цих випадків викликає занепокоєння, оскільки це явище пов'язане з іншими видами злочинної діяльності на адміністративному кордоні, як-от: незаконний в'їзд та виїзд, незаконне перебування або проживання, незаконне переміщення, підроблення документів, заподіяння шкоди інтересам держави тощо.

Безпосереднім об'єктом аналізованого злочину (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) є суспільні відносини, що формуються у сфері запобігання злочинам, які вчиняються з метою заподіяння шкоди інтересам держави, що визначені у:

1) ст. 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»;

2) постанові Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. №367, якою затверджено Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (у тому числі в'їзду іноземців та осіб без громадянства);

3) ст. 332¹ Кримінальному кодексі України («Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»).

Поглянемо на реальний стан справ на адміністративному кордоні. Подібні порушення з кожним роком створюють все більш відчутну суспільно-політичну загрозу внаслідок транскордонності цього явища, що навіть набуває масштаби міжнародного значення. Згідно зі статистичною інформацією Генеральної прокуратури України та Єдиного державного реєстру судових рішень можна зробити висновок про зростання кількості зареєстрованих на досліджуваній території злочинів щодо порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а саме:

– внесено до ЄРДР повідомлень про злочини, передбачені статтею 332¹ КК України, у 2015 р. – 77, 2016 р. – 86; 2017 р. – 76; 2018 р. – 58;

– направлено до суду: у 2015 р. – 15, 2016 р. – 16; 2017 р. – 18; 2018 р. – 22;

– судами винесено обвинувальних вироків особам: у 2015 р. – 3, 2016 р. – 19; 2017 р. – 12; 2018 р. – 7.

– Загальною визначеною є факт наявності в Україні колосальних каналів нелегальних мігрантів, контрабанди та людей, які бажать на цьому заробити, що є базою розвитку аналізованої злочинності в Україні. При цьому тимчасово окупована територія, з одного боку, є зоною особливих геополітичних інтересів України, а з другого – належить до місцевостей найбільш сприятливих для вчинення злочинів, пов'язаних із порушенням перетинання адміністративного кордону. Разом із тим аналіз динаміки основних показників розвитку цієї злочинності на території України свідчить про триваюче й дотепер посилення негативного впливу на суспільно-політичний устрій нашої країни, що особливо характерно для східноукраїнських регіонів. Відповідно до ст. 332¹ КК України встановлюється відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави особою або групою осіб (громадянами України, іноземцями або службовими особами з використанням службового становища). Виходячи з норми закону та аналізу кримінальних проваджень, можемо зробити висновок, що злочинність на адміністративному кордоні

має організований характер. У 48 випадках злочин вчинявся організованими групами осіб за попередньою змовою.

Отже, вищевикладене дозволяє виявити гостру потребу у подальших дослідженнях цього виду злочинності, визначенні кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду. Також є необхідність вивчення причин і умов зазначених злочинних проявів, а також розробки системи запобіжних заходів у цій сфері.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
наукової конференції
за результатами роботи фахівців
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за фундаментальними темами
у 2018 р.

(м. Харків, 26 березня 2019 р.)

Відповідальна за випуск: *А. Є. Симкіна*

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *О. А. Федосєєвої*

Підписано до друку з оригінал-макета 06.05.2019.
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 11,6. Ум. друк. арк. 12,3. Вид. № 2200.
Тираж 20 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Татарчук С. І.
Тел. (057) 717-28-80